

კვირის
ქვეყნის
ახალი-377

7

საქართველოს გატონამობის უპატიურნი მასალები

გადამალული ყმა ქალი „სულიერ მამას“, ზიარების დროს ანდობს თავის საიდუმლოებას. „სულიერი მამა“-კი მათ ასმენს ბატონთან, რომელიც იპყრობს შვილებითურთ.

1. [Red signature]

საქართველოს
გაბთნემთვის უაპტიური
მასალები

3990

1. მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში სა-
მაზრო და საგუბერნიო არხივებიდან ამო-
ღებული,
2. მომსწრე და თვით მნახველ პირთა ნაამბობი,
3. ხალხში ნაპოვნი საბუთებით აღნუსხული

ზაქარია ჭიჭინაძის-მიერ.

საქართველოს საგამომცემლო საზოგ. „მწიგნობარი“-ს გამოცემა
მირ. ხუხუნიავილის რედაქტორობით

რედ. ქცინსაზან

„საქართველოს ბატონყმობის ფაქტიური მასალები“ გამოიცემა 6 ტომათ.

ტომი შეიცავს 250 გვერდამდე. თვითოეული ტომში მოთავსებული იქნება ათამდე ისტორიული სურათები.

ტომი ხელის მომწერთათვის ეღირება 1 მან.

რედაქცია, რამოდენიმე ათეულ ტომებს, უფასოთ დაუგზავნის პროვინციის ულარიბეს მუშათა და გლეხთა სამკითხველოებს, რომელთა შესახებ ადგილობრივი პარტორგანიზაციები აღძრავენ შუამდგომლობას.

„საქართველოს ბატონყმობის ფაქტიური მასალების“ რედაქცია მოთავსებულია კოლონიის ქუჩა, № 7, მეორე სართული.

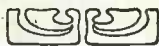
„საქართველოს ბატონყმობის ფაქტიური მასალები“, ზაქარია ჭიჭინაძის, ყველაზედ უფრო ნაყოფიერი შრომაა.

ბატონყმობის ისტორია არ გვაქვს ისე ცოცხლათ გაშუქებული, როგორც ეს არის ამ წიგნში მოყვანილ საბუთებით, ან დარჩენილ ცოცხალ ადამიანებისაგან (გლებთა თუ მათ მომხრე გულშემატკივართ) ნაამბობებით.

ამიტომ, ეს მასალები იმდენათ საგულისხმეო და საინტერესოა, რომ მისი შეთვისება და გაცნობა, ფრიად სასარგებლოა თვითეულ მოქალაქისათვის.

მე ურჩევ ყველა ამხანაგებს და მოქალაქეებს, გულდასმით გაეცნონ ამ მასალებს.

მიხა ცხაკაია.

„საქართველოს ბატონყმობის ფაქტიური მასა- ლები“-ს გამოცემის გამო.

ამ გამოცემით, ჩვენ ვფურცლავთ ბატონყმურ წესწყობილების ისტორიას... თანამედროვე საზოგადოება, სათანადო სიღინჯით და ღრმა გრძნობიერებით გადაათვალიერებს მას.

ამ შრომით, ჩვენ ვიძლევიტ ახალს, თანამედროვე თაობისთვის უჩვეულო სანახაობას, რომელიც მას გზას გაუწაღდავს, ისტორიულ მართლშემეცნების სფეროში და შეავსებს მის მსოფლმხედველობას ცოცხალის სურათებით.

წითელმა პროფესურამ და ისტორიის მკვლევარებმა, უნდა გაი-სარჯონ და მისცენ ახალთაობას ის ჭეშმარიტი და საღი ისტო-რიული სწორმხედველობა, რომელსაც აქნამდე კლასიური კილტუ-ლი ეღო...

წითელმა ისტორიამ, ფართეთ უნდა გააღოს წარსულის კარები და დაანახვოს საზოგადოებას უტყუარი ისტორიული სახე, რომელ-საც დღემდე ტირანიული სუღარა ეხვია.

ჩვენ გვწადიან და გვაქვს უფლება მოვსთხოვოთ მეცნიერულ ძალებს, დასღონ ეს ამავი კაცობრიობას...

— ** —

ყველამ უნდა ვიცოდეთ, რანი ვიყავით გუშინ, რომ შევაფა-სოთ თუ რა ვართ დღეს.

მუშათა კლასს, ამ ვითარების გამოსაცნობათ, დიდს დახმარე-ბას გაუწევს, „საქართველოს ბატონყმობის ფაქტიური მასალები“... ეს მღიღარი გაღერეიაა, რომელსაც საკმაო ნათღად შეუძღიან დაუ-სურათხატოს: მუშას, გღებს და მათს შვიღებს, თუ რა მძიმე, აუტა-ნელ ჭაპანს ეწეოდნენ მათი წინაპრები.

ამის შემეცნება არც სისხღის ღვრას გამოიწვევს და არც მტრო-ბას პიროვნებებზე... ცხადია, ერთი რამ აუციღებღად მოხდება: ეს — განამტკიცებს — მუშათა და გღებთა რიგებს, შეასისხღბორცებს მათ გუღებს და მჭიდროთ დარაზმავს იმ კლასის საწინაღმდე-გოთ, რომღის ჰეგემონია, ნაცვღათ თავისუფღება თანასწორობისა

სისხლითა და მახვილით ხუთავდა მთელ ქვეყანას, რომ რამოდენიმე ასეულ მუწუკებს სული ეხადათ მრავალმილიონიან მუშათა და გლეხებისათვის... რაც უფრო ადრე შეითვისებენ ამ ჭეშმარიტებას მუშები და გლეხები, იმდენათ წინ წავა მათი საქმე, იმდენათ განმტკიცდება და გაუმჯობესდება მათი მდგომარეობა, და გასალკლდედება მუშურ-გლეხური ხელის უკლება.

მირ. ხუხუნაიშვილი.

ჩვენი მიმართვა აკითხველისადმი.

ფრიად დაგვევალეხს პატივცემული აკითხველი, თუ კეთილ ინებებს და გამოსთქვამს თავის შეხედულებას:

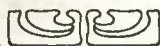
1. მიზან შეწონილია თუ არა, „თვითმნახველ და მომსწრე პირთა“ ნაამბობის: შინაარსის, მართლგამოთქმის და კილოს გადაუხალისებლად ბეჭდვა?!

2. სასურველია თუ არა, ამ ჟამად ხმარებულ სიტყვიერებაზე იქმნას გადატანილი, რამოდენიმე ათეულ წლების წინედ, (1874—1890 წლ.) ჩამოწერილი ცნობები?!

3. მასალების დაწყობის მხრივ, რა ცვლილებებია მიზანშეწონილი შევიტანოთ შემდეგ ტომებში?!

4. ჩვენ გვანტერესებს ვიცოდეთ ამ წიგნის, განსაკუთრებით, რა ნაკლულოვნებაზე მიგვიითიებეს პატივცემული აკითხველი?!

რედაქცია.

რ ე ლ ა ქ ც ი ი ს ა ბ ა ნ .

აქედან ჩვენ ვბეჭდავთ შესავალს: „წერილები ქართულს მწერ-
ლობაზე“, რომელიც დაიბეჭდა სანდალასი ფსევდონომით 1888
წელს და გამოვიდა ცალკე წიგნათ. ეს წიგნაკი შეიცავს 79 გვერდს
და ეკუთვნის ზაქარია ჭიჭინაძის კალამს.

ამ წიგნაკმა თავის დროს, დიდი აღიარებითი ასტეხა, რამაც გა-
მოიწვია ცენზორ ლუკა ისარლოვის სამსახურიდან დათხოვნა, ხოლო
ავტორის გაათვრებული კიცხვა.

რედ.

წერილები

ქართულს მწერლობასაჲ.

ს ა ნ დ ა ჯ ა ს ი .

Тифлисъ.
ექვთიმე ხელაძის სტამბა.
1888.

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 8 Іюня 1888 года.

ვინ მიჰყვია პირველად საქართველოში გაბონ- ჟმოგას უურადლება*).

I

ჩვენ, ქართველებს, მაინცა და მაინც არა გვაქვს მდიდარი წარსული, ჩვენი წარსული არის ყოველივე ჩვენი უბედურების მიზეზი და შეცდომანი. ეს შეცდომები ჩვენმა მამებმა, ჩვენ არ აგვაცილეს გზბდამ. ივინი ამავების თავიდან ასაცილებლათ სულ არ ზრუნავდნენ, ივინი არ გრძნობდნენ თავიანთ მამების შეცდომებს, არ გრძნობდნენ თვით თავიანთ შეცდომებსაც. რომ ყოველივე ჩვენის უბედურების მიზეზი თვით ჩვენი წინაპრები არიან, ამას ფიქრი არ უნდა, მაგრამ ამ უბედურებაზე უარესი უბედურება ის არის, თუ ასეთ შეცდომებს არც შთამომავლობა აკვირდება და იგი არ სცდილობს, რომ ეს თავის მამაპაპური შეცდომები თავიდან აიცილოს. მე ჩვენს ძველს მამებს მაინცა და მაინც დიდის საყვედურებით არ მივმართავ, მე მინდა აქ შევეხო მხოლოდ იმ ძველ ქართველ მამებს და მწერლებს, რომლებიც ამ მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისიდან ვიდრე ამ საუკუნის ნახევრამდის სცხოვრობდნენ.

ჩვენდა საუბედუროთ, როცა მე ამ საუკუნის ქართველ მწერლების უმეტეს ნაწილზე მიხდება ლაპარაკი, მაშინ მე მზათა ვარ, რომ ყველა ჩვენი ძველი მამები და მწერლები სრულიად უარი ვყო და არსად არამც თუ მწერალთ, არამედ კაცათ ვახსენო. ამათი კაცათ ხსენება მე მიტომ მიმაჩნია მეტათ, რადგანაც მათ ცხოვრებასა და მოქმედებაში კაცური არაფერი გაკეთებულა, მათ კაცობის მოსაგონებლად, ჩვენთვის არაფერი გადმოუციათ ხელში ძველათ. რაიც შეეხება მწერლობის მხრითაც უარის ყოფას, ამაზედაც სრული თავისუფლება გვაქვს ჩვენ, რადგანაც ივინი არც ისეთი მწერლები იყვნენ, როგორნიც მათი დროის კვალათ უნდა ყოფილიყვნენ. ესენი განვითარებულნი იყვნენ, თვის მამებისაგან გავრცელებულის უხეირო იდიალებისაგან. ამის მეოხებით ესენი მეტის მეტი უკიდურესის ხასიათებით იყვნენ გარე მოცულნი. ესენი დიდათ პატივისმცემლნი იყვნენ, ქართველ ერის ძველის შემძლებლობის მხარეებისა და ნაციო-

*) ვბეჭდავთ სრულიად უცვლელად და დედნის მართლ წერის დაცვით.
რედ.

ნალურის სამხედრო გრძნობებისაგან, ძველთა მოქიფართ საზანდართა, მესიმღერეთა და მეჭიანურეთ პატივისცემისაგან.

ამას გარდა, ლამაზთა კავ-კაწაწზე დაკონებისა და ყირმიზ ლოყებზე დასუნებისაგან. ამავებით ჩვენი მამები ისე გატაცებულნი იყვნენ, რომ მათ ამავების საქებრათ ლექსების წერაც დაიწყეს, რომელ ლექსებშიაც ყველა ენი ქება, დიდებით არის ჩამოთვლილი. ეს უვარგისი ლექსები პირველ ხანში იქვე რჩებოდა ხოლმე, საცა იგი იწერებოდა, მაგრამ გავიდა ხანი, მათ გაფუჭებულ შინაარსის ლექსებმა ფრთები შეიკხა და გაუჩნდნენ მას თაყვანის მცემელნი, ეს თაყვანის მცემელნი იყვნენ ჩვენ ძველ მწერლებთაგანვე შექმნილი შვილები, მარტოთ მათი მოდგმის, მათი შთამავლობის და მათი ლაზლანდარობის გავლენის ქვეშ მყოფნი. ამ ახალგაზდებმა ცოტა არ იყოს, თავიანთ მამებს გადააჭარბეს ენის თითლიბაზობაში. ესენი უფრო მწარეთ ჰგოდებდნენ ქართულს ძველს ლხინებს და ქეიფებზე. ამათ უყვარდათ ქართული ქეიფები, ქართული ენა, ქართული ზღაპრები, ქართული სიმღერები და სხვანი, მაგრამ ყველა ესენი მხოლოდ თავთანთთვის. ესენი დიდათ კმაყოფილნი იყვნენ ქართველების ძველს წესწყობილებაზე და მისი დიდის პატივის მცემელნიც იყვნენ, ეს რასაკვირველია ასეც უნდა ყოფილიყო, რადგანაც ვინ აამალა იგინი და დააწინაურა გვარიშვილობის მედიდურობით, თუ არ ქართველების ძველმა ცხოვრებამ.

უნდა ვსთქვათ, რომ არც ეს შვილები იყვნენ დიდი ცოდნის პატრონნი, ამათთვის ერთი ისიც კმაროდა, რომ სადმე ვთქვათ, ჩვენი ქართველობა გვიყვარსო. ეს აზრებიც ყოველთვის არ ჰქონდათ მათ თავში, ამ ჰაზრების მგმობლათაც ხშირად გამოდიოდნენ ეს პირები. როგორათაც ამათი მამები იყვნენ ათას ნაირის შეცდომებით სავსენი და თავიანთ ცოდვების მორევში ცურავდნენ, ისევე ამ შვილებს დაემართათ და ესენიც მალე ჩაცურდნენ ამ ცოდვის ზვირთებში. ეს ცოდვის შვილები და საძაგლობის ზვირთებში ჩაყრილი პირები ბრძანდებიან ის გმირები, რომელთაც ერთ დროს ჩვენში „თერგდალეულებს“ ეძახდნენ. ამათი რიცხვი შესდგებოდა მარტოთ-მდიდარ თავად-აზნაურთ შვილებთაგან, ამათ თავიანთ მამებზე ცოტა ოდნათ განათლებაც მეტი ჰქონდათ და მის მეოხებით ესენი უფრო კარგათ იცავდნენ თავიანთ ავაზაკურს ინტერესებს.

ამ გვარ ინტერესების დაცვას გარეშე, ესენი მეტის მეტი აღტაცებაში მოდიოდნენ თვისის მამებისაგან დატოვებულ ლექსების ხელოვნებისაგან. ყოველთვის და ყოველგან მხოლოდ ასეთ რამეებზედ ჰქონდათ საუბარი. ესენიც გატაცებულნი იყვნენ ქართულის

ყანწების და აზარფეშებით ქეიფებისაგან, იქ ჩვენთ გამოჩენილთ ძველთ, მესიმღერეთ სიმღერებისაგან და ათას ნაირის ქართულის რამეებით მოიქეიფეთ ქვეყნის მყვლეფავ და მღლეტავ პირთ მოქმედებისაგან, ეს უფიც პირები, როგორც სხვის ტანჯვაში გამოუტდელნი, სხვათა ტანჯის გაუგებარნი და სხვის ოჟლით და შრომით განაძლარნი, მოუმზადებელნი იყვნენ ყოველ ნაირს ხეირიან საქმეთ წინ წამყვანს მოაზრეობაშივე; ამათ დაიწყეს თავიანთ მამებისაგან დატოვებულთ გარყვნილთ ლექსების ბეჭვდის ნატვრა და ბოლოს იქამდის მივიდნენ, რომ ამ ლექსების ბეჭვდასაც მიჰყვეს ხელი და ხალხში დაუწყეს გავრცელება.

ამათ თავიანთის შემძლებლობის და სახელის ძალით დიდათ იმოქმედეს ხალხზე და ეს გარყვნილი შინაარსის ლექსები ერთობ განაევრცელეს ხალხში. მათის საშუალებით გაჩაღდა ლექსების წერა და ბეჭვდა! აქ ყველა ორბელიანებს, ჭავჭავაძეებს, ერისთავებს და სხვებს ჰბაძავდნენ და ყველა ამათობას ნატრობდნენ! ამ პირთა მეოხებით ჩვენი მწერლობის საქმე ისეთი დაქსაქსული იყო და ისეთ მკვდარ მწერლების ხელში იყო შთავარდნილი. რომელთა საშუალებითაც ქართულს მწერლობას მხოლოდ შინაურული მკვდარი, დარბაზული კერძობითი ხასიათი და დანიშნულება უნდა ჰქონოდა. ამ ჟამპაპა პირებმა ისე გაატარეს თავიანთი ყვავილოვანი დრო, რომ მათ არც ერთ თავიანთ ნაწერს, თუ ნაჯღაბნ ლექსებში თუ პროზაში ერთხელაც არ შეეხებინან თავიანთ თანამედროვე ქართველ დაბალ ხალხის ცხოვრებას.

ავიღოთ მაგალითად თუნდ ბატონყმობა და ვიკითხოთ ის, თუ ჩვენი 1850 მწერლები ამ დროის დაბალ ჩაგრულ ერის შესახებ რას გადმოგვცემენ თავიანთ უნამუსოს მწერლობით, ბევრს არაფერს. იმ დროს, როცა მთელ საქართველოში ყმათ გასყიდვა და დაწიოკება ჩვენთა გამოჩენილთა მამათა ხელობას შეადგენდა, როცა საქართველოს დაჩაგრულ პირთა გოდება ყოველს კუთხეს მრისხანებით განისმოდა, ამ დროის ქართველ გამოჩენილ უდიდეს სამხედრო პატრიოტ მწერლები კი უზრუნველად განზე დაბრძანდებოდნენ და ნეტარების სიამოვნებით ატარებდნენ დროს. ასეთ უბედურთამდი ყურადღების მიპყრობა თითქოს ამ ყლაპია პატრიოტ მწერალთ მოვალეობას არ შეადგენდა, არ შეადგენდა მით უფრო, რადგანაც ყველა ამ უბედურებათა მომხდენი პირების ზოგნი მათი მამანი იყვნენ, ზოგნი მათი ბიძანი და ხან თვითონ ეს „მამულო დაღუპულო“-ს მომღერალნიც ბრძანდებოდნენ. აქეთ გლეხ-კაცობა საქართველოს ძველის ტირანულის ბატონყმურის მონებისაგან იღუპებოდა და იქით კი

ჩვენი სათავად-აზნაურო უნამუსო მწერლები კი ლალის ფერს ლოყებისთვის დნებოდნენ. ასე რომ ამ ქვეყნის მტვირთველთ და მღლეტავთ პირთ, თავიანთ დროის კვალად თავიანთ თანამედროვე ქართველ მამულთ მოყვარე პატრიოტებთაგან, უბედურად დამონებულ და დაჩაგრულთ ქართველ გლეხ-კაცობის შესახებ სიტყვაც არა აქვსთ ნათქვამი თვის ნაწერებში, არსად ერთი ცნობა, მცირე შეხედულება ამათი და კაცად აღიარება.

ამიტომაც ჩვენ თამამად შეგვიძლიან ვსთქვათ აქ, რომ ამ მწერლებს მწერლების სახელებიც არ უწოდოთ, არ უწოდოთ, მიტომ, რადგანაც ესენი საქვეყნო და საერო მწერლები არა ყოფილან და თუ რამ უჯღაბნიათ, ისიც თავიანთის პატარა შავთვალა საყვარლებისათვის. მართალია ამ მწერლებთ ნაჯღაბნებს დღეს ჩვენში კიდევ აქვს გავლენა და მნიშვნელობა, მაგრამ ამასაც ვიტყვი, რომ ესეც კიდევ დროებითია, რადგანაც ჩვენს საზოგადო ცხოვრების აგებულებაში დღესაც კიდევ მათ შვილებს აქვსთ გავლენა და ჯერეთ კიდევ მათ აქვსთ ფეხი გაზაგრებული. ეს არამც თუ მარტოთ მწერლობაზე ითქმის, არამედ სხვა ყველა ჩვენს დაწესებულებებზედაც, ეს ერთის მხრით, ჩვენ ქართველ მუშათა და გლეხებისთვის არც უნდა იყოს საწყენი, რადგანაც ჩვენ არც გაზეთი გვაქვს, არც ჟურნალი, არც თიატრი, არც წერა-კითხვის სამართველო, არც დრამატიული საზოგადოება და არცარა კიდევ სხვა ასეთი კუჭმაძლიანთ დროს გასატარებელი სამართველონი, მაგრამ, აგერ მოახლოვდა დრო და ეს დრო ერთობაც მალე იქმნება, როცა სუყველა ასეთ პირთ ნაწერები ტახტიდან გადმოიყრებიან და ივინიც ისეთსავე დავიწყებას მიეცემიან, როგორათაც მიეცნენ დავიწყებას მრავალი ისეთი გამოჩენილი სამხედრო გმირები, რომელთა სიამოვნებისა და სახელის გულისთვის აუარებელი სისხლიც იღვროდა. ესენიც ისევ განიჩინებიან ჩვენგან, როგორათაც რუსის ძველი მწერალი ბატუმკოვი, ბულგარინი, მარლინსკი, ტრედიაკოვსკი და სხვა ამ გვარები. ამათებური დრო ჩვენშიაც ერთობ მალე დადგება.

ასეთი მიმართვის შემდეგ, მე იმედი მაქვს, რომ მრავალი პატარ-პატარა თბილ-თბილი პატრიოტები დამიწყებენ საყვედურებს, რომ დახე როგორ ემტერება ქართულს მწერლობასაო, დახე როგორ უარსა ჰყოფს სრულიად მასაო. ამის შესახებ უეჭველია კიცხვასაც დამიწყებენ, მაგრამ ვიდრე ეს იქმნება, მინამდის მე დავავალბე ჩემს თანამემამულე ქართველებს, რომ მათ ჩვენი წარსული და აწმყო მწერლობის და საზოგადოების არსებობის მსვლელობა შეისწავლონ და მე იმედი მაქვს, რომ მაშინ ყველა ჩემი უარის ყოფა ჭეშმარიტათ დარ-

ჩება. მტერობასა და კიცხვაში ამას მე ნურავინ ჩამომართმევს, ვიტყვი ჭეშმარიტათ, რომ თუკი ჩვენს მწერლებს და პოეტებს უყვართ საქართველო, მეც ჩემის შეძლების დაგვართ ასევე ვსცემ საქართველოს პატივს და მიყვარს იგი. მიყვარს არამც თუ მარტოთ ცრუ-პატრიოტობით და მელიათბით, არამედ ისე, როგორც მოვალეა ყოველი კაცი. მე მაინც ჩემი თავის ქებაში არ შევალ, ეს აქ მხოლოდ სიტყვამ მოიტანა, რადგანაც მე არა ერთხელ მკიცხეს იმის და მისაყვედურეს იმას შესახებ, რომ შენ ქართული მწერლების მოკამათე ხარ და მწერლობასაც უარს ჰყოფო.

ამაზე უნდა ვსთქმა, რომ, ეს სწორეთაც ასეა და მე ვგმობ ქართულს მწერლობას და მწერლობასაც მიტომ, რადგანაც მე მათს მოქმედებასა და მწერლობაში საეროს და თანასწოროს არას ვხედავ. ჩვენი მწერლობის და ისიც ძველი მწერლობის უარყოფა ჩვენგან ერთობ სამართლიერიც უნდა იყოს, რადგანაც ხშირად ამათ მსჯელობას ის უნამუსო რამეებიც შეადგენდა, რომ „საქართველოში ბატონყმობა მამაშვილობა იყო“ ვერ ხედავთ, თურმე ჩვენებური ბატონყმობა მამაშვილობა ყოფილა! გაუმარჯოს ჩვენ ძველ მწერლების მსჯელობას და მათ ჰუმანიურს ჰაზრებს და კაი კაცობას. ასეთს უნამუსო მიმართულებას აღვნიჩ ჩვენი მამები და ამეებსვე ქადაგებდნენ ყოველთვის.

ამ გვარ გამაძღართ და ქვეყნის შეუძლო ერის მჩავერელ ორმა მწერალმაც ისაუბრა იმის შესახებ, რომ საქართველოში ყმას პატრონი ჰყვანდა და არა ბატონიო. მეორე გამოჩენილი და ქართველ ციხე, კოშკთ დიდათ მომტირალი პოეტი ვ. ორბელიანის ასევე ჰგმობს, „რომ ყმას ჰყავს პატრონი და არა ბატონი, ორნივე ერთნი არიან ყმა და ბატონიო“! უჰ! უჰ! ქება და დიდება ჩვენს ბატონყმობას, ჩვენს წარსულს და სხვა. გარემოებამ ქმნას, რომ ეს მამაშვილური ბატონყმობა საქართველოს ერს ისევ დაუბრუნდეს, ასე იქმნეს, რომ ამას თვით ეს უკუღმართი მაქებარნიც მოესწრან. უჰ! რა სიხარულით მიეგებებიან და!

მაგრამ ველარ მივართვით. თუ კი მართლა ბატონყმობა საქართველოში მამაშვილობა იყო და ყმა თვით ბატონის შვილი იყო, ყმასაც ბატონი მამათ მიაჩნდა და ბატონსაც თავისი ყმა მონა თავის ღვიძლ შვილათა, მაშინ ნეტა ვილა ელტვოდა ამ ძველი მამაშვილური წესების დარღვევას კაი მამაშვილობა ჰქონიათ, კარგი, ამათ მამაშვილობას ის შეადგენდა, რომ ვიდრე მთავრობამ არ აკრძალა მათ, მინამდის ეს საქვეყნო პატრიოტები თავიანთ ყმებს საზოგადოთ ჰყიდდნენ. ჰყიდდნენ გოგოებს, ბიჭებს, ყმაწვილებს, დედა-

კაცებს და კაცებს. ამათ ყიდულობდნენ და მიჰყავდათ იქით საითაც კი წაიყვანდნენ, ისინიც უნდა ვსთქვათ, რომ ყოფილან ისეთი მებატონე პირებიც. რომელნიც თავიანთ მონებს ისე არ აწუხებდნენ და სტანჯავდნენ, როგორც სხვა და სხვა სასტიკი ტირანები.

მაგრამ ასეთი გულკეთილი ბატონების რიცხვი ერთობ ცოტა ყოფილა, ასე, რომ მის შენიშვნა არც კი ღირს გარდა ასეთის გაყიდვისა ხშირად ყომარში და კარტშიაც აგებდნენ, ამისთანა შემთხვევების დროს წაგებულ ყმებთაგან აივსნენ ყმებით მთელი თბილისის ბურჟუაზიული მოდგმის წურბელა ჩარხთ წარმომადგენ მოქალაქეები, რომელთაც ბატონყმობადის აუარებელი ყმებიც ჰყვანდათ, თერთრი დუქანიც ხომ ამ გაყიდულ პირთა საროსკიპოდ იყო დანიშნული, ჰავლაბრის მიკიტნები და სხვანიც ხომ ასეთ უბედურთა ქალებით იყვნენ სავსეები. ეს დრო და ხანი ისე შორსაც არ არის, რომ ამის ცოდნა ბევრს არ ჰქონდეს.

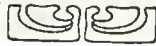
ესენი დღესაც ბევრს ახსოვს და ხშირადაც ლაპარაკობენ იმ საქველმოქმედებათა მხარეების გამო, რომელსაც ჩვენი ზოგიერთი თავ-პოსლიკა და კისერ-გასუქებული მამები მამაშვილობას უწოდებდნენ. სამარცხვინო არ უნდა იყოს ის, რომ კაცი, რომელიც ეროვნების ძლიერებათა წარმომადგენ ციხე-კოშკთ, მონასტრებს სტირის და ქართველის ტომ.ს მომავალში აღორძინებასაც ამათ მართლმადიდებელ სისხლს და სარწმუნოების ძლიერებას. მიაწერს, რომ ასეთი პირი ბატონყმურ წესებს კი აქებდეს? აბა რაღა ფიქრი უნდა იმას, რომ ესენი ამ მამაშვილობის შესახებ მხოლოდ იმას დასწერდნენ, რაც მათ სიამოვნებით გამაძლარს და ქვეშელა მუცელს და გუოს ენატრებოდა. ცხადი საქმეა, რომ ესენი არც ყმათა გასყიდვას მიაქცევდნენ ყურადღებას და არც სხვა ასეთ რამეებს. მწერლობით თუ არ აქცევდნენ ყურადღებას ეს არაფერი, ნეტა საქმით მაინც მიექციათ ყურადღება.

მაგრამ უბედურება იმაში იყო, რომ ესენი არც კალმით და არც საქმით ამებს სულ არ შეჰხებინან, არ დაუწერიათ და არ უთქვამსთ რა იმიტომ, რადგანაც მასში, მათის ფიქრით. ცუდი, გასაკიცხი არა ყოფილა რა. ამის გამო ალ. ორბელიანმა 1859 წ. „ცისკარში“ წერილიც დაბეჭდა და რაღაც თავისებურს, ძველებურს ბრმათა თაყვანის საცემ მოსაზრებებს ამტკიცებდა, ამ უკუღმართმა მოსაზრებამ უბრალოდ არ ჩაიარა და დღესაც არიან ჩვენში მრავალი ისეთი კუჭ-მაძლარ ქუჩის გლაზა პირები, რომელნიც თავ-დადალებით იბრძვიან იმის წინააღმდეგ, რომ არაფინ დაამტკიცოს ის, რომ ბატონ-ყმობა საქართველოში მონების მგზავს რასმე გვანდო. ასეთ

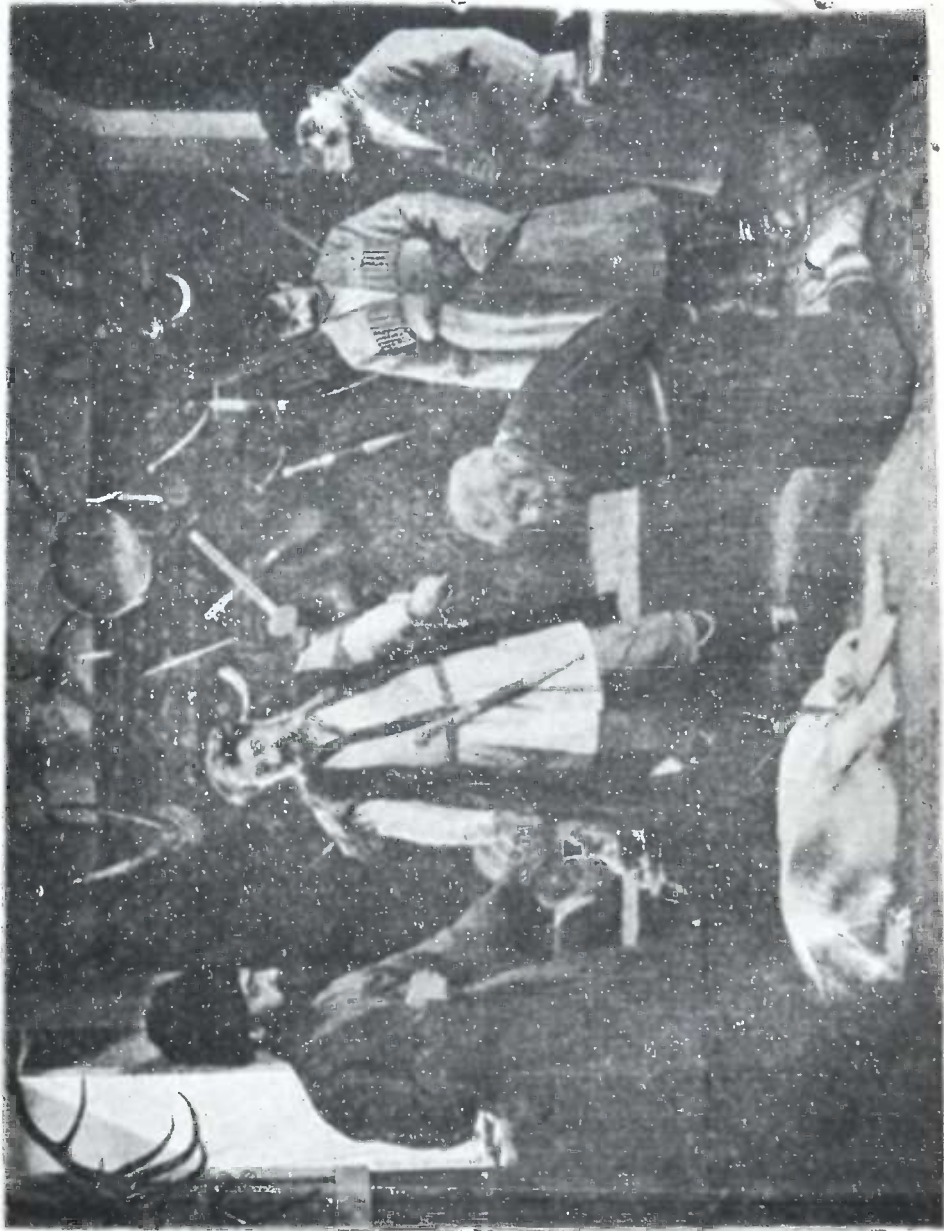
მწერალთ გუნდთ ეკუთვნიან სხვათა შორის მართმადიდებელის სარწმუნოების დაცვისაგან მოტრფიალე ვ. ორბელიანი, პოდაგოგობით ცნობილი იაკობ გოგებაშვილი, ილ, ჭავჭავაძე და მრავალიც სხვანი. მაგრამ რა საჭიროა ამათ წინააღმდეგ მოქმედება და მოღვაწეობა, როცა ჩვენ ამის წინააღმდეგ ერთობ ბევრი მასალები და ცნობები გვაქვს და ყველაფერი ეს მართალი და ჭეშმარიტი არის, ამას თავის დროს ფაქტებით დავამტკიცებთ. ხანდისხან ზოგიერთი ვაჟბატონები ბრძანებენ, რომ რაც იყო იყოვო, ყველაფერი ესენი ჩვენ უნდა დავივიწყოთო. ჩვენ დასავიწყელი მათთან საერთო არაფერი გვაქვს, ეს იქიდანაც აიხსნება და მტკიცდება, რადგანაც მათი ნაწარმოები საერთოდ მთელს ქართველობაში არ ვრცელდება, არც გავრცელდება, და თუ გავრცელდება ესეც მხოლოდ მათებურსავე მოდგმის შვილებში და ანუ იმ წუწკ გლეხის შვილებში, რომელნიც მათ გავლენის ქვეშ არიან და რომელნიც მზად არიან, რომ ერთი სადილის ფასად მათ თავიანთ ზნეობითი მხარეებსაც კი კულალატონ, რა უყოთ! ესენიც თავიანთის კუჭის მრწამსის შიმშილისაგან არიან გაწუწუებულნი და გაფუჭებულნი.

უნდა ვსთქვათ, რომ არიან ისეთის ბრმა პატრიოტულის მიმართულეების გაფუჭებული წუწკი გლეხის შვილებიც, რომელნიც სხვათა გავლენის და ბრმათ თაყვანის ცემის გამო ამასვე ჰქადაგებენ, რომ საქართველოში ბატონყმობა ისე არა სდევნიდა და სჩაგრავდა ხალხსაო, როგორც ზოგიერთები ჰფიქრობენო. მაგრამ რა სთქვას კაცმა ასეთ მოტყუებულს ბრმა პატრიოტ პირებზე. ესენი თავიანთის ცრუპატრიოტობის მეოხებთ ისე არეულ დარეულან, რომ აღარ იციან რა ჰქმნან, საით წავიდნენ, ვის ეცენ, ვინ აღმერთონ და ვინ აღდიდონ. ესენი გულამოსკვნით სტირიან იმაზე, რაც კი წარსულს და ძველს ეკუთვნის. თუმცა მათ ჩვენი ძველის არც კარგი იციან და არც ავი. ეს ძველის მოყვარე მამულისშვილნი იქამდის გაცნობილნი არიან ჩვენის ძველის ცხოვრებისა, რომ ამბროს ნეკრესელის ქადაგებაზედაც კი ხშირათ საუბრობენ და ამბობენ, რომ ასეთი ქადაგება XVIII საუკუნეში არც ერთ ხალხს არა აქვს. მე კი ამას ვიტყვი, რომ ეს ქადაგება მართლაცა და ისეთი რამ არის, რომლის მსგავსი სულელობა მართლაცა და ბევრს ენაზე არ იქნება. სხვათა შორის აქ არის ნათქვამი: ვინც არ ეზიაროს და ის რომ მოკვდეს, ფეხზე თოკი უნდა მოაბან ძაღლებს უნდა გაათრევიონო. ასევე სხვა ათასი ამისთანები მოიპოვება მაში რომლის ჩამოთვლას მე აქ არ ვსაჭიროებ.

სწორედ იმ წელიწადს, რა წელიწადსაც ერთმა ჩვენმა ძველმა მწერალთაგანმა „ცისკარში“ წერილი დაბეჭდა (1859 წ.) შესახებ საქართველოს ბატონყმობისა და ამტკიცებდა, რომ ჩვენებური ბატონყმობა მამაშვილობა იყო, სწორედ ამ წელიწადს საქართველოში გამოჩნდა ერთი ახალგაზრდა სემინარიელი, სემინარიის კედლებ-შუა ძველს საგნებზე ნატანჯი, სისხლ-გამშრალ პირთა ისტორიის კითხვებისაგან გაბეზრებული და ჩვენთა მამათა იოსელიანებთა და მისთანა ბოლასლოვებისაგან არა კეთილ და საიმედო პირათ ცნობილი, დანიელ ჭონქაძე, რომელმაც თავის დროის კვალათ დასწერა გვარიანი მოთხრობა „სურამის ციხე“ და რომელიც დაიბეჭდა 1859 წ. „ცისკარში“ ეს მოთხრობა, როგორც თავის დროის შესაფერი განძი და ღირსეული მასალა ჩვენ ისე საყურადღებოდ მიგვაჩინია, რომ აქ გვინდა რამდენიმე სიტყვით ამ მოთხრობის დამწერის ცხოვრებას შევეხოთ და იმასაც, თუ როცა „სურამის ციხე“ დაიბეჭდა „ცისკარში“. მაშინ საქართველოს მაღალმა არისტოკრატიულმა თავად აზნაურობამ როგორ შეხედა მას, ამის დასაწერ ცნობებისთვის მე ვისარგებლე „ცისკრი“-ს რედაქტორისაგან, რომელსაც ბევრი რამ მოსაგონებელი ამბები ახსოვს ჩვენის ძველის მწერლობის ისტორიისაგან.

ბატონუმოგის ისტორიკიდან.

...მადლობთ თავადო!... მამაშენს პირნათლათ ვემსახურებოდი...
შენ ჩემს ხელში გამიო-
ზარდე და ესლა ძაღლზე მცვლი...

ა ზ რ ე ბ ი

ქართულ მწერლების და მოღვაწეების ბატონყმობის შესახებ.

პროფესორი ალ. ხახანაშვილი.

ყველაზედ უფრო ფხიზლათ, ალ. ხახანაშვილი მისდევდა ამ კითხვებს, ამიტომაც იყო, რომ პატივცემულმა პროფესორმა, ამის შესახებ წერილიც დასწერა და 1896 წ. თფილისში იგი ცალკე წიგნათ გამოსცა, სახელდობრ „ბატონ-ყმობა საქართველოში“. ეს იყო მაშინ ერთად ერთი წყარო ბატონყმობის შესახებ.

ამ წიგნის გამოსვლით, მე შევიტყვე, რომ პატივცემულ პროფესორს ბატონყმობაზედ ჰქონდა შესაფერისი შეხედულება... ამიტომ, მე ვაცნობე მას ჩემი მასალების ამბავი; პროფესორს დიდათ ესიამოვნა... თფილისში რომ ჩამოვიდა, მე მნახა, ჩემი მასალები გაიცნო და მადლობის გარდა დახმარებაც დამპირდა. სამწუხაროთ, სწორედ ამ ხანებში, მას ავადმყოფობამ მოუსწრო და გარდაიცვალა...

ანტონ ნიკოლოზის ძე ფურცელაძე.

ცნობილი მწერალი და მოღვაწე. ის იყო ღარიბი აზნაურიშვილი და ამასთანვე დიდათ მოძულე ბატონყმობის. ან. ფურცელაძემ გაარჩია დანიელ ჭონქაძის „სურამის ციხე“, რომელიც დაიბეჭდა ჟურნალ „ციცქარში“ 1863 წ. ეს პირველი მაგალითი იყო ქართულ ენაზედ, რომელშიაც დაიგმო ბატონყმობის წესები... თვით ანტ. ფურცელაძესაც მოჰყავს თავის მოთხრობა „მართა“-ში ნიმუში, სადაც ქართლელი აზნაური, თავის ყმის გოგოს მეძებარ ძაღლში სცვლის. როცა ანტ. ფურცელაძემ შეიტყო ჩემი მასალების კრების ცნობები, მას დიდათ ესიამოვნა, ერთ დღეს სადილათ დამპატიეთა, თავის სახლში და დიდი მადლობაც მითხრა.

იაკობ სვიმონის ძე გოგებაშვილი:

ცნობილი პედაგოგი და საზოგადო მოღვაწე. ბატონყმობის წესები სასტიკათ სძულდა. ეს სენი მას გასაგონათაც კი არ უნდოდა.

3990

ეზიზღებოდა. 1885 წ. გამოვიდა საბავშვო ჟურნალი „ნობათი“, რომლის პირველ ნომერში დაიბეჭდა ჩემი წერილი: „პაატა თემური-შვილი“.

„ნობათი“-ს გამო, ბიბლიოგრაფიული მიმოხილვა დასწერა იაკ. გოგებაშვილმა, რომელიც დაიბეჭდა გაზ. „ივერია“-ში. ამ წერილით დაჰგმო მან ბატონყმობა, რედაქციას უსაყვედურა „პაატა თემური-შვილი“-ს დაბეჭდვის გამო, მეც სასტიკათ გამიციცხა; მერე მე ვნახე იგი და მან მომმართა ასეთი სიტყვებით:

„საქართველოში ბატონყმობა იყო ბოროტ კაცთა ხელობა, იგი არ იყო სამეფოსაგან დამყარებული წესები, არამედ ავკაცთა ბოროტის მოქმედების ნაყოფი. ბატონყმობის გამო, საქართველოში, ბაჩონსა და კმებს შუა გამუდმივებით მტრობა არსებობდა“. საბავშვო ჟურნალში კი ასეთი ცნობების დაბეჭვდა მას დიდს დანაშაულათ მიაჩნდა.*)

ილია გრიგოლის ძე ჭავჭავაძე.

ცნობილი მწერალი და მოღვაწე ბატონყმობის შესახებ, მან დასწერა მოთხრობა: „გლეხის ნამბობი“, რომლის დასაწყისიც მანვე დაბეჭდა 1863 წ. თავის ჟურნალ „საქართველოს მოამბე“-ში. იგი მთლათ დაიბეჭდა 1873 წ. ჟურ. „კრებულ“-ში.

ილია ჭავჭავაძემ, ამ სენის შესახებ, დასწერა მეორე ნაწარმოებიც, სახელდობრ: „რამდენიმე სურათი ყაჩაღის ცხოვრებიდან“. ამ პოემაში გამოყვანილია გლეხი კაკო, რომლის ყაჩაღად გავარდნაში ბატონს უძევს წილი... ბატონმა კაკოს მოხუცებულ მამას სცემა, ეს ველარ მოითმინა კაკომ, ბატონი მოჰკლა და ზაქათალაში ყაჩაღ ბლაქიაშვილს შეუერთდა. ეს პოემა დაიბეჭდა 1863 წ. ჟურ. „საქართველოს მოამბე“-ში.

ამ ამბვის მეორე ვარიანტიც არსებობს. ამაში მოყვანილია ცნობა, რომ კაკო ყაჩაღის ბატონი, პირველ ღამეს იყო ჩვეული; კაკო თურმე ცოლს ირთავდა, მაგრამ ბატონი ნებას არ აძლევდა, ეუბნებოდა, რომ შენი ცოლი პირველ ღამე ჩემიაო. კაკო ამას არ შერებოდა, ბატონის მოკვლაც ამან გამოიწვია. ამ ამბის შესახებ მე ერთხელ ილ. ჭავჭავაძეს ცნობა ვკითხე, მან სთქვა:

*) მეცხრამეტე საუკუნის ლიბერალებში იყვნენ ერთგვარი პირნი, რომელთაც „პედაგოგიური“ თვალთსაზრისით მიუღებლათ მიაჩნდათ, განსაკუთრებით სამოსწავლო ასაკთა ჟურნალებში, იმ სიმუხთლე-სივერაგეობის აღნუსხვა, რასაც სჩადიოდნენ თავად-აზნაურები... ამ დროს კი: „მამაო ჩვენო“-ს და „ბოჟე ცარია ხრანი“-ს სასურველათ სთვლიდნენ...

„ეს ამბავი მეც ვიცოდი, მაგრამ ვერ დავსწერე, რადგან ცენზორი დაბეჭდვის ნებას არ მომცემდა“-ო... ეს პოემა ცალკე წიგნათ გამოიცა 1879 წ. თფილისში.

დანიელ ჭონქაძე.

დანიელ ჭონქაძემ დასწერა „სურამის ციხე“. ამ მოთხრობის დასაწყისი დაიბეჭდა ჟურნალ „ცისკარ“-ში 1859 წ. და იგი დამთავრდა 1860 წ. „ცისკარი“-ს პირველ ნომერში. „სურამის ციხის“ შესახებ აღრინდელ ჟურნალ „ცისკარი“-ს რედაქტორმა, ივანე კერესელიძემ, შემდეგი მიაზბო, რაც მომყავს უცვლელათ: „სურამის ციხემ“ იმ დროის ქართველს საზოგადოებაში საკმარისი ბჭობა და უსიამოვნობა ასტეხა; მე ბევრნი დამემდურენ, რომ „ცისკარ“-ში დავბეჭდე იგი. დანიელ ჭონქაძე ისეთი თვისების ახალგაზრდა კარგი მწიგნობარი იყო, რომ იგი ბევრს კარგ რაქეს დასწერდა, მაგრამ ბედმა უღალატა.

„სურამის ციხე“ დამთავრდა 1860 წ. „ცისკარ“-ის პირველ №-ში, ხოლო იმავე ზაფხულში, დანიელ ჭონქაძე გარდაიცვალა ქ. თფილისში. ამის გარდაცვალება ჩემთვის თავზარ-დამცემი მეხი იყო... მაგრამ შეწუხებულმა მაინც შევეძელ მის დასაფლავებაზედ დასწრება და მისი სიკვდილი ლექსითაც შევამკე.

1869 წ. პეტერბურგის ქართველ სტუდენტებმა ცალკე წიგნათ გამოსცეს ილია ჭავჭავაძის მოთხრობა. „კაცია ადამიანი“ და წიგნის კანის ბოლოზედ გამოცხადებული რყო, რომ „იბეჭდება და მალე გამოვა დანიელ ჭონქაძის მოთხრობა „სურამის ციხე“ დამწერის სურათით“.

შემდგომ პეტერბურგში, ეს მოთხრობა არ გამოიცა... იგი გამოვიდა თფილისში, მისი გამომცემელი იყვნენ პოეტი იოსებ ბაქრაძე და გ. ჩარკვიანი. დანიელ ჭონქაძის შესახებ, საფუძვლიანი გარჩევა დასწერა თფილბე მახარაძემ, რომელიც ცალკე წიგნათ გამოსცა 1906 წ.

პოეტი რაფიელ დავითის-ძე ერისთავი.

1860 წლებში ერისთავმა დასწერა ერთი ლექსი, რომელიც „ცისკარში“ დაიბეჭდა. ეს ლექსი არის კარგი განძი თავის დროის კვალათ, მას ეწოდება „მთხოვნელი მსაჯულისადმი“. ამ ლექსში გამოყვანილია ამბავი: სადაც მშობლები, მოსამართლე მსაჯულს ეხვეწებიან, რომ ჩვენი შვილი ბატონყმობისაგან გაათავისუფლეთი.*)

*) თვითონ ამ ლექსის ავტორი საკმაო ყმებისა და მამულის პატრონი იყო მიუხედავათ ამისა, მას ერთი თავის ყმაც კი არ გაუნთავისუფლებია. რედ

პოტი აკაკი წერეთელი.

აკაკის მამის, როსტომ წერეთლის ნაყმევი, მოხუცი კაცი, მე ვნახე აჭარაში, 1890 წელს. ის გახლდათ ალექსი ლაბაძე, მან მიაჩნო, აკაკის მამის, როსტომ წერეთლის შესახებ, შემდეგი:

„მე ვიყავ როსტომ წერეთლის ყმა, იგი მტანჯველი იყო ყმების და დამტანჯა მეც. მე მას გამოვექეცი და აქ მოვედი 1864 წ. შემდეგ აქ ვსცხოვრობ, აკაკის დედაც არ იყო კარგი თვისების ქალი“. ამ კაცმა როსტომ წერეთლის და მის მეუღლის ბევრი ავიამბები მიაჩნო. ერთ დროს ეს ამბავი მე აკაკის უამბე და მან განმიცხადა:

„მამა ჩემი, ბოროტი თავადი იყო და მისი მადლობელი არც მე ვარ; აბა ერთი შენა სთქვი, ზურაბ წერეთლის მეგობარი განა შეიძლება, რომ კარგი ყოფილიყო?! ხოლო—დედაჩემზე კი ცოდვა არის ავობა ითქვას, მან ექიმობა იცოდა, სოფლის ხალხს უფასოთ ექიმობდა და ამიტომ დროც აღარ ჰქონდა, რომ თავისი ყმები ეტანჯა“. აკაკიმ შეიტყო ჩემი მასალების ცნობა და იგი ამისათვის კმაყოფილიც დარჩა. მეც შემაქო და სთქვა: „ამ სენის შესახებ, ჩვენში არაფერია დარჩენილი და კარგი იქნება მისი შეგროვებაო“.

გიორგი წერეთელი.

ცნობილი მწერალი და მოღვაწე. იყო დიდად უკმაყოფილო, რომ საქართველოს ერის ბატონყობის შესახებ, არაფერი ცნობები გვექონდა შეკრებილი და დაცული ქართულ მწერლობაში. ჩემი წერილი „პაატა თემურიშვილი“ დაიბეჭდა გაზეთ „დროებაში“, ამ წერილში დაგმობილი იყო ბატონყობის წესები და ყმების მტანჯველი მუხრან-ბატონი. გიორგი წერეთელმა ეს წერილი რუსულათ სთარგმნა და თარგმანი მოათავსა თფილისის რუსულ გაზეთ „ხალ მიმოხილვაში“. გ. წერეთელმა როცა შეიტყო ჩემი მასალების ცნობა, იგი დიდი მადლობელი გახდა.

სერგი სვიმონისძე მესხი.

სერგი მესხი, დიდი მუშაკი გახლავთ ქართულ მწერლობაში, მისმა გაზეთ „დროება“-მ გაავრცელა ქართველ მუშებსა და ხელოსნებში წიგნების კითხვა, მან ბევრს მუშას და გლეხს ააღებინა ხელში კალამი და წერა დააწყებინა. მეც მან წამაქეხა... სხვათა შორის, მან დაბეჭდა ჩემი წერილი ბატონყობის ისტორიის შესახებ: „ლაზნელების ამოწყვეტა ქართლში“, რისთვისაც საყვედურიც მიიღო ზოგიერთ ქართველ მწერალთაგან.

ვაჟა ფშაველა.

ვაჟა ფშაველა, ჩემთან სცხოვრობდა 10 წლის განმავლობაში. მან კარგათ იცოდა, რომ მე ვაგროვებდი ბატონყმობის ამბებს. 1884 წ. მითხრა: „კაცო, მე ამ ბატონყმობის არასფერი ვიცი, მამაჩემმა კი ამის შესახებ რალაც ზეპირი ამბები იცის?!“ ამიტომ იმავე წლის სექტემბრის ნახევარს, მე გავყევი ვაჟა-ფშაველას მათს სოფელ ჩარგალში და იქ ვიცხოვრე ორი კვირა. ლუკა რაზიკალაშვილის მამას, მღვდელს, სკოლნიყო მხოლოდ ერთი ამბავი.

ბელექრისტი ალექსანდრე ყაზბეგი.

ალ. ყაზბეგი ძრიელ დაინტერესებული იყო ჩემი მასალების შეკრებით; როცა ეს ამბავი შეიტყო, მითხრა: „მე რომ მცოდნიყო შენ ეს ცნობები გქონდა, ჩემს პიესა, „ყაჩალი არსენა“-ს შენის ცნობებით დაწერავდი“. მე კი ვმალავდი, რადგან ზოგნი წინაღობდნენ იყვნენ ასეთის მასალების შეკრების და ამიტომაც არავის ვატყობინებდი. ამის შემდეგ, როცა კი სადმე მნახავდა ალ. ყაზბეგი, ყოველთვის იმას მკითხავდა: მასალები ხომ არ დაკარგეო. საგიჟეში იგი სამჯერ ვნახე, სამჯერვე ეს მასალები გაიხსენა და დამავალა, არ დაკარგოვო.

ევნატე ინგოროყვა.

დიდათ მოხარული იყო და ყოველთვის დიდის თავაზით ეპყრობოდა ჩემგან შეგროვილ მასალებს, ნამეტურ გურიის შესახებ. მას დიდათ ენატრებოდა ამ მასალების დაბეჭდა, მაგრამ ეს იმ დროს მოუხერხებელი იყო. ცენზურა ნებას არ რთავდა. ევნატეს ხშირად მთელი ღამეები გადაუთენებია ბატონყმობის მასალების კითხვაში, შემუდარებოდა, როგორმე მოახერხე დაბეჭდვა და არ დაკარგოვო.

ფილიპე მახარაძე,

ერთ დროს, ამ მასალების პირველი წიგნი, ფილიპე მახარაძეს ვათხოვე, ეს მასალები მასთან მთელი წელიწადი დარჩა, მაშინ ფ. მახარაძე ქუთაისში სცხოვრობდა. ერთი წლის შემდეგ დამიბრუნა დიდის მადლობით და მითხრა, რომ ამ მასალებით მე ვისარგებლეო. 1906 წ. მან დაბეჭდა: „დანიელ კონქაძე და მისი დრო“, ცალკე წიგნათ და იქ ეს მასალები პატივის ცემით მოიხსენია.

1921 აპრილის თვის შუა რიცხვებში ვნახე იგი, ლაპარაკი გვქონდა, მან ეს მასალები მოიგონა და მისი დაბეჭდვაც ინატრა.

მიხეილ ცხაკაია.

მიხა ცხაკაია ჩემი ძველი მეგობარია, ჩვენ ერთმანეთში კარგა ხნის განმავლობაში გქვონდა მისვლა-მოსვლა. ჩემს ცხოვრებას იგი კარგათ იცნობს, ახალგაზრდობიდანვე. ხშირათ გქვონია ბატონყმობის შესახებ ლაპარაკი; ამის შესახებ მას ხშირათაც ულაპარაკნია ხოლმე. თფილისში რომ სწავლა დაამთავრა, მის შემდეგ იგი თფილისს მოსცილდა და თითქმის 25 წლის განმავლობაში აღარ მინახავს. 1923 წელს პირველად ვნახე, და ამ წელს კი, ანუ 1924 წ. აპრილის თვეში, კიდევ მიველი მასთან, გადავეცი ჩემი მასალების პირველი წიგნი და ვსთხოვე ამ წიგნის გაცნობა. მიხა ცხაკაიამ ეს წიგნი სიამოვნებით მიიღო. წიგნი დარჩა მასთან რაჟოდენიმე დღეს, შემდეგ ვნახევი, მან დიდის თანაგრძნობით დამიბრუნა ხელთნაწერი და თან მირჩია ამ წიგნის დაბეჭდვა, რომ ხელნაწერები არ დაიკარგოსო.

მისი სიტყვით მეც წავკეზდი და მოვკიდე ხელი გამოცემას.

ნოე ყორღანია.

ნოე ყორღანია ჩემს სახლში კარგა ხანს სცხოვრობდა, ნ. ყორღანია კარგათ იცნობდა ჩემს მუშაობას ბატონყმობის დარგზედ, იგი ჩემს ასეთს შრომას ყოველთვის სიმპატიური თვალით უმზერდა და ბატონყმობის არსებობას, საქართველოს ერის საზარალო საქმეთ სთვლიდა.

გიორგი ფელიქსისძე ზდანოვიჩი.

(გ. შაიაშვილი) 20 წლის პატიმრობის შემდეგ, გ. ზდანოვიჩი განთავისუფლებული იქნა ციხიდან. რუსეთიდან თფილისში ჩამოვიდა, მე ვნახე იგი, მიულოცე განთავისუფლება და საქართველოში დაბრუნება. გიორგიმ მკითხა: „შენი მასალების საქმე როგორ არის, აგროვებ კიდევ თუ თავი დაანებე“?

— ეხლა დრო არა მაქვს, რადგანაც ყურნალ „კოლოსისთვის“ ვსწერ კარ. მარკსის „კაპიტალი“-ს პირველი და მეორე ტომების პოპულიარულ ახსნა განმარტებას, მათი გათავების შემდეგ, მე უნდა ვნახო ყველა შენი მასალები!.. გიორგი როცა ავით იყო, მე ვნახე (ქუთაისში, თავის სახლში) და თუმც ლაპარაკი აღარ შეეძლო, მე მაინც სიამოვნებით მელაპარაკე, მოიგონა ჩემი მასალების საქმე და სინანული გამოაცხადა, რომ ეს მასალები ვერ ვნახე უდროვობის გამოვო. როცა კარგა გავხდები მაშინ ვნახამო. დამავალა გაუფრთხილდი და არ დაკარგოვო. ამის შემდეგ, იგი უმალე გარდაიცვალა.

ივანე ივანეს ძე კერესელიძე.

ადრინდელი ძველი ქართული ჟურნალისტი. ივანე კერესელიძე ჩემი კარგი მეგობარი იყო. ერთხელ მასთან ლაპარაკი ჩამომივარდა ყაჩალი არსენა ოძელაშვილის ცხოვრების შესახებ, და მე დავემე არსენას ბატონის ბოროტება. მაშინ ივ. კერესელიძემ მიაგმო, რომ არსენა ჩვენ სოფელ, ბოგვში, სცხოვრობდაო. ერთხელ მე გავეყვი ივანე კერესელიძეს სოფელს ბოგვში, ეს იყო 1885 წ. ბოგვში კარგა ხანს დავრჩი, იქ ვნახე სოფ. ბოგვის მღვდელი ქვლივიძე, რომელმაც ბევრი ამბავი მიაგმო არსენას შესახებ.

არსენას ამბებზე ივ. კერესელიძესთან ლაპარაკი მომიხდა, მან. მითხრა: „შენი სიტყვა მართალია, რასაკვირველია, არსენას დაღუპვაში მის ბატონს უძევს წილი, მაგრამ მაშინ დრო ისეთი იყო და ამ გვართ ყმების დევნაც წესათ იყო მიღებული. ალექსანდრე ორბელიანი შესანიშნავი ქართველი მამულის შვილი იყო, მაგრამ ერთხელ მან ქართლში, ერისთავისაგან ერთი ოჯახი გლეხისა 100 მანეთში იყიდა, მერე ეს ოჯახი მან თფილისში ჩამოიყვანა და 150 მ. გაყიდა. აბა რა მოსაწონი საქმე იყო, მაგრამ დრო იყო ისეთი და ასეთი საქმეებიც მიტომ ხდებოდა“...*)

პოეტი გრიგოლ ორბელიანი.

ერთხელ, პოეტმა ლაპარაკი დამიწყო, ჩემგან ახლათ გამოცემულ წიგნების შესახებ. სხვათა შორის, მან განმიცხადა: „საქართველოში ბატონყმობა კი არ იყო, არამედ პატრონ-ყმობა იყო**). ბატონყმური მონება საქართველოში 1800 წლის შემდეგ შემოვიდა, რუსის მთავრობის წყალობით. რუსეთის მთავრობამ დაუმონა გლეხები მებატონეებს და მასთან დაუდგინა სასტიკი წესი და მაშინ პატრონ-ყმობა მონებაზე შეიცვალა“.

პოეტი ვახტანგ ორბელიანი.

ეს იყო ძმა ალექსანდრე ორბელიანის, ამათი დედა გახლდათ მეფე ერეკლეს ქალი, თეკლე. ორბელიანთან ქართული მწერლობის შესახებ ლაპარაკი დავიწყე. მერე მე უთხარი პოეტს: ალექსანდრეს

*) ასეთ „მამულიშვილებს“, დღეს, ღირსეული პასუხი გასცა მუშამ და გლეხმა... მათი ხსენება ზიზღსა და საუკუნო გაკიცხვას იწვევს გამოფხიზლებულ აზროვნებაში... რედ.

***) ჩვენ დარწმუნებული ვართ, რომ პატივცემული მკითხველი გადაათვალიერებს ამ წიგნში მოყვანილ მასალებს და დარწმუნდება თავადების „პატრონ-ყმობის“ ღირებულებაზე. რედ.

წერილი, „ბატონყმობა საქართველოში“, ბევრს სწყინს, მყვედრიან, რათ დავბეჭდე, რადგანაც იქ ნათქვამია, რომ საქართველოში ბატონყმობა „მამაშვილობა იყო, ანუ პატრონ-ყმობა“... პოეტმა მოისმინა ჩემი სიტყვა და განაცხადა:

„ღიახ, მართალია ჩემი ძმა ალექსანდრეს წერილი, სწორეთ ხსნის, საქართველოში ბატონყმობა მამაშვილობა იყო და პატრონ-ყმობა. ბატონყმობის მონება საქართველოში რუსებმა შემოიტანეს*) და გააზვიადეს. ეს ყველა ქართველმა უნდა იცოდეს, რომ ჩვენში ბატონყმობა არ იყო, იყო პატრონ-ყმობა. მაშინ თვით გლეხი ეძებდა ბატონს, რადგანაც მაშინდელი გლეხის ბატონი, იყო მისი პატრონიც“ ...*)

ამისთანა ლაპარაკი ჩემგან პირველი გაგონება იყო და მის მასალებს კი, ჩვენ მწერლობასა და ისტორიაში ვერსად ვშოულობდით კარგა ხნის შემდეგ, პოეტ ვახტანგ ორბელიანმა დასწერა ერთი პოემა, რომელიც მაშინდელ ჟურნალ „ივერია“-ში დაიბეჭდა. იქ ერთ ალაგას ასეთ სიტყვებს ამბობს იგი ბატონყმობის შესახებ:

„ყმას ჰყავს პატრონი
და არ ბატონი,
ორნივე ერთნი არიან
ყმა და პატრონი“.

მირიან ხუხუნიაშვილი.

მიმდინარე წელში მან გაიცნო ჩემი ხელთნაწერები და მასთან ბატონყმობის ცნობებიც. მცირე ხანს შემდეგ ამ ბატონყმობის მასალების გამოცემაზედ ლაპარაკი დამიწყო. ამ საქმისათვის მან მიხატაკაიასთან გამგზავნა; მიხატაკაიასთან მისვლის შემდეგ, მირიანმა ამ მასალების გადათვალთვლებას ხელი მოჰკიდა. ეხლა მასალები იბეჭდება მირიან ხუხუნიაშვილის თავოსნობით. თუ არა მიხატაკაია და მირიან ხუხუნიაშვილი, უამათოთ ჩემი მასალები სინათლეს ვერა ნახვდნებ.

ამით ვათავებ ცნობების მოყვანას. მკითხველი თითონ გადაათვასებს თითოეულ პირის აზრს და სათანადო დასკვნას გაუკეთებს.

ზ. კ.

*) ნუ დაგივიწყებთ, რომ ეგ სიტყვები თავად ორბელიანს ეკუთვნის!..

ბატონოების მასალების კრება მე დავიწყე 1873 წელს და და-
ვამთავრე 1890 წელს. იმის შემდეგ ამა თუ იმ დეტალიზაციას თუ
უკეთებდი, ეს იყო და ეს. მიუხედავად ღრმა სურვილისა, ამ მასა-
ლების გამოცემა დღემდე ვერ მოვახერხე. მიზეზი მარტო ფულის
უქონლობით არ ამოიწურებოდა, არამედ იმ ატმოსფერით, რომე-
ლიც გარს ეხვია ბეჭდვითი სიტყვას.

მკითხველს უეჭველათ დააინტერესებს, თუ როგორ ვახერხებდი
ამ მასალების დაგროვებას და რა აზრმა მიმიყვანა ამ სურვილამდე,
ვეცდები ამის შესახებ შემდეგ ტომებში მოუთხრო, რადგან ესეც არ
არის მნიშვნელობას მოკლებული.

ზ. კიკინაძე.

პატივცემულ მკითხველთა საუბრადღებოთ.

„საქართველოს ბატონყმობის ფაქტიური მასალები“—დანაწილებული გვაქვს ექვს ტომათ.

თვითეულ ტომში გამოყოფილია ცალკე განყოფილებებათ: ქართლი, კახეთი, გურია, სამეგრელო, იმერეთი და აჭარა.

სპეციალური განყოფილებები აქვს მიკუთვნილი: ა) ყმებით ვაჭრობას და ბ) საერთო მნიშვნელოვნების ამბებს.

ამ ტომში სხვათა შორის შედის—„ბატონყმობის დროის ქართველი რევოლიუციონერები“.

რედაქცია ცდილობს ისტორიული ცნობები არ გადაამაზინჯოს და შეუნარჩუნოს მას დედანის მართლწერა და კილო...

... თუ ვინცობაა, ამ მხრივ იმედები, სავსებით, არ გაგვიმართლდეს, რედაქცია სთხოვს პატივცემულ მკითხველთ ნუ დაგვემდურებიან.

რედაქცია.

I.

უმეზინ ღანუიღვა.

მასაღუზი.

გლახ უგათა ოჯახოვით დასუიღვის გასალეგი.

„საქართველოს გაზეთი“ *)

1819 წ. № 38.

1.

ტ ო რ ლ ი**)

გორის მაზრის, სოფელ დავრის მცხოვრებნი, ბარძიშ მაჩაბელოვის ყმა დათუა კვალანაძე, გაისყიდება თავის ცოლით, ვაჟით, ქალიშვილებით, ძმის წული ნონიათი და ვენახით იმ ას ოცდასამ რუბლში,***) რომელიც მართებს მას აზნაური გაბაშვილის ქალის, ელისაბედის. ამათის გასყიდვის ვადა დანიშნულია ამა წლის ნოემბრის 20 და დეკემბრის 6/20 რიცხვებში.

2.

ტ ო რ ლ ი

თელავის უეზდის, სოფელ ფიჩხვის მცხოვრები, რვა კომლი ყმა, ლუბერსკის სეკრეტრის ნათიოვისა, გაისყიდება იმ ათას ას ოცს რუბლის ვერცხლის ვალში, რომელიც მას მართებს ლუბერსკი სეკრეტრის თავადის მელიქ-ზადე ბებუთოვისა. ამათის გასყიდვის ვადა დანიშნული არს ამა წლის ნოემბრის 20 და დეკემბრის 6/20 რიცხვებში.

*) „საქართველოს გაზეთი“ დაარსდა 1818 წელს. მისი ზომა ერთი თაბახი იყო. ზემოხსენებული ცნობები იბეჭდებოდა როგორც განცხადება. მისი გამოცემა შეწყდა 1820 წელს.

***) როგორც განვაცხადეთ, ისტორიულ საბუთების და საერთოდ არბივებით თუ მომსწრე თვით მნახველთა ნაამბობების კილოს და მართგამოთქმას, ანუ აწერას ესტოვებთ უცვლელათ.

***) რუბლი—მანეთი.

ოედ.

ეს ორი ცნობა-ლა არის მოყვანილი იმ ერთად ერთს № 38 გაზეთში, რომელიც შემთხვევით ჩამივარდა ხელში, ჯერ კიდევ 1873 წელს. ამ გაზეთის ნომრები მაშინაც ძლიერ იშვიათი იყო. ამის მიზეზი გახლდათ შემდეგი: 1829 წელს თფილისში იწყო გამოსვლა სოლ. დოდაშვილის რედაქტორობით გაზეთ „თბილისის უწყება“-მ. 1832 წელს, საქართველოში, რუსის მთავრობამ აღმოაჩინა ეგრეთ წოდებული „ფარული საზოგადოება“,*) რომლის მოთავეთ სოლომონ დოდაშვილი ითვლებოდა. ამიტომ ის იქმნა დაპატიმრებული, „თფილისის უწყება“-ს სტამბა აღბეჭდილი, დოდაშვილი კი ციმბირში გადასახლებული. რადგან მთავრობამ ეჭვი შეიტანა ადრინდელ გამოსულ ქართულ გაზეთებშიც, გამოსცა ბრძანება, რომლის ძალით ყველა მოქალაქენი მოვალენი იყვნენ წარედგინათ მთავრობისთვის ხელზედ ქონებული ქართული გაზეთები. ამ რიგათ მოისპო ყველა 1832 წლ. გამოცემული ქართული გაზეთები.

3.

ქართლ-იმერეთის გუბერსკი სამართველო აცხადებს, რომ 1846 წ. თებერვლის 25-სა, გაიყიდება ორი კომლი გლეხ-კაცებისა, რომლებიც დარჩენიან, სიკვილის შემდეგ თავად სოლომონ ამირაჯიბს: სოსია ცივცივაძე და ივანე სამხარაძე, იმათის უძრავის და მოძრავის ქონებით, რომელიც მდებარეობს გორის მაზრის სოფელ ტიღვში. დაფასებულია ათის წლის შემოსავლის ზედ შეკვეცით 592 მან. რომელიც მართებს მას, ქართლ-იმერეთის საზოგადო პრიკაზისა 581 მ. 66 კაპ. მსურველთ და მყიდველთ შეუძლიათ გამოცხადნენ დანიშნულ დროს გუბერსკი სამმართველოში.

4.

1846 წ. 18 თებერვალს, გაყიდულ იქნება ყარამან არლუთაშვილის ვალში, მისივე ყაათა ერთი კომლი: კიკოლა ტურუზაშვილი, თავისი უძრავი და მოძრავის ქონებით, რომელსაც წლიური შემოსავალი 44 მ. 30 კ. აქვს; 10 წლის შემოსავლის ზედ შეკვეცით დაფასებულია 443 მანეთად.

5.

1846 წ. მარტის 18, შარვაშიძის ვალში, გაყიდული იქმნება მისივე გლეხი გაბრიელ ცალაშვილი, მისის უძრავი და მოძრავის ქო-

*) „ფარული საზოგადოება“-ს შეთქმულება ქართველ თავად-აზნაურთა და მოწინავე ინტელიგენციისა რუსის მთავრობის წინააღმდეგ.

ნებით, რომელიც მდებარეობს გორის მაზრის სოფელ სასირეთში, შესდგება ვენახით, სახნავი მიწით და სახლკართ. წელიწადში შემოდის 17 მან. 10 კაპ. ათი წლის შემოსავლის ზედ შეკვეცით დაფასებულია 711 მან.

ამავე დროს, იქნება გაყიდული თავადი ხერხეულიძის ვალში, მისივე ყმანი: გიგო სამხარაძე და ალექსი სამხარაძე, თავიანთის უძრავის და მოძრავის ქონებით, რომელთაც წელიწადში 46 მან. 60 კაპ. მოაქვს; ათი წლის შემოსავლის ზედ შეკვეცით დაფასებულია 666 მ. მდებარეობს გორის მაზრის სოფლის ნაბაკევში.

6.

1846 წ. მარტის 28-ს თავად ციციანოვის ვალში გაყიდულ იქნება მისივე ყმანი: გორის მაზრის სოფელს ხიდისთავის ნაწილის მცხოვრები დათიკა იაკაშვილი და სოფელს ხვედურეთის გლახა ახალკაცი, მათის ოჯახით, უძრავის და მოძრავის ქონებით, რომელსაც წელიწადში 32 მან. 30 კაპ. მოაქვს, 10 წლის შემოსავლის ზედ შეკვეცით დაფასებულია 323 მ.

7.

1846 წელს, 15 მარტს, ქუთაისის სუდში, აზნაურ მიქელაძის ვალში გაიყიდებინ, მისივე ყმანი სოფელ კულაშში მცხოვრებნი: ვაბრიელ ხოჯალია, გლახა ხოჯალია და სავა ხოჯალია, თავიანთის უძრავის და მოძრავის ქონებით, რომელთაც წელიწადში 51 მან. 31 კ. მოაქვს; 10 წლის შემოსავლის ზედ შეკვეცით დაფასებულია 513 მან. 10 კაპ.

8.

1846 წ. მარტის 26-ს ნიჯარაძეთა ვალში გაიყიდება მისი ყმა, სოფ. ოპაშკეთში მცხოვრები, გიორგი ველიაშვილი თავის მამულით, რომელსაც წელიწადში 15 მან. მოაქვთ; 10 წლის შემოსავლის ზედ შეკვეცით დაფასებულია 150 მან.

9:

1846 წ. აპრილის 18-ს, დანიშნულია ტორგი, სადაც სოლომონ გურგენიძეს ვალში გაიყიდება მისივე ყმის ოჯახი, რომელიც შესდგება სამი ვაჟის და ოთხი ქალისაგან, თავიანთის მამულით, ვენახით და სახლ-კართ, რომელიც მდებარეობს თფილისის უეზდის სართი-ქალის უჩასტკის სოფელ მარტყოფში. მამულს წელიწადში 47 მან. შემოაქვს, ათი წლის შემოსავლის ზედ შეკვეცით დაფასებულია 472 მან.

10.

1846 წ. 22-ს აპრილს, ხერხეულიძეს ვალში გაისყიდება მათივე ყმათა, ორი ოჯახი, თავიანთის უძრავ და მოძრავის ქონებით.

11.

1846 წ. მაისის 13-ს აზ. ლორთქიფანიძეს ვალში გაიყიდება მისივე ყმის ოჯახი, რომელსაც სახელად გოგლა იორიშვილი ჰქვია და სცხოვრობს სოფელს ჯიხაისში. ამათს ბაღს და სახნავს მიწას, წელიწადში 27 მან. 60 კაპ, მოაქვს, დაფასებულია 276 მან.

12.

1846 წ. მაისის 6-ს აზ. ხოჯაევის ვალში, გაისყიდებიან მისივე ყმანი, რომელნიც სცხოვრობენ რაჭის მაზრის სოფ. ჩაგანში, სულთერთმეტი კომლია, მათში 40 კაცი, 32 დედაკაცი. ყველა ამათ აქვთ 64¹/₂, დღიური სახნავი მიწა 12 ვაზის ვენახი, ამათი წლიური შემოსავალი 198 მან. 96¹/₂ კ. დაფასებულია 1986 მან. 65 კ.

13.

1846 წ. აპრილის 22-სა, მიხეილ ხერხეულიძის ვალში, გაისყიდებიან მისივე ყმის ორი კომლი, რომელნიც სცხოვრობენ სურამის მაზრის სოფელ კელენწყელში,*) მთლათ ორი ოჯახი, შვილებით, ვენახებით და სახნავ სათესი მიწებით დაფასებულია 1172 მანეთში.

14.

1846 წ. მაისის 30-სა აზ. ქარუმიძეს ვალში გაისყიდება, გორის მაზრის სოფელ თორტიზაში მცხოვრები ყმის ერთი კომლი: პეტრე რამიშვილი თავის ძმებით, სახლით, ვენახით და სახნავი მიწით, წლიური შემოსავალი 15 მან. დაფასებულია 150 მან.

15.

1846 წ. ივნისის 13-სა. მ. ცოციანოვის ვალში, გაისყიდებიან მისივე ყმანი სოფელ კეხიჯვარში და ქარელში მცხოვრებნი. ყმათა რიცხვი სამი კომლია, სახელდობრ: კიკო მეტრეველი, გრიგორი მეტრეველი და სიმონ ჯავახიშვილი, თავიანთის სახლობით, სახლით, ვენახით და სახნავი მიწით, რომლიდგანაც წელიწადში 85 მან. 50 კაპ. შემოდის; დაფასებულია, ათი წლის შესავლის ზედ შეკვეცით, 855 მ.

*) ვინაიდან ეს მასალები ამოღებულია რამოდენიმე ათეული წლების წინეთ, არხივებიდან, რედაქცია აფრთხილებს პატივცემულ მკითხველთ, რომ დროთა განმავლობაში—შესაძლებელია სოფლის სახელწოდება დღეს დამახინჯებულიც იყოს. რედ.

ბატონოების ისტორიები.

...ბატონო უენი ჭირიმი, ნუ გამაუბედურებ... ნუ წამახთან სიცოცხლეში...

16.

1846 წ. ივნისის 17-ს ან. აბაშიძის ვალში გაისყიდება მისივე ყმის ერთი კომლი, რომელიც ცხოვრობს გორის მაზრის სოფელ ჩაპოხში, გლეხს ეწოდება ანდრია ანიშვილი, თავის უძრავი და მოძრავის ქონებით, რომელსაც წელიწადში 65 მან. 75 კაპ. შემოაქვს; ათი წლის შემოსავლის ზედ შეკვეცით დაფასებულია 657 მან.

17.

1846 წ. მაისის 31-სა, თავ. ფავლენიშვილის ვალში გაისყიდებიან ფავლენიშვილისავე ყმის ორი ოჯახი: ნონია გვიზნიაშვილი და დავით მოგდულიშვილი, თავიანთის ცოლშვილით, სახლით, ვენახით და სახნავი მიწით, რომელიც მდებარეობს გორის უეზდის სოფელ ერედვისში წლიური შემოსავალი 91 მ. 40 კ. დაფასებულია 914 მან.

18.

1846 წ. 24 ივნისის თავ. ამილახვარის ვალში გაყიდული იქნება, მისივე ყმის ერთი კომლი: ქიტესა გარხალიშვილი, თავის უძრავის და მოძრავის ქონებით, რომელსაც წელიწადში 48 მან. 50 კ. შემოაქვს, დაფასებულია 485 მან. მდებარეობს გორის მაზრის სოფ. ძევერაში.

19.

1846 წ. 27 ივნისის თავ. ზ. ერისთავის ვალში გაისყიდებიან მისივე ყმის ექვსი კომლი, რომელთა ერთი კომლი სოფ. გორაში სცხოვრობს და ხუთი კომლი სოფ. უხტში თავიანთის უძრავის და მოძრავის ქონებით. წელიწადში 147 მან. 80 კ. არის შემოსავალი, დაფასებულია 1478 მან.

20.

1846 წ. აგვისტოს 12-ს დ. ერისთავის ვალში გაისყიდებიან მისივე ყმათა თერთმეტი ოჯახი, რომელნიც სცხოვრობენ ავლეგში და კალოტში; ამ ყმათა მამულიდან წლიური შემოსავალი 225 მან.; ათი წლის შემოსავლის ზედ შეკვეცით დაფასებულია 2551 მან.

21.

1846 წ. 19 აგვისტოს, აზნაური მესხის ვალში გაყიდულ იქნება მისივე ყმის კომლი, ქუთაისის უეზდის სოფ. რიონში მცხოვ-

რები კაცია ტურბელაძე, თავის უძრავი და მოძრავის ქონებით, საიდანაც წელიწადში 16 მ. აქვს შესავალი; ათი წლის შემოსავლის შეკვეცით დაფასებულია 160 მანეთად.

22.

1846 წ. აგვისტოს 23-ს კნ. სოლომონ ციციანოვის ვალში გაიყიდებიან, შვიდი მოსახლე გლეხნი, მისივე, ციციანოვის, ყმათა, რომელთა რიცხვი 38 მამა კაცია და 27 დედა კაცი, რომელნიც სცხოვრობენ გორის უეზდის ხიდის თავის ნაწილს, სოფელს ქარელში, ყმათ თავიანთ სახლ-კარის და მოძრავ ქონების გარდა აქვს $71\frac{1}{2}$ დღიური მიწა, სამი ბაღი და ერთიც საბოსტნე, აქედან წლიური შემოსავალი 231 მან. 70 კ. ათი წლის შემოსავლის ზედ შეკვეცით დაფასებულია 2286 მან. $\frac{3}{4}$ კაპ.

23.

1846 წ. სექტემბრის 27-სა რომან ყორჩიბაშევის ვალში გაისყიდება, ერთი ოჯახი მისივე ყმისა, რომელიც შესდგება ხუთი კაცი და ქალისაგან. ესენი სცხოვრებენ სოფ. ხოდაშენში, აქვსთ ორი ვენახი, რომელიც დაფასებულია 4100 მან. (პრიკაზის ვალში ჰყიდიან).

24.

1846 წ. აგვისტოს 26-ს თავ. რუსიევ-ყორჩიბაშიევის ვალში გაიყიდებიან მისივე ყმათა ათი კომლი, რომელნიც სცხოვრობენ თელავის უეზდის სოფელს კურდღელაურში. დაფასებულია სულ 3550 მ.

25.

1846 12 აგვისტოს კნიაზ ლორთქიფანიძის ვალში გაისყიდება მისივე ყმის ერთი კომლი, დავით ბეკეია, ქუთაისის უეზდი სოფელს ჯიხაიში მცხოვრები, რომელსაც 8 ქცევა სახნავი მიწა აქვს, საიდანაც წლიურათ 16 მან. 10 კაპ. შესავალი, დაფასებულია 161 მან.

26.

1846 წ. 16 აგვისტოს, ივანე მაყაშვილის ვალში გაისყიდება მისივე ყმათა ერთი კომლი, სადაც 7 მამა კაცი და 7 დედაკაცია. სცხოვრობენ თელავის უეზდის სოფ. იყალთოში. აქვთ სახლი, თორმეტი დღის სახნავი მიწა და ვაზის ვენახი. წელიწადში 58 მან. შემოაქვთ. ათი წლის შემოსავლის ზედ შეკვეცით დაფასებულია 350 მანეთად.

27.

1846 წ. 16 სექტემბერს, ორბელიანთ ვალში გაისყიდებინა მოსახლე მათივე ყმათა. დაფასებულია 10 წლის ზედ შეკვეცით 560 მან.

28.

30-ს სექტემბერს, მაღალაშვილის ვალში გაისყიდება მისივე ყმათა ერთი კომლი, იოსიფ შიოლიშვილი, თავის ცოლშვილით და უძრავ მოძრავი ქონებით, რომელსაც წელიწადში 18 მან. 40 კ. შოაქვს, ათის წლის ზედ შეკვეცით დაფასებულია 184 მან., მდებარეობს გორის მაზრის სოფელს ჩოჩეთში.

29.

1846 წ. 21 ოქტომბერს, აზნაურის არუთინ ველიევის ვალში, გაისყიდება მისივე ყმის ერთი კომლი, — ქუთაისის უეზდის მცხოვრები სიმონ და მიქელ ტურბელაძენი, თავიანთის მამულებით, რომელთაც წელიწადში 20 მან. შემოაქვს და ათი წლის შემოსავლის ზედ შეკვეცით დაფასებულია 200 მან.

30.

1846 წ. 23 ოქტომბერს, ქაიხოსრო მუხრან-ბატონის ვალში გაისყიდებინა მისივე ყმათა ერთი კომლი, რომელნიც სცხოვრობს სოფ. მუხრანში, თავის ვენახებით, სახნავი მიწით, უძრავი და მოძრავის ქონებით რომელსაც წელიწადში 190 მ. 50 კ. შემოაქვს, ათი წლის შემოსავლის ზედ შეკვეცით, დაფასებულია 1905 მან.

II.

გატენუმება კარტლში.

მასალეზი.

რევან ერისთავი და მისი შვის ცოლის ავბავი.

რ. ერისთავის შინა ყმა, ნიკურაძემ, ერთ სოფელში, ცოლი შეერთო. ქორწილის შემდეგ, ცოლი დედეულთ სახლში დასტოვა, თავის სოფელში არ მოჰყვანდა, რადგანაც ბატონის ეშინოდა, ჯერ იმიტომ, რომ ამ ბატონს „პირველი ლამე“-ს ჩვეულება ჰქონდა, მეორე იმიტომ, რომ ბატონის ნება-დაურთველათ ცოლის შერთვიზა დაისჯებოდა. რამდენიმე ხნის შემდეგ რევან ერისთავს, თავის ყმა მოურავებმა შეატყობინეს, რომ თქვენი ესა და ეს მოსამსახურე დანიშნულა და ეხლა დაქორწინებულა კიდევცო.

ბატონმა ეს მოხსენება, მაშინვე თავისს დავთარში ჩაიწერა, მეორე დღეს კაცები გაგზავნა და დაიბარა როგორც გლეხი, ისე მისი ცოლიც. პირველ დღეებში გლეხი უარზე დადგა და არ მიჰყვანდა ბატონთან ცოლი. მესამე-მეოთხე დღეს ბატონმა ძლით მიაყვანინა მოსამსახურეებს, თავის სახლში, ყმის ცოლი და გააუპატიურა. გაუპატიურების შემდეგ, შეიდიშის*) პერანგის ამხანაგი გახადა და ბალკონის მოაჯირზე გადაჰკიდა, რომ გამვლელ-გამომვლელს ენახა. ბატონის ასეთმა საქციელმა, გლეხი ერთობ ააღელვა, მაგრამ რას იზამდა, ასეთი საქმე მარტო მისს თავზე არ მომხდარიყო, სხვა გლეხებს მისგან უფრო მეტი ვაგება გადახდოდათ. გლეხმა ნიკურაძემ საშინელი ჯავრი ჩაიყოლა გულში, დაიწყო მეცადინეობა, რომ ოდესმე ბატონისთვის სამაგიერო გადაეხადა.

მან სოფელ კვარ-ხიდის გლეხებს პირობა ჩამოართო, ბატონის მოსაკვლელათ. დაიქირავეს ერთი ოსი, რომელსაც სასყიდელი მისცეს და დაავალეს, ბატონის მოკვლა.

ოსი დაბინავდა ზემოხსენებულ სოფელში და ბატონს დასდევდა უკან, მაგრამ მან ვერსად იხელთა დრო, ბატონი მოეკლა. ბოლოს საქმე იქნამდე მივიდა, რომ ოსი ბატონის სახლის მსახურს დაუახლოვდა და შეუთანხმდა. სალამოს მსახურს, ბატონის ტახტთან კედელზე ჩამოკიდებული იარაღი, უნდა ჩამოეხსნა.

მსახურმა პირობა შეასრულა. ბატონის დაძინების დროს, ოსიც მივიდა. ბატონის სახლის კარიც ღია დახვდა, თვით ბატონს ახალუხი გაეხადნა, შეიდიშის პერანგით ტახტზე იწვა და ხვრინავდა. ოსი შეიპარა, ესროლა თოფი ბატონს და ტყვია შიგ გულ-

*) შეიდიში—წითელი. შეიდიშის ფერი—წითელი ფერი.

ში მოარტყა. ბატონი ზეზე წამოვარდა, სტაცა ოსს ხელი და ლაჯებს შუა ამოადო. ამ დროს ოსს მიეშველნენ სოფლის გლეხები, ბატონს ეგონა, რომ ჩემს საშველათ მოდიანო. დაუწყო მათ ყვირილი:

— ჩემს მამულებს თქვენ დაგილოცავთ, ოღონდ იმის ნება მომეცით, რომ ოსს უყო რამეო.

გლეხებს ნება არ მიუციათ. ნიკარაძეს დაუყვირნია:

— „შენ რომ ცოლი გამიუპატიურე, გეგონა რომ შეგრჩებოდაო?!“

და ცული, ბატონისთვის, კისერში დაუკრავს. ამის შემდეგ სხვებიც მოხმარებიან და დაუწყვიან ბატონის კაფვა, მალე დაუკუწავთ ნაჭერ-ნაჭერათ, ბატონი გლეხებს ხეზე ჩამოუკიდნიათ, სასირცხო მოუჭრიათ და პირში ჩაუდვიათ. ბატონის გვამი სამ დღეს კიდებულა ხეზე. ეს ამბები მომხდარა 1830 წლებში. მომკვლელი ოსი-კი იმავე დღეს გაქცეულა და ვერსად უპოვნიათ. თვითონ მეტატონეც შესანიშნავი ჯანიანი ყოფილა.

აზნაური ეგაძეები

სოფელ ტირქნისში, ცხოვრობდნენ აზნაური მეტატონე ეგაძეები. ამათ ჰყვანდათ საკუთარი ყმები. ერთ დღეს აზნაურ ეგაძემ გამოაცხადა თავის სოფლის საყმოში:

— „აბა ურმები მოამზადეთ, ტყეში წადით და შეშა მომიტანეთ“...

გლეხებს მოუმზადებიათ ურმები, გამოსულან და ბატონის სახლის წინ დამდგარან. ბატონს უნახავს ესენი და შეუმჩნევია, რომ ერთი გლეხი ჰკლებია. საჩქაროთ გაუგზავნია კაცი იმ გლეხის სახლში და მოუკითხვინებია. გლეხი შინ არ დახვედრია, კაცი წამოსულა და ბატონისთვის მოუხსებებია. გაგზავნილებს უძებნიანთ მაგრამ პოვნით კი ვერ უპოვნიათ. გლეხები წასულან ტყეში და ჩამოუტანიან შეშა. ბატონს ჯავრი ჩაუყოლებია გულში, რომ გლეხმა ჩემი სიტყვა რათ არ აღასრულაო. ეს გლეხი ყოფილა ნინია გოძელაშვილი. მეორე, მესამე, დღეს ეს გლეხ-კაცი ბატონს დაუნახავს სახლის სართულიდამ და თითი დაუქნევია, აქ მოდიო.

გლეხი მისულა და ბატონს მუქარით უკითხავს:

„რატომ გუშინ არ მოხვედი, რატომ ჩემი ბრძანება არ აღასრულე?!“

გლეხს დაუჩოქნია და მიუგია მოკრძალებით:

„რა ვქნა შენი ჭირიმე! თქვენც იცით, რომ მე ორი ხარი მყავს, ეს ორივე ხარები ავათ მყავდნენ იმ დღესა და ვერ შევაბი ურემი,

რომ არ დახოცვილიყვნ. მე ხომ შენი ვარ, შენი ჭირიმე და რა დღესაც მიმსახურებ ეს ხომ თქვენთვის ორივე ერთია“.

ამ სიტყვების შემდეგ, ბატონი მივარდა გლესს, ზაიგდო წიხლ-ქვეშ და იმდენი ცემა, მინამ ჯავრს იყრიდა. ეს გლესი ქვრივი ყოფი-ლა, წვერიანი და ხანში შესული. ბატონს სულ თმა და წვერიც უგლე-ჯია, ამ უბედურობის დროს გლესს ხელი გაუქნევია, ბატონს თავში მოხვედრია, რამდენიმე თმაც ჩამოვარდნია, ეს თმები შეუკრებია ბა-ტონს, მეორე დღეს წასულა ცხინვალში, უჩივლია, ცხინვალის უფ-როსთან, რომ ჩემმა ყმამ მცემა და აი ეს თმებიც დამაგლიჯაო.

ბოქაულს საჩქაროთ ჩაფრები გაუგზავნია გლესის სახლში, ჩაფ-რებს გლესისათვის არაფერი უკითხავთ, გამოუყვანიათ, კარზე გაუ-წვენიათ და 100 მათრახი დაუკრავთ. ეს გლესი ბატონიშვილის*) ცე-მისაგანაც გალახული იყო და ზედ რომ ეს მეორეც მიმატებია, ამას უფრო უენია. ცემის შემდეგ ჩაფრებს აუკლიათ გლესის სახლ-კარი. რაც რამ ყოფილა სახლში, ყოველივე მათ მიუსაკუთრებიათ. ამისთვის მათ მებატონისაგან მადლობაც მიიღეს, ნაცემ გლესს მთავრობამ ციმბირში, გადასახლება მიუსაჯა და გადასახლეს კი-დეც. გამოძიება სულ ყალბათ იყო მოხდენილი.

* * *

ყმა მრეცხავი ქალი და მისი მებატონეები.

ერთ თავადისშვილს, ერთი ყმის ქვრივი დედა-კაცი მოახლეთ მხოლოთ მისთვის ჰყვანდა, რომ, ამ მოახლემ რეცხა და დაუთოვება კარგად იცოდა. ერთ დღეს, ეს დედა-კაცი სარეცხს აუთოებდა, ამ დროს. მახლობლივ ბატონის პატარა ყმაწვილი იდგა და უთოს უც-ქეროდა. ორჯერ-სამჯერ ბატონიშვილმა უთოს ხელი მიატანა, მაგ-რამ დედა-კაცი ყოველთვის სთხოვდა.

— მომშორდი, ხელი არ დაიწვაო...

ბავშვმა თავისი არ დაიშალა, უთოს ხელი მიატანა და ოდნავ დაიწვა: მან ტირილი მორთო და დედ-მამას შესჩივლა, დედა-კაცმა ზელი დამწოვო.

ბატონმა და კნენიამ დედა-კაცს არაფერი ჰკითხეს.

დაუბარებიათ კაცები, დედა-კაცი გაუყვანიათ კარში, ისე უცემ-ნიათ და თმებით უთრევიათ, რომ ვერ გადარჩენილა. და მეორე დღეს მომკვდარა. ამ დედა-კაცს ერთი ვაჟი-შვილი ჰყოლია და ეს ვაჟიც ბატონს გაუყიდნია. ეს ამბავი მომხდარა 1840 წ. ქ. თფილი-სის მახლობლივ. მომთხრობს ბატონის გვარი აღარ ახსოვდა. დასჯი-ლი დედა-კაცის ცნობები კი კარგათ იცოდა.

* ბატონიშვილი — უნდა ვიგულისხმოთ ბატონი.

შალვა ერისთავი

შალვა ერისთავმა, თავისი ყმა სარწყავში გაგზავნა, ყმამ მორწყვა სარწყავი. ამ დროს ბატონიც ჩავიდა. სარწყავი ყმას, ისე მოეწყო, როგორც რიგი იყო, მაგრამ ბატონს მაინც არ მოეწონა და ყმა დასტუქსა. მუშაობის შემდეგ, ბატონმა მოსამსახურეებს უთხრა სადილი მოამზადეთო; სადილი მოამზადეს. სადილზე ბიჭებს უბრძანა რომ ზემო ხსენებულის ყმისთვის პური არ ეჭმევინათ; მოსამსახურეებმა ბატონს ბრძანება აღასრულეს, ყმამ ერთ მოსამსახურეთაგანს ჰკითხა.

— რატომ პურს არ მაძლევთ?! დავიღალე მუშაობით, თან ძალზე მშინო.

ეს ბატონმა გაიგონა და მას ეწყინა, ყმას სასტიკათ გაუჯავრდა, ამ გაჯავრებში დროს ველარც ყმამ შეიკავა თავი და ბატონს ასეთი პასუხი მისცა:

— ბატონო, ჩვენ თქვენი ერთგული მუშები გახლავართ და თქვენთვის თავს ვიკლავთ. ეს პური და ღვინოც ხომ ჩვენი ნაშრომია, რათა გშურთ ჩვენთვის, მოგვეცი თითო ლუკმა პური და თითო ჯამი ღვინო, ამ მუშაობის დროს.

ბატონი ძრიელ გაგულსდა, ბიჭებს დაუყვირა:

— არიქათ, საჩქაროთ, ხეზე მიაკარით ეგ მამაძალი!..

ბიჭებმა მიაკრეს ხეზე.

— ტანიდამ ჩონხა შემოახიეთ!..

ბიჭებმა საჩქაროთ შემოახიეს. ბატონმა დაუწყო ყვირილი:

— პირში ჩონხის ნაჭრები ჩაშჩარეთ, რომ გაძლეს ეგ მამაძალი!..

ყმებმა ჩასჩარეს ხახაში, ბიჭმა დაიწყო ტირილი და წვალემა, ემუდარებოდა ბატონს, რომ ეპატიებინა, მაგრამ ბატონი მისს მუდარებისაგან უფრო გაგულსდა და უარესიც დამართა; ტაბაკი აიღო, მიიტანა ხეზე მიბმულ გლეხთან და პირში ჩადებულ ჩონხის ნაჭრებს ტაბაკით დაუწყო ჩატენა. ამ ჩატენით ისე შეწუხდა გლეხი, რომ ნახევარ საათს შემდეგ დაიხრჩო და მოკვდა. ეს ამბები მომხდარა 1841 წელს; ამ საქმის მომქმედ ბატონს ბევრი სხვა ამისთანა ბოროტება ჩაუდენია, მაგრამ ყველას სად შეკრებს კაცი.

თავ. ორბელიანი

თავ. ორბელიანს ერთი ყმა გლეხი-კაცი სულ განთავისუფლებას ემუდარებოდა, სულ ამას ეხვეწებოდა, მაგრამ ბატონი მაინც არ შერებოდა და არ ანთავისუფლებდა. ბოლოს ბატონმა უთხრა ყმა ბიჭს:

— „შენ, თუ ერთ ზამთრის ყინვიან ღამეში, მთაწმინდის მთაზე, ტიტველა გაათენებ, მხოლოდ მაშინ იქნება შენი განთავისუფლება“...

ყმამ პირობა მისცა, რადგანაც იფიქრა მან: ამ ერთ ღამეს ჯანდაბას ჩემი თავი, ან დავრჩები და გავთავისუფლდებიო, ან მოვკვდები და მით მოვრჩები ბატონის ტანჯვა-ვაებასაო. ძეორე: საცოლოდ იყო, ქალის მოყვანას აპირებდა და ამის ფიქრიც აწუხებდა, რომ ცოლს მოვიყვან და ამით ბატონის „საჩუქმედანაც“ გავთავისუფლდებიო. ერთის სიტყვით ყმა კმაყოფილი იყო, რომ იმ დროის ცივს, ყინვიან ღამეს, მთაზედ გაეთიებინა. ამბობდნენ მრავალნი, რომ ასეთი ამბები ადრე სხვა გლეხებსაც გადავლიათ მებატონეთაგან და მით განთავისუფლებულანო და ეს ყმა გლეხიც მიტომ იყო დაიმედებულიო.

მოვიდა ზამთარი. ყმა ეახლა ბატონს და მოაკონა პირობის აღსრულების ვალდებულება. ბატონმაც დასტური დართა. ცივს, სუსხიანს ღამეს უნდა. შეესრულებინათ ყმის პირობა. ერთ მსუსხარა ამინდში, ყმა მოემზადა წასასვლელათ. ბატონმა თავის მოურავი გააყოლა თან, მხოლოდ მოურავს ლოგინი გაატანა, მოურავმა ცეცხლიც დაინთო, ყმა ბიჭს-კი არა ქონდა-რა. დედიშობილა დადიოდა მინდორზე. თან ჰქონიყო, ჩუმად წაღებული, ერთი ხელადა არაყი. როგორც იყო გლეხმა გაათენა ღამე, დილით, ბატონთან ჩამოვიდა, მოურავმაც დაამოწმა, რომ მთელი ღამე ტიტველამ გაატარაო; ბატონმა მაინც არ გაანთავისუფლა საბრალო გლეხი და ისევ თავისს მონათ დასტოვა. ეს მომხდარა 1825 წელს. გლეხს ამაზედ დრტვინვა დაუწყვია, ბატონს უთქვამს:

— დადექი შე მამაძაღლო, თორემ სულ ძაღლის ლეკვებზედ დაგცვლი. ერთი უყურე ამ საძაგელს, რაებს მაკადრებს, ჩემს მონობაზე კმაყოფილი არ არის!..

გლეხი შეშინდა და შემდეგ ბატონის წინააღმდეგ სიტყვაც აღარ დაუძრავს.

თავალი აშილახვარი

(ნაამბობი იორდანე მარიამიძისაგან).

ეს მარიამიძე სოფ. ბელოფელია,*) ეს ამბავი მას გაუგონია მომსწრე კაცთაგან.

სოფ. კვახითის მებატონენი იყვნენ თავ. ამილახვარები. ესენი იყვნენ ხუთნი ძმანი, ორნი სცხოვრობდნენ ოთარაშენში, ერთი კასპში, ერთი ქალაქში, ერთიც კვახითში. კვახითში მცხოვრები მებატონე იყო პირველი ღამის მოტრფიალე, უამისოთ ამის საყმოში ვერავინ გათხოვდებოდა, ამ ბოროტებისაგან სოფლის ყმანი შეწუხებულნი იყვნენ.

ამ დროს მოხდა ასეთი ამბავი: ერთ ოჯახში მოიყვანეს პატარძალი; ოჯახში გაიმართა დიდი ქორწილი: ამ ქორწილში, სხვათა შორის, მოწვეული იყო ერთი ყოჩალი ოსიც—ზოსე, თავის ამხანაგი ოსებით. ქორწილის გათავების შემდეგ, ბოროტის ბატონის ბრძანებით, პატარძალი ბატონს გაუგზავნეს სახლში.

ამ გარემოებამ დიდათ აღაშფოთა მექორწინენი და ამათ დაიწყეს ბატონს საყვედურები. ამ ლაპარაკში ყაჩალი ჩაერია, და გლეხებს უთხრა:

— „რას სწუხართ და დარდობთ, თითო კომლზედ ოც-ოცი მანეთი მომეცით და იმ ძალს მე მოგაშორებთ თავიდან!“ გლეხებს გაუხარდათ და პირობა მისცეს. მეორე დღეს ფული მოაგროვეს და ყაჩალს მიართვეს. ამ დღიდან ზოსე შეუდგა სიტყვის ასრულებას.

ერთ ღამეს დაეცა ამილახვარს, თავის ამხანაგ ოსებით და ამილახვარი გამოასალმეს თავის სიბინძურეს. ბატონი შუაზედ გასჭრეს, მერე ასო მოსჭრეს და პირში ჩაუდეს, შემდეგ ამისა გაცარცვეს და ყველაფერი წაიღეს.

ამ ბოროტის მოკვლის გამო, რუსეთის მთავრობამ, მთელი სოფლის გლეხებს დაუწყო დევნა, ბევრი დააპატიმრა, 15 კაცი ციმბირში გაგზავნა; გადაასახლა ცოლშვილებით. მკვლელი კი მაინც ვერ იპოვეს.

*) შესაძლებელია, ეს სოფლის ოდებაც დამახინჯებულია.

III.

ბატონუმთა კანონი.

მასალა.

ჩოლოყაშვილი.

(სხვა და სხვა მომსწრე გლეხთა ნაამბობნი).

თადია ჩოლოყაშვილი კახეთში იყო ის, რაც გურიაში გურიელი, ყარამან თავდგირიძე და ალექსანდრე მაჭუტაძე; ქართლში ამილახვრები, ერისთავები და სხვები... ყველას ბოროტ მოქმედებებს ჩვენ არ ვასახელებთ, ვიტყვით მხოლოდ, რომ თადია ჩოლოყაშვილი, ყველა ამათგან ძლიერ განირჩეოდა. ის მათ ბოროტებით ძლიერ აჭარბებდა. ჩოლოყაშვილს, როგორც პირველ ხარისხიან თავადი შვილს, მთავრობისაგან უსაზღვრო უფლება ჰქონდა მინიჭებული. ეს იყო თავის დროის სასტიკი დესპოტი და მას დიდძალი ყმებიც ჰყავდა. მე აქ არ შეუდგები თითოეული კაცის გვარის ცალცალკე განხილვას, თუ ვინ როგორ და როდის იქმნა დასჯილ-წამებული ამ ტირანისაგან, მოვიყვან მხოლოდ იმ სასჯელთა ცნობებს და ზომებს, რაც ამ ტირანს, ყმების დასჯის დროს, ხელში ეკავა. მარტო სასჯელთა ჩამოთვლა გაუწყებთ ცნობებს, თუ ეს პირი რა ტირანი უნდა ყოფილიყო, თავის დროის, და რა შეუბრალებელი სისხლის მსმელი. იმის სულიერ სიმხეცეს, ეს ცნობებიც კარგათ დახატავს. თადია ჩოლოყაშვილი სტანჯავდა თავის გლეხ-ყმებს ასე:

1.

გლეხ-კაცს დაიჭერდა: სცემდა მათრახით, ჯოხით, კეტით და წიხლით. ზოგ გლეხ ყმას თავს, პირს, ტანს ისე დაუმტვრევდა რომ იგი აღარ გამოდგებოდა, ლოგინიდან ვერ ადგებოდა, უმეტესობა კვდებოდა. მან აგრეთვე ყმა დედაკაცების ცემაც იცოდა, არ დაინდობდა არც ბავშვს და არც მოხუცებულს, ხშირად ავადმყოფსაც კი სტანჯავდა. მთავრობა დახოცილ ყმების შესახებ ხმას არ სცემდა.

2.

როგორც კაცს, ისე დედაკაცს შეკრავდა თოკით და დააგდებდა მზეზე. მათ ახლო არავის არ შეეძლო მისვლა, როგორც კაცს, ისე ქალს. ასე შეკრულს სტოვებდა რამოდენიმე დღე უპურ-წყლოთ. მათ აბღავლებდა და ატირებდა. შევლა არავის არ შეეძლო.

3.

ხშირათ მამაკაცს, დედაკაცს, სნეულებს, ორსულ ქალებს დო-
კით ხეზე მიაბამდა და სცემდა. ხეზე მიკრულნი რამოდენიმე ხანს
წვალობდნენ, ახსნა არავის არ შეეძლო. ვინც ახსნიდა, იმასაც იგი-
ვე სასჯელი მოელოდა.

4.

ხანდისხან კაცსა და ქალს ტანთსაცმელს გახდიდა, ტიტველს
ნიაკრავდა ხეზე და სტანჯავდა.

ზოგს დედაკაცს, მოხუცს და ახალგაზდასაც, თმებით ჩამოჰკი-
დებდა ხეზედ. ზოგს გაატიტვლებდა, ფეხის გულს დაუსერავდა,
თაფლს დაასხამდა, გააკრავდა ფიცარზე, რომ დაჭრილ ფეხის გულ-
ზედ ბუზები დახვოდენ და ეტანჯად ის; ასეთი ტანჯულებისაგან
ბლავილი ხშირი იყო.

5.

კაცს, დედაკაცს და ყმაწვილებსაც კი ანწყვედევდა თონეში, ბო-
სელში, ორმოებში და სოროებში.

6.

ზამთარში აბანავებდა ცივს წყალში და ათამაშებდა გაყინუ-
ლებს, თითონ კი უმზერდა შორიდან და სიამოვნებდა.

7.

ბრძანებას აძლევდა და გლეხის ყმა ცოლებს, ძაღლის ლეკვე-
ბისთვის, ძუძუ უნდა ეწოვებინათ, ვიდრე ლეკვები დაიზდებოდენ.
თუ მათი ძუძუ მოკვდებოდა. ეს წესები მიღებული ჰქონდათ: ორ-
ბელიანებს, ციციშვილებს, ამილახვრებს და ბევრს სხვა თავადის-
შვილებსაც.

8.

თადიამ, ერთ მეძებარ ძაღლში, ასი თავის ყმის შვილები: გოგო-
და ბიჭები მისცა. ერისთავებიც ხომ მრავლად სცვლიდენ და ჰყიდ-
დენ გლეხთა შვილებს ძაღლებზედ, ეს დღესაც კი მთელმა ქართლის
მოხუცებულ გლეხებმა კარგად იციან. XIX საუკუნის შედეგიდამ, ქარ-
თველ თავადის წინაშე, მეძებარი ძაღლები უფრო ძვირად ფასობ-
დნენ, ვიდრე ყმის შვილები.

9.

ზოგს კაცს და დედაკაცს უდაღავდა ხელებს, ფეხებს, სჭრიდა ენის წვერს, სთხრიდა თვალებს და უხოცავდა თვით ყმაწვილებსაც კი. ყმათა წვალებას მთავრობა არ უმზერდა კარგად, აურთხილებდა თაღიას: ისე სტანჯე, რომ იგინი არ დასახიჩრდნენ, თორემ ცუდია, ეს თქვენთვის, რადგან თქვენ გლახობაში უხელო და უთვალო ყმათა რიცხვი დიდათ გამრავლდებაო.

თავ. თადია ჩოლოყაშვილი იქამდე ბოროტი იყო, იქამდე დესპოტი, რომ მის სახრის ქვეშ, მრავალ უსუსურ ბავშვებსაც კი ამოსვლიათ სული.

ეს სასტიკი მეჩხი ყმებისა, ეს მდიდარი სვაფი—ხშირად შეაბამდა კევრში თავის გლახთა კაცებს, თუ ქალებს და ამუშავებდა; ხანდისხან მოხდებოდა, რომ კევრზედ თვით დაუჯდებოდა და არბენინებდა. ბევრჯერ მომხდარა, რომ ამ რბენის დროს ისეთ-ისეთი სახრეები და მათრახები მიუყოლებია, რასაც შებმული ყმა ძირს დაუცია. ასობით მომხდარა,—როცა კალოზედ დაცემულან, მერე წიხლებით შემდგარა და უსრესია! „სტყუის ეს მამაძალი, განგებ დავარდაო“. და თუ დარწმუნდებოდა, რომ ყმა უსულოთ ეგდო, დაუყვირებდა ყმებს:

— ბიჭებო! გაათრიეთ ეს ძალი და იქით დააგდეთ, წყალი დაასხით ზედა... ესა და ეს ბიჭი მოიყვანეთ ჩქარა და კევრში შეაბით. ყმები კი, ასრულებდნენ ბატონის ბრძანებას...

საგარეჯოელი გლახის, აბრამა ჭიჭინაძის, ნამშობი.

თადიასთან შევიზარდე, მინახავს მისი ბოროტება, მისი უდიერება; არ შეიძლება ენით ითქვას რასაც ის ჩადიოდა. მეტიც მეტი უღმერთო ბატონი იყო. რამდენი კაცი და დედაკაცი ჩემს თვალთ წინ დაუხოცია ამას რიცხვი არა აქვს. სომხებზედ და თათრებზედ ჰყიდდა გლახის გოგონებს, ბიჭებს, გლახკაცებს და დედაკაცებს. მისი მამულები სულ გლახებისგან წანატაცია. მისი წყალობით, ბევრს კაცს და დედაკაცს ამოსვლია კევრ ქვეშ სული. საძნე ურმებში შებმული ყმათა კაცები და დედაკაცები ბევრჯერ მინახავს და დამწვარვარ მათი ცოდვით. ხმას კი ვერავინ გასცემდა, სიბრალულს ვერავინ გამოიჩენდა, თორემ მასვე ჩააბამდა იმავე ჭირში. ხანდისხან ისე დაუტანჯავს გლახკაცის შვილი, რომ მათ ტანჯას საზღვარი არა ჰქონია. ყოველ ამ უბედურობის დროს, თადია, მზიარული და კმაყოფილი იყო. მისი ასეთი ბოროტების წყალობით, ბევრი ყმის ოჯახი აღიგავა უწყალოდ,

ბევრი ამოწყდა უძეოდ, ბევრი აქეთ იქით გარდაიხვეწნენ; მძისი ყმები მირობოდნენ განჯისკენ, ერევნისკენ და დაღესტანშიაც. დაღესტანში ბევრია გადავარდნილი და იქ გალექებული. ამ აბეზარ მებატონის ბოროტებაზედ ლაპარაკს, ვერც ერთს წელიწადს მოვრჩები, რომელი ერთი გითხრათ, რომელი ყმის გვარი და სახელი გაუწყოთ, რომლებიც მისი მტრობით დამწვარან და დადაგულან. მისი ყმის ქალებს იქამდე ჰქონდათ საქმე გამწარებული, პირველი ღამის წყალობით, რომ მისი ყმათა ქალები, ერთობ ხშირად ვარდებოდნენ ავლაბრის საკახოებში, მიკიტნის დუქნებში და სხვაგან. მიკიტნებს, ეს ბატონი თავის ყმის გოგოებს ხშირად მიჰყიდდა და ესენიც ამ ქალებს აბოხებდნენ. ავლაბარში, ოცდა ათამდის ჩვენებური გოგოები ბოზობდნენ, რომლებიც თადიას ჰყავდა დასყიდული მიკიტნებზედ. თადია ადრე მოკვდა და ერთად ერთი ვაჟი შვილი, კიკოც მისებ გიჟი, გადარეული გამოვიდა. თადიამ წყენა და ჯავრის მოსვლა გლახებზედ, იცოდა სულ უბრალოდ: ყმას რომ შეხედავდა და არ მოეწონებოდა, იმას მაშინათვე გადაეკიდებოდა. მეტის მეტი ღვთის რისხვა კაცი იყო... წამრთმევი, მტაცებელი და ყმათა დამრბევი. მისმა ყმებმა ბევრჯელ განიძრახეს მისი მოკვლა, მაგრამ ვერაფერს შეძლეს, რადგანაც თადია დიდი ყმა და მამულის კაცი-იყო, მთავრობასთან დიდი ხმა ჰქონდა, თადიას გულისთვის ბევრი ყმა გალახულა თვით მთავრობისაგან, ბევრი დასჯილა უწყალოდ, ბევრი „წასულა“ ციხეში და აბა მას ვინ რას გაუბედავდა, მისი ყმები შიშით ცახცახებდნენ, ეს ამბები მთელმა კახეთის და ივრის ხეობის ხალხმა, დღესაც კარგად იციან... მათ ბევრი რამ ახსოვთ თადიას ცხოვრებიდან.

თადიას შეტლება იყო დიდი, 1830 წლების კვალად დაფასდებოდა ერთ მილიონამდე და დღეს 5—6 მილიონად, სულ წანართმევ-წანავლევად. თადია იყო დიდი დავის მოყვარე, სწორედ ივანე მუხრანსკის ჰგავდა. იგი მამულებს ედავებოდა თავადებს, აზნაურებს, საყდრებს, გლეხებს, ქართველებს და თათრებსაც. დავა—დარაბისაგან არეული იყო, მეტის ბოროტებისაგან გაბრაზებული, ყველაზედ მეტად გლეხებს სტანჯავდა; თავად-აზნაურებს დავაში რომ ვერ მოერევოდა, მათს ჯავრს გლეხ-ყმებზედ იყრიდა. მათ აკვნესებდა და სტანჯავდა. მან უსამართლოდ მამულები წაართვა ბევრს თავადებს და აზნაურებს; იგი იმათაც ჭირივით სძულდათ... თადიას „გიჟს“ ეძახდნენ, „დამთხვეულს მგელს“, „ცოფიან ძაღლს“, მას გადაკიდებული ჰყავდა თავად-აზნაურები კახეთში, ივრის ხეობაში, ბორჩალოს მაზრაში, და ქართლში... ყველასთან მამულების შესახებ

დავობდა მოტაცებას და წართმევას. ამ დავაშივე ამოუვიდა მას სული; მისი სიკვდილი მცირე ხნით შვება იყო მისი ყმებისთვის, მერე კი გამწარება, რადგანაც შვილი რომ მოიზარდა, იგიც მამას დაემსგავსა.—კიკო ნამდვილი თადია დაღა.

უნდა ითქვას, რომ თადიას მსგავსად კახეთში სხვა მებატონენიც იყვნენ, სხვანიც მოქმედებდნენ ასევე, თითქმის ყველა.

იყვნენ ამათში ისეთი შეუბრალებელი მებატონენი, რომლებიც თავიანთ ყმებს ყირამალა ჰკიდებდნენ და მთელ დღეს სტოვებდნენ ასე. ზოგს ჩამოკიდებულს თვალებიდან სისხლი რომ წამოუვიდოდა, მერე ჩამოხსნიდნენ და დააგდებდნენ. ზოგი ტანჯვის შემდეგ მოსულიერდებოდა. ასე ყირამალა ჩამოუკიდნით 1840 წლებში ყმა ედიშერ ედიშერაშვილი, რომელიც ხელობით დურგალი იყო... მეკ მოვესწარ ამ კაცს.

თადიას, ხშირად ქალებიც კი ჩამოუკიდნია ყირამალა. თადია ზოლახაშვილი ცოდვილი კაცი იყო და მას თავის ცოდვების სამაგიეროში ცოცხლეშივე ეკითხა,*) სახლის საქმეები აერ-დაერია და ისე გარდაიცვალა (1838 წ.) რომ 28 ათასი თუმანი ვალი დარჩა, ვალი რასაკვირველია ქალაქის ვაჭარ სომეხებისა იყო. მამულების დავა ისე აეხვეწ-დაეხვეწა, რომ როცა ცოლი მოკვდა (1845 წ.) დასამარხი ფულიც არ აღმოაჩნდა, და ვორონცოვს მიუცია 3000 მანათი.

კიკო ჩოლოყაშვილი.

ამ კაცის შესახებ, ვრცლად ლაპარაკი; არ არის საჭირო. მისი უცხოვრება არის გიჟურ-ბრიყული, მთელი სიცოცხლე ცოლთან დავაში გაატარა, საუკეთესო ოჯახის ქალი დატანჯა, ცოლის ძმამ შ. ვარ—მა ხანჯლითაც დასჭრა სიძე. ერთ დროს, ცოლის ცემის გულისთვის ციხეშიაც გახლდათ გაგზავნილი. ყველაფერ აეობას ის ჩაღიოდა ოხტის მოსასვლელად.

ეს რომ ასე იყო და კიკო თავის ყმებს სასტიკათ აკვნესებდა, ეს მთელმა ქვეყანამ იცის. დღესაც ბევრს ახსოვს მრისხანე სახე, ზოროტი მოქმედება და გლეხთა ტანჯვა. კიკო ისეთი ახირებული კაცი იყო, რომ რასაც იტყოდა, ის მისი ბრძანება, უნდა აღსრულებულიყო. როგორც მამა, შვილიც ისევე არბევდა ყმებს. მისი ხმით და სახელით შეშინებულნი იყვნენ, ყმების ბაღლებიც კი. კიკოსას ყმა გლეხების ცემა-ტყემა, და ლანძღვა-გინება მუდამ დღე იყო-წყაათა დარბევა და დაჩაგვრა რაღაც ღიმს ჰგვრიდა სახეზედ და ყმათა ცემა-ტყეპისაგან ხომ უფრო ფრთოვანდებოდა.

*) როგორც ზევით განვაცხადეთ. რედაქცია როგორც საბუთების, ისე ნაამბობების კილოს და მართლწერას უცვლელად სტოვებს. რედ.

შეწუხდა დიდათ გლეხკაცობა. ყველა კიკოს გაჩენას სწყევლიდა. ყმებმა აღარ იცოდენ რა ექნათ, როგორ ეხსნათ თავი ბოროტ ბატონის მახვილისაგან.

ყმათა გოდებამ იქამდის მიადგო, რომ მათ საშინელ ტანჯვას ერთმა სომეხმაც კი მიაქცია ყურადღება, და კიკოლასაგან რამდენიმე ყმა გლეხნი დაიხსნა ფულით, რაც 1850 წლებში, დიდი სამაგალითო საქმე იყო. ქალაქ თფილისს და სოფლებშიც, ხშირად ნახავდა კაცი კიკოს ყმა დედაკაცთა ტირილს, კვნესას, ბატონის წყევლას, ღღესაც ყურში აქვს დედაჩემს ამ ბოროტი კაცის ჩანადენი საქმეები. ქვრივ ოხერს ერთ თხასაც კი წაართმევდა... ქათმებს და ინდაურს... ხანდისხან, დიამბეგის კაცებით და ოსებით დაეცემოდა ზოგიერთ ყმათა ოჯახებს და აიკლებდა ძირიან-ფესვიანათ. კანონიც ხომ ხელს უწყობდა ბატონის ბოროტს მოქმედებას, რომ ყმები ეტანჯა და ეწვალეზინა. მთელს ივრის ხეობაზედ და თფილისშიაც ყოველთვის და ყოველ ღღე თადიას შესახებ იყო ლაპარაკოდა შემდეგ დროს კი კიკოზე, თუ ეს პირნი როგორ აწვალებდნთავიანთ ყმებს. ამათგან ყმების ტანჯვის ცნობები, ხალხში საზღაპროთ იყო გადაქცეული.

ყმები მობეზრდენ ბატონის თავგასულ ბოროტებას, 1850 წლებში, კიკოს ყმებმა ბატონს გადალიანება დაუწყეს, უსამართლობას აღარ უთმენდენ, ეუბნებოდნენ, რომ მათრახს თავი დაანებე, თორემ ერთი წვერი შენ მოგიბრუნდებაო. ის ტანჯვას უფრო აორკეცებდა ამის წყალობით, ყმებშიაც ჩნდებოდნენ „კირკიტი“ ყმათა შეილები და ყმათა წამქეზებელნი, რომ ამათ ბატონის წინაშე ბოროტება აღარ დაეთმინათ და მისი ბოროტებისთვის ხელიც შეებრუნებინათ. წამხალისებელნი, გლეხებს საჩივრებსაც კი უწერდნენ—მცოდნე კაცები და მთავარ მართებელს აძლევენ საჩივარს. ბატონის უდიერო მოქმედების შესახებ. მთავრობასთან თითქმის მუდამ ღღე შედიოდნენ ყმათა საჩივარი კიკოზედ, მაგრამ ყოველთვის უყურადღებოდ რჩებოდა. კიკოს წინააღმდეგი იყო მთელი ივრის ხეობის გლეხები, როგორც მის ყმებთაგანნი, ისე სხვებიც, სხვა საბატონოსი, სახელმწიფო და საეკლესიო გლეხებიც, რადგანაც მათაც დიდი მტრობა ჰქონდათ კიკოსი, ყმების ტანჯვის გამო.

როგორც თვით კიკოს ავტობიოგრაფია გვაუწყებს: მისი დაუძინებელი მტერი და ყმათა წამქეზებელნი ყოფილან იმ დროის შემდეგ გლეხნი: ნინია თედუას ძე მესტირეშვილი, ივანე პაატას ძე დრუბლაშვილი, ვოსტენა ლაზარეს ძე მესტირეშვილი და ლაზარე გულიას ძე ბულაშვილი. ბატონის სიტყვით, ეს ოთხი გლეხი

ყოფილან მისი დაუძინებელი მტერი, ყმების წამქეზებელნი, საჩივრის მიმცემნი და ერთის სიტყვით ყოველნაირი „ბოროტების“ მთესველნი. დიახ, ბატონს მარტოდ ამ ოთხი გლეხის ცნობა ჰქონდა ურჩობის მხრივ და ამიტომ მარტოდ ესენი ეგონა თავის მოწინააღმდეგენი, ეს კი არა 1850 წლების შემდეგიდამ მის წინააღმდეგ იყო მთელი ივრის გლეხთა ყმანი: კაცი, დედაკაცი, ყმაწვილი, ახალგაზრდა და მოხუცი. სამართლის ეშინოდათ, თორემ კიკოს, თავისი ყმები, კბილებით დაგლეჯდენ, ცოცხალს დამარხაედენ. ხალხის აზრი ბატონმაც იცოდა და ამიტომ იგიც მათ ჯიბრში უდგებოდა. დღე და ღამე მის საყმოში სულ ყმათა დაწოკების ხმები-ლა ისმოდა. 1861 წ. შოვიდა კავკასიის „ნამესტნიკად“ „მიხეილ მთავარი“. ყმებმა განაგრძეს ამასთანაც საჩივრის ძლევა. საჩივარი მათ მოახერხეს, თითქმის პირველ დღიდან, როცა მთავარ მართებელი მოვიდა. ტყუილი რომ არავის ეგონოს ეს ამბავი, ამიტომ აქ მოვიყვან ერთ ადგილს კიკოს ავტობიოგრაფიიდან,*) რომელიც კარგად ხატავს მას.

აი თვით ეს ადგილიც სიტყვით სიტყვა:

„...1861 წ. რუსეთში ბატონ ყმობა გადავარდა. კავკასიის ნამესტნიკად იმ ხანებში თავ. ბარიათინსკი იყო. ჩვენშიაც დაიწყეს ბატონყმობაზედ უგულოთ სჯა და მითქმა-მოთქმა. 1863 წ. ნამესტნიკად დაინიშნა დიდი მთავარი მიხეილ ნიკოლოსისძე. ამ ხანებში შებატონეთა წინააღმდეგ დიდი ურჩობა ჩამოვარდა გლეხებში, რადგან მაცდურნი, დამრიგებელნი, საკმაოდ გამოუჩინენ ამათ. საჩივარი საჩივარზედ მისდიოდა ახალ ნამესტნიკს, რიცხვი აღარ იყო; მოხელეები ველარ აუდიოდნენ გლეხების ბატონებზედ საჩივარის გარჩევას, ჩემზედაც თერამეტი საჩივარ შევიდა ნამესტნიკთან ერთ კვირაში. ყმები ერთ-პირად შეგროვდნენ, ქალაქში ჩავიდნენ და სიონის ტაძართან გაჩერდნენ, გარე-კარებთან. როცა ნამესტნიკი თავის მეუღლით ეტლით მოვიდა, გლეხებმა დაიჩოქეს, იქ დედაკაცებიც იყვნენ. დაჩოქილ დედაკაცებისგან ეტლის განაპირა ცხენი დაფთხა და ცოტას იყო უბედურება არ მოხდა, ერთი დედაკაცი ცხენის ფეხქვეშიდან ძლივს გამოათრის. გლეხები შეწუხებას, მძიმე სამსახურსა და ანჩხლობას მიჩიოდნენ. რა თქმა უნდა, პასუხი მომთხოვეს, მეც კომისიის დანიშვნა ვსთხოვე. გამოპზავნეს ნამესტნიკის ადიუტანტი ნიკოლაევი და ბატონი აქიმოვი.—გლეხების საჩივარი აბდა უბდა-სავით გამოიძიეს და ნამესტნიკს მოახსენეს. ნამესტნიკმა საქმე სამართლო დეპარტამენტის დირექტორს თავ. გიორგი კონსტანტი-

*) კიკო ჩოლაყაშვილის ცხოვრების აღწერა გამოსცა ნაპრისტავალ ნაცვლიშვილმა დაახლოვებით 1900 წელს.

ნეს ძე მუხრან-ბატონს გარდასცა. ამან მოკლედ მოახსენა ნამესტნიკს: ყოველი ყმა შეწუხებულია თავის მდგომარეობით, თავ. ჩოლაყაშვილისაგან არავითარი უკანონობა არა აქვსთ რა, მხოლოდ განთავისუფლების მოლოდინში არიან და თავადს ურჩობას უწევენო. ნამესტნიკის განკარგულებით, გლეხების წამქეზებელნი ოთხი მეთაური დაიჭირეს და ციხეში ჩაჰყარეს. ესენი იყვნენ **ნინიკა თედუას ძე მესტირეშვილი, ვოსტენ ლაზარეს ძე მესტირეშვილი, ივანე პაატას ძე ღრუბლაშვილი და ლაზარე გულიას ძე ბულშიეშვილი**“.

ეს მარგალიტი სტრიქონები თვით კიკო ჩოლოყაშვილს ეკუთვნის. აქედან კარგათ სჩანს, რომ თვით სამართალიც კი მკვდარიყოფილა ყმათათვის. ყმებს რომ დიდი გაჭირება არა ჰქონიყოთ, უამისოთ ივინი მრისხანე ბიტონის წინაშე ვერ გაბედავდნენ და მთავრის ეტლის ცხენების ქვეშ კაცი და დედაკაცებიც არ ჩავარდებოდნენ შეწუხებულნი ამას არ იზამდნენ.

ქართლისა და კახეთის მემატონენი, რომ ბოროტები იყვნენ ეს კიკოს სიტყვებიდანაც სჩანს. 1871 წ. თავად კიკოს, მისმა მეუღლემ, მთავრობასთან უჩივლა, რომ ჩემი ქმარი მტანჯავს და მიშველეთო. ცოლის ტანჯვის გამო, კიკო ციმბირშიც კი გიახლათ. მერე ისევ მობრუნდა. დასასრულს კიკო ამბობს ერთ ალავს: „ასე მოვჭამე 70 წელი და არა მგონია, რომ მადლიერი მყავდეს ვინმე“-ო. ცხადისაქმეა, რომ კიკოს მადლიერი არავინ ეყოლებოდა, ეს თვითონვე უნდა სცოდნოდა კარგად. ამიტომაც ბრძანებს ასე თამამად თავის თავის მდგომარეობას. თავ. კიკო ჩოლაყაშვილის ყმათა სამდურავში საყურადღებოა ის სიტყვები, სადაც ამბობს, რომ ყმები თავიანთ ბატონებს მრავლად უჩივოდნენ მთავარ მართებელთანაო. ეს არის ჩვენთვის საყურადღებო მასალა იმ მდიდარ ისტორიულ პირობების, რომელიც ბატონ-ყმობის დროს, ყმათა და ბატონთ შორის არსებობდა და რომლის ცნობები ჩვენ, თითქმის სულ არაფერი გვაქვს. დაკარგულია ყოველივე. აქ ერთი უბედურება ის არის, რომ ამ უბედურ სენს და მემატონთა თავ-აშვებულებას. ყურადღებას არ აქცევდნენ თვით იმ ყმათა შვილებიც, რომელთაც განათლებაც ჰქონდათ, წერაკითხვაც იცოდნენ და თანამედროვე ყმათა გარემოებასაც ზიზლით უმზერდნენ. სამწუხაროდ მათ ამის შესახებ, სიტყვაც არ დაგვიტოვეს. ამის დანაშაულობა თვით სამღვდელოებასაც მიუძღვის და ნამეტურ კურს გამთავრებულ სემინარისტებს, მათაც არაფერი აქვსთ ამაზედ დაწერილი და სადმე დაბეჭდილი. მათგან ჩვენამდე ნაწერების ერთმა ფურცელმაც ვერ მოაღწია.

მათ ადვილად შეეძლოთ ამებზედ ეწერათ, რადგან იგინი თავიანთ თვალებით უმხერდენ, თანამედროვე ყმათა ტანჯვას. გარდა ამისა სათქმელია ისიც, რომ ქადაგებაშიაც ერთხელ არ შეხებიან ამ უბედურ სენს სიბრალულით და ერთი სიტყვაც არ უთქვამთ. ქართველ სამღვდლოებათა ქადაგება ამის წინაშე მკვდარია და უვარგისი, ერთი ქადაგება მხოლოდ გაბრიელ ეპისკოპოს აქვს თქმული, ისიც ბატონ-ყმობის მოსპობის დროს წარმოთქმული, სხვა ყოველივე გამქრალია და მივიწყებული ამ დიადი ჭირის არსებობის შესახებ.

ქართველი სამღვდლოება მკვდარია, ტანჯულ ყმათა წინაშე მამაშვილურ მფარველობით.*) იგი მონა იყო და მისყიდული ბატონებზე. სამღვდლოება არსებობდა მათთვის და არა ყმა გლეხთათვის. ზოგი მღვდელი ამათ მორჩილებას და მონებასაც კი უქადაგებდა ბატონის წინაშე. მაშ, მოვიყვანთ ისევ კახელ ყმათა ცნობებს, რომელიც დიდი ცდით გვაქვს შეკრებილი და დაწერილი.

საგარეჯოს მცხოვრებ ყმა გლეხი ზურაბა მაკანტალაშვილი სასტიკად სძულდა კიკოს. მებატონემ, ყმის ჯავრი, ბატონყმობის გადავარდნის შემდეგაც არ დაივიწყა და გლეხს ემტერებოდა იმისთვის, თუ რატომ ბატონს არ უძახდა და ყოველთვის კიკოს ეტყოდა ხოლმე. ამაზედ გლეხს დავა აუტეხა და დაამხო მისი ოჯახი. გლეხი ეტყოდა ხოლმე: „არ გეტყვი ბატონს, რადგანაც შენ ბატონი არ იყავი, არამედ მტანჯველიო“... **გადამეკიდები-გადაგეკიდები, დახარჯავ-დავხარჯავ. მე ხელსახოცში ერთ შავ პურს გამოვიკრამ და იმითი დივირჩენს თავსა, შენ კი ამას ვერ იზამ და ჩემს უკან დევნასა და ხარჯვაში გაწყალდები**“-ო.

კიკო ასე ექცეოდა, თვით ყმობის შემდეგაც თავის ნაყმევთ, და აბა ყმობაში თუ რა შვილიც უნდა ყოფილიყო, მე მგონია აქედან კარგად დაისკვნება. სამწუხაროდ ამ გლეხს მე ვერ მოვესწარ, თორემ მისგან მეტად ბევრს ამბებს დავსწერდი, არა მარტო კიკოზედ, არამედ სხვა კახელ მებატონეებზედაც.

თუმცა არა ხშირად, მაგრამ კახელ მებატონეებმაც იცოდენ ყმათა შვილების მოტაცება და თათრებზედ გასყიდვა. უმეტესად. კა-

*) სამღვდლოება, ძმობა, ერთობა, თანასწორობა და მამაშვილობა—ძლიერ შორი-შორს არიან ერთმანეთისაგან... საყურადღებო ის არის, რომ ამას მუშები და გლეხები რამოდენიმე აოეულ წლების წინათაც კარგათ გრძნობდნენ. ეს წერილი დაწერილია 1874 წ. ამ ხანებს ეკუთვნის სიტყვა-მოსწრებული ხალხური თქმულება: „დეითხოვე ეს ხუცესი ჩვენსა ნუ დაიარება! აღარ გვინდა მისი წირვა არცა მისი ზიარება! ჩვენ რომ სახტარში გვეგონოს, ქალებში დაიარება.“ რედ.

ხელ მებატონენი, თავიანთი ყმათა შვილებს, სპარსელებზედ ყიდნენ, განჯის თათრებზედ და სომხებზედაც. სომხებზედ დიდი ძალი რიცხვია დასყიდული ძველთადაგანვე.

თავ. რევაზ ანდრონიკაშვილი

ერთი დედაკაცი, ხანში შესული, სჯულით სომეხი, ტომით ქართველი, სახელად ჰორომსიმე, რომლის გვარი ვერ გავიგე, ბატონისაგან შვილების წართმევის (ეს დედაკაცი კახელი იყო, დედაჩემი იცნობდა ამ დედაკაცს) შესახებ, ყოველთვის სწყევლიდა მებატონეს. ეს დედაკაცი კახეთიდან თფილისში იმიტომ ჩამოსულიყო, რადგან მას გაეგო, რომ ბატონმა შვილები, (ორი ქალი,) თფილისში გამისყიდაო. თფილისში ჩამოსულა, ქალების ძებნის დროს, ავლაბარში ბატონი შეხვედრია. დედაკაცი ბატონს თავისთან მიუხმია და უკითხავს, თფილისში რათ ჩამოხველიო...

დედაკაცს უთქვამს:

— ჩემს ქალებს ვეძებ, სადაც ისინი იქმნებიან, ბარემ მეც იმათთან ვიქნები.

ბატონს მიუგია:

— შენ შენს ქალებს ვერ იპოვნი, ისინი კაი ალაგას არიან, თუ გინდა მე გაგზავნი მათთან.

დედაკაცს თანხმობა უთქვამს. ამ „კეთილ“ ბატონს გოგოები ვილაც მიკიტნისთვის მიეყიდა, რასაკვირველია, მიკიტნის დუქანში საკახპოთ. მაშინ საკახპოები სამიკიტნოს გვერდით იყო. თითო მიკიტანი ორს ან სამ ქალს ინახავდა. ამის ცნობა დედაკაცს ბატონისაგან აუღია და ამიტომ ბატონისთვის საყვედურიც უთქვამს, რად მიყავი ესა და რად დამლუპეო. ბატონს ამაზე ჯავრი მოსვლია. დედაკაცი გაულახავს და გალახვის შემდეგ, ერთ ოთახში დაუმწყვდევია, თითონ კი სადღაც წასულა. დედაკაცი სამ დღეს დამწყვდეული დარჩენილა სახლში. შიმშილს ისე არ შეუწუხებია, როგორც ბუნებრივ მოთხენილების საჭიროებას და ამიტომ დიდი მორიდება, დიდი მოთმინება გამოუვლია. ბატონის შიშით ვერავის კარი გაელოყველას ჰშინებია, რადგაც ბატონმა ბრძანა, მინამ მე მოვალ, ეს დედაკაცი არავინ გაუშვასო, ესეც თავის ქალებთან უნდა გავგზავნოვო. ამ გაჭირების დროს, სირცხვილეული დედაკაცი ჭკუაზე შემცდარა. ბატონი მოსულა. დედაკაცი გაუნთავისუფლებია და აღარაფერი სასჯელი მიუყენებია, რადგან უნახავს, რომ დედაკაცი ჭკუა შემცდარი ყოფილა. მას შემდეგ ქალი თფილისში დარჩა და მათხოვრობით

სცხოვრობდა. რევან ანდრონიკაშვილი მეტის-მეტი მრისხანე კაცი იყო და ყმათა დამრბევი. პირველი ლამეც იცოდა. ეს ამბები მომხდარა 1840 წლებს. ბატონი კი 1850 წლებში მომკვდარა.

კახელ მებატონეთა საქმენი და ბატონყმობა.

კახელ მებატონეებს გლეხებზე ფასი ზომიერად ჰქონდათ დადგენილი: ბიჭს ჰყიდდნენ 70 მანეთად და ქალს—30 მან. თუილისში მათ თავისუფლად შეეძლოთ ყმების შეიღების დასყიდვა. ამათგან დაყიდულები თფილისის მოქალაქეთა ხელში, სხვა და სხვა ხელოსნობას სწავლობდნენ. თადიას შესახებ ივანე კერესელიძემაც მიაგმო, რომ თადიას მე კი ვერ მოვესწარ, მაგრამ სხვებისაგან. კი გამიგონია: მეტად უდიერი კაცი იყოვო. იმისთვის ყმას არავითარი მნიშვნელობა არ ჰქონია; ყმებს სტანჯავდა, სცემდა თვით დედაკაცებსაც; ამის გამო მისი ყმათა შეიღები ძრიელ ხშირად გარბოდნენ ბატონისაგან. ზოგი განჯას მირბოდა, ზოგი ერევნისკენ და იქ საძულამოთ იკარგებოდნენ. ზოგნი გათათრებულან კიდევ. ერთი მისი ნაყმევთაგანი, გათათრებული, სპარსეთიდან შაჰის სახელმწიფო კაცს მოჰყვა თფილისში მზარეულათ. ეს კაცი თფილისში იცნეს, მაგრამ ვერაფერი უყვეს თურმე. საქმე აი როგორ ყოფილა: თადიას ყმები და მათი შეიღები ხშირად გარბოდნენ აქეთ-იქით.*) ერთი ყმა ძრიელ დაუტანჯავს თადიას, ყმის შვილს შეშინებია, ვაი თუ მეც მამიჩემისაგებ დამტანჯოსო, ამიტომ, გაქცეულა პატარა ბავშვი სახლიდან. მცირე ხანს თფილისში ყოფილა, ჩუმად, აქ მზარეულობა შეუსწავლია. ეს ამბავი თადიას ჯაშუშებს გაუგიათ და ბატონისთვის ცნობა მიუტიათ. ბატონის ცნობის გადაცემის ამბავი, ყმის შვილსაც შეუტყვია, თფილისიდან გაქცეულა და რამდენიმე ხნის შემდეგ სპარსეთში ჩასულა, იქ მალე უშოვნია კაი ალაგი და ბოლოს შაჰის უფროს ვეზირის მზარეულად დამდგარა. გრიბოედოვი რომ მოკლეს სპარსეთში, მაშინ სპარსეთის მთავრობამ რუსეთში დეპუტაცია გამოგზავნა, რომელიც თფილისში მოვიდა და მერე აქედან პეტერბურგს უნდა წასულიყო. თფილისში ყოფნის დროს, ერთი უმაღლეს პირის მზარეული, უცვნიათ თფილისის ყასბებს. ეს მზარეული ყოფილა ის ყმის შვილი, რომელიც თფილისიდან გაიქცა და ბატონმა ვერ დაიჭირა. ეს ბიჭი გათათრებულა, იყო თათრულად ჩაცმულ-დახურული, კარგად მცოდნე სპარ-

*) მკითხველი ხშირად შეხვდება ერთსა და იმავე ამბავის სხვა და სხვა პირებისაგან, სხვა და სხვა კილოთი გამოთქმას. ესტოვებთ უცვლელათ, რადგან ეს ყველაზედ მკერმეტყველათ აწასიათებს, ბატონყმობის დროის მოშხამულ ატმოსფერას.

სული ენის და წერა-კითხვის, რომელიც იქ შეუსწავლია. თფილისში ყოფნის დროს, სპარსთა უფროსებს, ეს უხარშავდა საქმელებს, ხორავსაც ეს ყიდულობდა ბაზარში, მაგრამ ვაჭრობის დროს სულ სპარსულად ლაპარაკობდა, ქართულს არ აჩენდა. რასაც ვაჭრები ლაპარაკობდნენ ქართულად, მას ყოველივე კარგად ესმოდა. ორმა-სამმაყასაბმა, ერთ დღეს, ვაჭრობის დროს ერთმანეთს შეხედეს და უთხრეს: ეს თათარი ამა და ამ ბიჭს გავსო, თფილისიდან რომ გაიქცა და დაიკარგაო თადიას ნაყმევი შეილიო! მეორემაც უთხრა: სწორეთ იმასა ჰგავსო!.. ყველა ეს ცნობები გათათრებულმა ქართველმა გაიგონა, მაგრამ კრინტიც არ დასძრა. ვერავინ რა შეატყო...

რამდენიმე ხნის შემდეგ, როცა უმაღლესი პირები წავიდნენ სპარსეთში, მხოლოდ წასვლის დროს, გამოუტყდა ის გლეხის ბიჭი ყასბებს. ეს ამბავი ყასბებმა საიდუმლოდ დასტოვეს, არავის უთხრეს და მხოლოდ მაშინ გამოაქვეყნეს, როცა სპარსთა დესპანნი თფილისიდან პეტერბურგს წავიდნენ. ეს ამბავი თადიასაც შეუტყვია, მაგრამ ველარა უქმია-რა.

რამდენი სხვა ასეთი ყმის შვილები, დაჰკარგია ოჯახს თადიას წყალობით, ამას კაცი ვერ აღწერსხავთ, ვერ მოვთვლით... ერთი ასეთივე ამბავი მიამბო ქართული კალენდრის მბეჭდავმა სერგეი სტეფანეს ძე მდივანოვმა, რომელიც მომყავს აქვე: „ამ უმაღლეს თათრის პირებთან „სვიტაში“*) ყოფილა ერთი სხვა ქართველი კაცი, რომელიც 1795 წ. მაჰმადხანს ტყვედ წაეყვანა... სპარსეთში გაზრდილა, ენები უსწავლია, გათათრებულა, ესეც მსახური ყოფილ ამათი. ამას თფილისში ნათესავები უცენია, გახსენებია მამა-პაპათა სახლ-კარი და 35 წლის უნახავნი უნახავს... თფილისში დარჩენილა, თან არ გაჰყოლია მათ, გაქრისტიანებულა და ხელოსნობით უცხოვრია. ამ პირს უამბნია თურმე, რომ მთელი სპარსეთი სავსე არის ახლად გამოქცეულ ქართველყმათა შვილებითაო. სპარსეთში იგინი თათრის სჯულს იღებენ და ამიტომ მალე შოულობენ საქმეებსო. თუ რა ოსტატობით მირბოდნენ საქართველოდან სპარსეთს, და მათ საზღვრებზე ვერავინ რას უგებდა, ეს ერთობ ადვილი იყო მაშინ, რადგან საზღვრებზე, რუსებს სასტიკი დარაჯები არ ჰყვანდათ. მეორე თვით თათრებიც აპარებდნენ. ასეთ ყმათა რიცხი ბაქოს, ერევნის და განჯის გუბერნიის თათრებშიაც ძრავლად არიან დარჩენილნი. და გათათრებულნი.

*) „სვიტა“ წარჩინებულ პირის თანხმობებზე, რომლებიც მასთან ამა თუ იმ მოვალეობას ასრულებენ.

IV.

გატენუებთა გუჩიაში.

მასალეზი.

საბუთები ამოღებულია 1890 წ.

1

1835 წელს, ოზურგეთში, თავად როსტომ და დავით ერისთავებმა, დაყიდეს რამდენიმე გურული გოგო-ბიჭები. სხვათა შორის ყმის შვილი, მამუკელა ბიბინეშვილი, იყიდა გურიანთის მცხოვრებ ოქროპირ ბოლქვაძემ. ეს მამუკელა, ბოლქვაძის ხელში დაცოლშვილდა და გამრავლდა. 1840 წელს, ბოლქვაძესაგან, ეს ნასყიდი გლეხნიუნდოდა დაესაკუთრებინა ძველ მებატონის შვილს, ყმანიც თვისკენ მიიზიდა და წართმევას უპირებდა. ამაზედ დავაც აუტყდათ 1845 წ.

2

1832 წელს, თ. მაქსიმე შალიკაშვილისაგან თავი გაითავისუფლეს 85 მან. მათვე საკუთარმა ყმამ იესიკა ბარამიძემ, რისთვისაც მათ, ამაყმათ განთავისუფლების მოწმობაც მისცეს: აი პატარა ბარათიც:

„სოფელს უჩხუბის მცხოვრებს, ჩვენ გლებ-ყმას იესიკა ბარამიძეს, ვათავისუფლებთ ჩვენის საბატონო მონებისაგან უმამულოდ, რისთვისაც შენგან მივიღეთ 85 მან. ვერცხლის ფული“. 1835 წ. მებატონემ შარი უდო. ბარათი მოტყუებით გამომართვა, „ენახამო“ ნახვის შემდეგ ბარათი დაუხია და ყმები ისევ დაიმონა. მერე უფრო დაუწყო დევნა. ეს გარემოება ორ ნაირად არის საყურადღებო: პირველი იმით, რომ 1832 წ. ყმა ახერხებს და მებატონისაგან თავს იხსნის, მაშინ, როდესაც ჯერ ბატონობა და ყმობა ძველის მცნების თანახმად ქებული იყო და გლეხნი ბატონს „მებატონედ“*) სთვლიდნენ და მეორე საყურადღებოა ისიც, რომ ბოლოს, ბატონს სიხარბე მოერია, ყმას შემთხვევით ნასყიდობის ქალაღი დასტყუა, დაუხია და მერე ხელ-ახლა ყმობაზედ დავა აუტყდათ. ყოველივე ეს, ანუ განთავისუფლებაც და შემდეგ დავის ატეხაც, ნათლად მოწმობს მებატონის სისასტიკეს, და იმ დროის მთავრობის სივერაგესაც.

3

1834 წელს, გურიის მებატონეები, სახელმწიფო გლებებს სასტიკათ მტრობდენ და ცხოვრების საქმეს უჭირებდნენ. მიზეზათ ის

*) „პატრონყმობა“-ზე—სათანადო კომენტარიები, ჩვენ უკვე მოვიყვანეთ. რედ.

ჰქონდა, რომ რამდენსაც სახასო*) გლეხებს საქმეებს გაუჭირვებთ, ამდენათ საბატონო გლეხთათვის ეს გამაფრთხილებელი იქმნება, საბატონო გლეხები ჩვენ უფრო გაგვიფრთხილდებიან და გარდა ამისა ბატონყმობასაც ფასი ექნებაო.

...ჩვენ წინ, საბატონო გლეხნი ველარას გაბედვენ და ყოველთვის შორჩილებაში იქმნებიან, რადგანაც მათ თვალთწინ ექმნებათ სახასო გლეხთა გაჭირვებული ცხოვრებაო.

ამიტომაც, ესენი ხშირათ ეცემოდნენ, სახაზინო გლეხებს და შეილებსაც სტაცავდნენ, მოტაცებულნი ოსმალში**) გადაჰყავდათ და იქ კარგს ფასებში ჰყიდნენ. აქ მოვიყვანთ ერთს მაგალითს, რომელიც შეეხება იესე გიორგის ძე გოგვაძის საქმეს...

1834 წელს, ოქტომბრის 19 რიცხვს, იესე გოგვაძეს, სახელმწიფო საქმის მუშაობის დროს, შვილი მოსტაცეს, ქობულეთში წაიყვანეს, იქიდან ნავში ჩასვეს, ოსმალეთში გადაიყვანეს და გაჰყიდეს. ეს ამბავი ქობულეთის ბეგსაც სცოდნია კარგათ, თვით მისი დახმარებით გაუგზავნიათ გოგვაძე ოსმალეთში და გაუყიდნიათ. ამ გოგვაძეს გარდა, იმავე 1834 წლებს, ძლიერ ბევრი სხვა-და-სხვა გლეხებიც მოუტაცნიათ, ნამეტურ ახალგაზრდები, რომელნიც ოსმალეთში გაღურეკიათ და დაუყიდნიათ. ყველა ამ საქმეთა ჩამდენი გურიის „ქეთილშობილ“ სახლის შეილემთაგანნი ყოფილან. რომელნიც რუსის მთავრობისაგანაც წაჭეხებით მოქმედებდნენ, ისე უღვთოთ და ველურათ.

4

1836 წელს, გურიიდან ოსმალეთში გადიყვანეს და გაყიდეს ჰაყვარელა გოგვაძე და რამდენიმეც სხვა გურული გოგო-ბიჭები. დაყიდულებიდან მოახერხა, უფრო მხნე და რაინდ გოგვაძემ უკანვე დაბრუნდა, გურიაში მოვიდა და თან მოიტანა ყველა ის ცნობები, თუ იგინი გურიიდან რა ოსტატობით გააქციეს იქით და ან როგორ და რა ფასებში დაყიდეს მათმა მებატონეებმა. ამაზედ მათ დავაც ასტეხეს მთავრობის წინაშე, მებატონეთა წინააღმდეგ...

5

1837 წელს, გურიანთელ საბატონო გლეხს, იესე კუპრავას, მისმა ბატონმა, ალექსანდრე ჰყონიამ, ორი ასული მოსტაცა და გაუყიდა, სახელდობრ ჯაჯიკა და ნინუა. ამ ამბავმა ყმისა და ბატონს შორის დიდი უბედურება ასტეხა. დავამ 15 წ. ვასტანა, ყმანი ამბობდნენ, რომ ჩვენს ბატონს ქალების გაყიდვა არ შეეძლო, რადგან

*) სახასო—ანუ სახელმწიფო. სახასო გლეხი—სახელმწიფო გლეხი.

**) ოსმალში—ოსმალეთში.

ჩვენ მას ხარკს ყოველთვის ნათლად უხდიდითო. მას უვლება არ ჰქონდაო... ბატონი—კი ამათ საჩივარს ყველგან ლაგმავდა, აქარ-წყლებდა. გაჯავრებულმა თვით კუპრავას ვაქსაც დაუწყო დევნა, დების დავას ამას აბრალებდა. კუპრავას ვაქის დარბევაში და საზოგადოთ გლეხების დაწიოკებაში, დიდს „როლს“ თამაშობდა აზნაური დიმიტრი თავართქილაძე.

6

1840 წელს, საბატონო გლეხს ავთანდილ ჯორბინაძეს, სოკოშიბათში მცხოვრებს, მათმა მებატონემ, გიორგი ნაკაშიძემ, ძალით წაართვა ახალგაზრდა ვაჟიშვილი ნიკოლოზ ჯორბინაძე. რამდენიმე ხნის შემდეგ, ეს ყმაწვილი ბატონმა თფილისში ისე გაგზავნა, რომ ეს ამბავი ყმაწვილის მშობლებს არც კი შეატყობინა. შემდგომ დედამამ შეიტყვეს მათი შვილის სხვაგან გაგზავნა, ესენი ძრილ შეშინდნენ, ბატონთან მივიდნენ და ცნობა ჰკითხეს. ბატონმა აუწყა:

— **თქვენი შვილი თფილისში გავგზავნე სასწავლებლათ, იქ სკოლაში შევიყვანე.**

აღმოჩნდა, რომ ეს ყმა გლეხის ბიჭი, მის მებატონეს თფილისში გაეყიდა. იგი ეყიდა თფილისის ჩინოვნიკს სტეფანე ლამბაროვს. ეს ამბავი ნიკოს მშობლებმა რომ გაიგეს, მაშინათვე ბატონს მიმართეს და სთხოვეს:

— ჩვენი შვილი გაგვინთავისუფლეთ, მისწერეთ ლამბაროვს, რომ ჩვენგან მოგებით ფული მიიღოს და ყმაწვილი-კი გაგვინთავისუფლოს.

ბატონმა უარი უთხრა და ამაზედ გლეხებმა დავა ასტებეს: მე-ბატონეს შვილის განთავისუფლება მოსთხოვეს, თავიანთის ხარჯით. მაგრამ ეს მათ არ შეუსრულდათ, ბატონმა ამის გამო უფრო დევნა დაუწყო და მუქარა, რომ უარეს დღეში ჩაგადებთ თქვენაო...

7

1840 წელს, თავ. ერისთავმა შემოქმედელს აზნაურს, იესე მხატარეიშვილს, მიჰყიდა ყმა დავით ანთაძე და ძე ამისი ივანიკა. შემდეგ, ივანიკა ანთაძე, მებატონემ თავის ქალს მზითვეში გაატანა. ქალი, აზნაურმა, მიათხოვა სახაზინო გლეხს ჭელიძეს. ივანიკა იმყოფებოდა ახალ მებატონე ყმის ოჯახში და მსახურობდა. რამდენიმე ხნის შემდეგ, აზნაურის ქალი გარდაიცვალა, ამიტომ ახალმა მებატონემ, თავისს ცოლის შინაყმა გაანთავისუფლა; ამაზედ ძველ მებატონემ საჩივარი ასტება და ითხოვდა მის სახლში, ყმის შვილის,

ივანიკას, მობრუნებას, რადგანაც ჩემი ქალი გარდაიცვალა... ის
ითხოვდა: „რომ ჩემი ყმა მე დამემორჩილოს“-ო.

8

1840 წ. სოფელ გურიანთის მცხოვრებ, გლეხის ქვრივ რუ-
სუდან ლესელიძეს, მისმა მემატონე აზნაურ დათა ჯაყელმა ჯერ ერთი
შვილი, იესიკა ლესელიძე, წაართვა და თავის სახლში გადიყვანა.
მონათ, შემდეგ ამისა, ამავე ქვრივის ოჯახს დაეცა იგივე მემატონე,
და ღამე მოსტაცა ახალგაზრდა ასული მზე-ქალა.**) არც ამას დასჯე-
რდა და სხვადასხვა სახლის ავეჯნიც დასტაცა.

შინ ყოფილი იესიკა ლესელიძე, ისე აღელდა ბატონის უსა-
მართლო საქციელისაგან, რომ შორეულს ქვეყანაში გარდინხვეწა და
მით ბატონისთვისაც სამუდამოთ დაიკარგა. მცირე ხნის შემდეგ, ამ
ბატონმა გლეხის ასული გაჰყიდა. უკანასკნელათ ყმის ცოლიც სთხოვს
მთავრობას, რომ ნეტავი ჩვენმა ბატონმა, ჩვენ სხვებზე გაგვიდოს
და მით მოვრჩეთ ამდენ მისგან ტანჯვასაო. საქმე ბატონისკენ გადი-
ხარა, მთავრობის ოსტატობით და ბოროტებით.

9

1840 წელს, ტრაპიზონში განაგებდა ცნობილი გოთაული**) ხა-
ლილ ფაშა. ამ ფაშას დიდი გემო ჰქონდა ქართველ ყმაწვილების ყი-
დვის და ამიტომ მისი მეოხებით გურულ ყმაწვილების ტაციობის ოს-
ტატობა, გავრცელებული ჰქონდათ. გურულ ქრისტიან ქართველთა,
ქართველ მაჰმადიანებსა და ქობულეთელებზე ხომ სიტყვა აღარ ითქ-
მის, ამათგან მთელის რსმაღეთის ქალაქებში. ქართველთ შვილთა და-
საყიდი ბაზრებიც-კი არსებობდა. უმთავრესათ, როგორც ვიცით, დი-
დი ბაზარი ტრაპიზონში არსებობდა. ამ ბაზარს იქ ჰყავდა მფარვე-
ლი—ტრაპიზონის ფაშა, ანუ ვინც იქ იჯდა და განაგებდა ქალაქს.

ხალილ ფაშას, გვერდით ახლდნენ აჭარელი და ქობულეთელი
ქართველი მაჰმადიანები. ესენი ვაჭრობდნენ საქართველოში, ყიდუ-
ლობდნენ გოგობიჭებს და მერე ტრაპიზონში გადაჰყავდათ. ნებით
ყიდვის გარდა, ამათ ჩუმათ მოტაცებაც იცოდნენ, ნამეტურ მემატო-
ნეთაგან მოტყუებით წაყვანილი ყმების სყიდვა, რომელთაც ბათუ-
მის ახლოსაც არ გაატარებდნენ, რომ იქ არავის ენახა და ეცნა-
ასეთ მტაცებელ და გამსყიდველთ, შორის რეულან ქობულეთელი
თამაზაშვილები, ქობულეთში თამაზოლლათ წოდებულნი. ეს თამაზ-
ოლლები ხალილ ფაშის პირველი პირნი ყოფილან და ყმაწვილებთა
სყიდვა-გაყიდვის კარგათ მცოდნენი.

*) „მზე-ქალა“—ქალის სახელია.

**) გოთაული—ადამიანი მოვაჭრე.

ესენი აბრიყვებდნენ ქობულეთელ და აჭარელ ქართველ მაჰმადიანებს და ატაცებინებდნენ გურულ გოგო-ბიჭებს და ესრეთვე აბრიყვებდნენ თვით ქრისტიან მებატონე ქართველთაც.

ამის შესახებ 1845 წელს, რუსეთის უმაღლესმა მთავრობამ მიწერ-მოწერაც ასტეხა. უამისობაც-კი არ შეიძლებოდა, რადგანაც სხვა და სხვა საჩივრებით, გურიიდან, ქუთაისის გუბერნატორი ერთობ დატვირთული იყო და ყოველი მომჩივანი, ტრაპიზონის ფაშას ასახელებდა ყმაწვილების მტაცველად და გამსყიდავად.

1846 წელს, მოიტაცეს გურული ახალგაზრდა ბიჭი, სოფელ ბახვის მცხოვრები, თ. მაქსიმეიშვილის ყმა როატომ ბორჩხაძე ოსმალეთში წაიყვანეს და ტრაპიზონში გაყიდეს. ამ ბიჭის პოვნა ტრაპიზონის რუსის კონსულს დაევალა და ამან მართლაც ეს ბიჭი ხალილ ფაშასთან იპოვნა, რომელიც განათავისუფლა და საქართველოში დააბრუნა. ფაშა ამაზედ ძრიელ გაწყრა, მაგრამ ველარა რა ქმნა, თუმცა ასეთ ხელობას თავი მან არც შემდეგ დაანება.

10

1840 წ. გლეხი სიკო ხანთაძე, თავის ბატონს დაუგირავებია ორი წლის ვადით ალ. მაჭუტაძესთან, დაგირავებული თუ სადმე გაიქცეოდა, ან თუ მოკვდებოდა, მაშინ დამგირავებელს სამაგიერო უნდა მიეცა. დამგირავებული ბატონი ნიკო მაქსიმეიშვილი ყოფილა.

11

1840 წ. თავ. როსტომ ნიჟარაძე დიდი ბოროტი კაცი იყო, ყმების მტანჯველთ შორის უპირველესი ხარისხი ეკავა. ამისმა ბოროტებამ ამოაგდო ქვეყანა. ამიტომ განიძრახეს გლეხებმა ამის მოკვლა, გზაში ესროლეს თოფი, მაგრამ ვერ მოკლეს, ეს თავადი 1846 წ. მეორეთ იქმნა გურიაში გლეხთაგან თავ დასხმული და უნდა მოეკლათ, მაგრამ ვერც მაშინ მოკლეს. ეს მებატონე თავის ნათესავებშიაც დიდი ბოროტი ყოფილა და მას ნათესავებიც ემღურებოდნენ.

12

1840 წელს. სოფელ ჩიბათში, გალოგრე დიაკონმა თავისს ქალი გაათხოვა იობ ჯორბინაძეზედ. ამისაგან ქალს მიეცა ერთი შვილი. ქმარი მოუკვდა, ეს ქალი მალე გათხოვდა მეორე ქმარზედ. შეერთო სოფ. აცანის მცხოვრები ბუჭუა სამსონიამ, აზნაურ გუგუნავას ყმამ, ამ კაცის ხელში ხსენებულ დედა-კაცს სამი შვილი მიეცა, მეორე ქმარიც მალე მოუკვდა. ქმრის სიკვდილის შემდეგ, 26 წელში მისული ქალი ვიღამაც შეაცდინა და ამ შეცდომით იგი დაორსულდა.

ქმრის სიკვდილის მეხუთე წელიწადს მიეცა ვაჟი შვილი. ეს ვაჟი დედამ გაზარდა, იგი ჩაწერა პირველ ქმრის გვარზედ, რომ ეგები ბატონი არ წამედავოსო, მაგრამ ბატონმა ეს არ ქმნა, დაიბარა ეს დედა-კაცი. დედაკაცი წავიდა ბატონთან; მისვლისათანავე, ეს ქალი, ბატონმა პატიმარ ჰყო, 6 წლის ბავშვს მოხვია ხელი და თავისს ოთახისაკენ წაიყვანა. დედა-კაცს კი დაუწყო ყვირილი:

— შენ რა კი ჩემი ყმის ნაცოლარი ხარ, კანონიერი შვილი იქმნება, თუ ნაბუშარი, ეს ორივე ერთია, ორივე ჩემათ ირიცხებიან. ეს ბიჭი ჩემი ყმა არის და მინდა ოსმალში გავყიდი.

დედა სასტიკი წინააღმდეგი გაუხდა, მებატონემ ძალა იხმარა, პატიმარს სცემა კიდევაც, მაგრამ მან მაინც თავი არ მოუხარა და ბატონის ვერაგობას და უსამართლობას ხმა მალლა ღალღებდა. ამ აზნაურს, ოსმალში, ძრიელ ბევრი გურული გოგო ბიჭები დაუყიდნია.

13

1842 წელს, მოკვდა ს. ჩიბათელი გლეხი დიმიტრი მშვიდლობაძე. მას დარჩა ქვრივი მეუღლე და შვილები. რამდენიმე ხნის შემდეგ, ამ ოჯახიდან ერთი ობოლი ქალი, მისმა მებატონემ გაყიდა და მისყიდა ერთს დედა-კაცს. ამ დედა-კაცმა, ეს ნასყიდი გოგო, ქუთაისს წაიყვანა და იქ მიჰყიდა ქუთაისის მცხოვრებ, ივანე ორჯონიკიძეს. ეს ქალი აქ მოჩიტდა, შემდეგ ივანესა, ეს გოგო ქელბაქიანის ასულმა დარეჯანა-ორჯონიკიძისამ მიჰყიდა სოფ. სიმონეთის მღვდელს სიმონ ჭუმბურიძეს.

14

1843 წელს, ალექსანდრე დავითის ძე მაჭუტაძემ, განიძრახა ძალით მითვისება სოფელს ჯუმათის მცხოვრებ გლეხთა, საეკლესიო ყმების, რომელნიც ძველადგანვე ჯუმათელს*) ექვემდებარებოდნენ. ძალით მოტაცებისათვის თავადმან სხვა და სხვა ოსტატური ხრიკებიც იხმარა, ეს ხრიკები მეტის მეტის ოსტატურის ლიქვნით იყო სავსე და ამ გლეხებს საცდუნებლათ, ვინ იცის რას არ ხმარობდა. პირველათ ნამუშევარებს წარტაცვა დაუწყო, ამისთვის იგი გლეხების ახლოს მივიდა და დასახლდა, მერე დაეა აუტეხა, საჩივარსა და ხარჯში ჩააგდო, ქვეყანა შეაწუხა, გლეხთა რიცხვი 40 კომლზედ მეტი იყო. უცბათ ისურვა ამათი ყმობა და ამისთვის ისეთი გაიძვერობა დაიჭირა ხელში და ისეთი მახვილიც იხმარა, რაის მეოხებით ამ 40 კომლის გლეხებიდან მოტაცებით წაიყვანა რამდენიმე გლეხთა შვილები და დაყიდა აქა-იქ. აი გაყიდულთა გვარები:

*) ჯუმათელს ეტყვიან—ჯუმათის სამონასტროს მღვდელ-მთავარს.

გოგია იმნაიშვილი, თავის ცოლ-შვილით, მთელი ოჯახის წევრნი დააპნია და სულ სხვა და სხვა პირებს მიჰყიდა.

ოთარიკა იმნაიშვილი მამა და ამის ძე ხატზე დააფიცა ყმობის შესახებ, განიძრახა აგრეთვე სხვა და სხვა გლეხთა ყმობაც, რომელთაც სასტიკათ არბევდა და სტაცავდა ძროხას, ღორს, ქათამს ხარს, პურს, სიმინდს, ღომს, ქერს, თითქმის ყველაფერს, რაც-კი გლეხებს მოუვიდოდათ. უკანასკნელ გლეხებმა ბატონს საჩივარი აუტეხეს და სამართალიც გაიტანეს, სასულიერო წოდება დაეხმარა, ამათის დახმარებით გლეხნი საეკლესიო ყმებათ იქმნენ ცნობილნი და დამტკიცებულნი. ეს მოხდა ჯუმათელის მეთაურობით.

15

1843 წელს, თ. ერისთავმა თავის ქალი თ. თავდგირაძეს მიათხოვა, მზითვეში ერთი ყმა გაატანა სახლობით. რამდენიმე ხნის შემდეგ, კნენინა თათია თავდგირიძისამ, იმძლავრა და თავის ყმას ერთი ასული წაართვა მოახლეთ, რაზედაც შემდეგ დავაც ატყდა, რადგანაც, თვით გოგო მოსამსახურეც-კი ითხოვდა კნენინას ბოროტებისაგან გათავისუფლებას. გოგომ მთავრობასთან იჩივლა და აღიარა, რომ ჩემმა კნენინამ მე ძალით მომიტაცაო. კნენინას პასუხი მოსთხოვა მთავრობამ, კნენინამ მოახსენა:

— მანამ ამ გოგოს სამაგიეროს მისი მამა სხვას არ მომიყვანს, სასამსახუროდ, მე ამას ვერ გავათავისუფლებ...

16

1843 წ. სოფელ ჩიბათის მცხოვრებ სახელმწიფო აზნაურ სარაჯველაძეებმა, თავიანთი საკუთარი ყმის შვილები გაათავისუფლეს. 1843 წ. მებატონეთაგან ქართველ მონა ყმათა გათავისუფლება იქამდე ღირს შესანიშნავათ მიმაჩნია, რომ აქ ამ განთავისუფლების თხოვნა, რომელიც მებატონე აზნაურის შვილებმა მთავრობას მიართვეს და აუწყეს თავიანთ გლეხთა განთავისუფლება, პირდაპირ მოგვყავს აქ ეს თხოვნა:

„შთამომავლობით ჩვენდა კუთვნილი ყმა, სოფელს ლანჩხუთის მცხოვრები იოვანე იესეს ძე ბერეჟიანი, მისდა კუთვნილის უძრავ მოძრავი ქონებით განგათავისუფლეთ ჩვენის მფლობელობისაგან და მივიღეთ მისგან ას ოცი მანათი ვერცხლის ფული და მივეციოთ მას განთავისუფლების წერილი. რომლისათვისაც უმდაბლესათ ვითხოვთ თქვენისა ბრწყინვალეებისაგან, რათა კეთილ ინებოთ მიცემათ მისდა სჯულიერისა მოწმობისა, ჭეშმარიტებით ჩვენდა კუთვნილობასა ზედა“.

1844 წელს რუსუდან მისრანეიშვილს, ძალით შვილი წაართვა და გაუყიდა სათათრეთში, მისმა მემატონე დათა ჯაყელმა. შემდეგ ეს მცირე წლოვანი ასული მოპოვებულ იქმნა, რომელიც გამოისყიდა ქვრივმა რუსუდანმა.

1845 წელს, მემატონეთ შორის ყმების გამო დავა ხშირათ ატყდებოდა ხოლმე. მაგალითებრ ერთი მემატონე თავისს ყმას ან მზითევიში გაატანდა, ან დააგირავებდა, ან გაჰყიდა; ვაივლიდა დროდა ყმის მემატონის ოჯახში რამე ცვლილება დატრიალდებოდა. ყმის ახალი მემატონე ან გარდაიცვლებოდა, ან სხვა რამ შემთხვევა მოხდებოდა, ან გაყიდილი ყმა დასახლკარდებოდა და მომავალში მას შვილებიც გაუჩნდებოდა. ძველი მემატონე მის ყმის ახალს ბატონს საჩივარს აუტეხავდა:

— მე შენ ყმის მარტო ერთი სული მოგყიდე და არა მისი მომავალი ძენიო. ესენი ჩემი საკუთრება არისო.

ასეთის დავისაგან ატყდებოდა საჩივარი და უკანასკნელ ყმაზედ ორივე აცხადებდნენ უფლებას, ბატონობას, მისგან საბატონო ხარკის გადახდას.

ასეთი დავა ბევრ ნაირად იხვეწავდა როგორც ყმის ცხოვრების საქმეს, ისევე მოდავე მემატონეთა...

აი, ერთი სანიმუშო საბუთი:

„აკეთის უჩასტკის მცხოვრების პრაპორ-
შიკის თავადის კოსტანტინე დავითის-
ძის შალიკაშვილისაგან

მობსენება:

რაიცა უჩივლეს, ჩემის ყმის გარდაცვალებულის ივანე თავდიშვილის მეუღლეს, მქრევად მყოფს თამარ გოგისკანაშვილის ქალს, ვითომცა მოაცილა ორი ასული, სახელწოდებული გულქანა და თამარა, შემდგომ, მისცა ორ წერილი სხვა შვილების თავისუფლებისა და გაჰყიდა იგი ალექსანდრე ქარცივაძემ შკილითურთ, ამისათვის მაქვს პატივი მოხსენებად: „მას დედაკაცზედ და მისს შვილებზედ, არა აქვს აზნაურს ქარცივაძეს, არავითარი უფლება გარდაცვალებული ყმა იგი ჩემია, ივანე თავდიშვილი მეკუთვნის მე, ყმად უმეტესად სამასის წლის განმავლობითა და არის ოჯახისა ჩემისა მოჯალაბე, რომელიცა დღესვე მყავს, ძმა ივანისა, იესიკა და სხვანი სახლის კაცნი იმა თავდიშვილისა ვალდებულეები ამით, რომელ თავდიშვილი ვერ

გაათხოვებს ასულს, არამედ უნდა მყავდეს მოსამსახურეთ მამრისა და მდედრის სქესი, რომელიც ნამდვილათ იცნობების, არ ვინმე პირს არ ახსოვს რომ განქორწინებულ იყოს თავდიშვილის ქალი.

გარნა ზემორე ცხადი, ივანე თავდიშვილი, ღროის ცვალებისა გამო მიაბარა, გარდაცვალებულმან მამამან ჩემმან, დავით შალიკა-შვილმან, დასა მისსა მარიაკა შალიკაშვილის ქალს და შვილსა მისს მარიაკასას აზნაურს ალექსანდრე ქარცივაძეს; ხოლო ასული ამათი გულქანა, მისცა თავისს სიცოცხლეში მამამან, აზნაურს ალექსანდრე ქარცივაძეს არა უნაკლულევანეს თექვსმეტი წლისა განმავლობასა, გარნა მეორე ასული ივანე თავდიშვილისა, თამარა, ამა დედაკაცის შვილი, ამის შერთვამდე ჰყვანდა სხვა ცოლი იმა თავდიშვილს და ჰყვანდა უწინდელი ცოლის ხელშიდ შენაძენი, რომელიც მანვე თავდიშვილმან, მისყიდა თავისს ცუდს ნამოქმედევს საქმეშიდ. იქმნება მას აქეთ ოცდაათი წელი განვლილი. შემდგომ რაოდენიცა იყვნენ ყმანი ჩემი მიბარებული ქარცივაძისადმი: საბაია და სალომე თავდიშვილი იმა ივანისა შვილები, მერე დავიბრუნე და მყავდა ოჯახშიდ, როგორცა წინეთ, ეგრეთვე შემდგომ, მათის დედით თამარ გოგისკანაშვილის ქალითურთ, რომელ მე ისინი განუცილებლათ ერთად მივსყიდე ქეწის მცხოვრებს აზნაურს ისლამ ავალიანის ასულს მარიამს, რომელიც გამოპარულა მუნიდამ, მათგანი საბაია ივანეს ძე თავდიშვილი, მისის დედითურთ და იმყოფება ოზურგეთის უჩასტკის მცხოვრების მაქსიმე თიკანაძისას, ამისთვის მორჩილად ვსთხოვ თქვენს მაღალკეთილშობილებას. დამიბრუნოთ ყმანი იგი ჩემნი დედისიურთ, რომელნიც ერთად იქმნებიან განუცილებლათ და ანუ მისცეთ ვისდამიცა მხმივლნიეს მე, ერთიანად.

ამასთანავე დავსძინებ, მიცემული წერილი თავისუფლების ქარცივაძისაგან არ აქვს, არამედ არის ფარშივად*) შემდგენილი, მაგრამ რა სათანადო არს, ქარცივაძემ ჩემს ყმას თავისუფლების წერილი მისცეს. არცა ეს შევთხოვე და დავსწერე თვით მთხოვნელმან პრაპორჩიკმან თავადმა კოსტანტინე დავითის ძემ შალიკაშვილმან“.

19

1845 წ. ყმა გოგია ხეთეიშვილს, საბატონო გლეხს, მამული წაართვა სახაზინო აზნაურმა გიორგი ქაიხოსროს ძემ სეხნეიშვილმა. წარმოიდგინეთ, რომ ამ გლეხის მტრად გარდიქცა მისი მებატონე. მებატონე აზნაურმა წამართვევ აზნაურის მხარე დაიჭირა, გლეხმა 1845 წ. ოზურგეთის სამაზრო სამართველოს მიმართა, მაგრამ აქ მან ვერაფერი კმაყოფილება მიიღო. სამაზრო „ზასელატელმა“**) აზნაურების

*) ფარშივად—ყალბათ.

**) „ზასელატელი“—სასამართლოს მეთაური.

მხარე დაიჭირა და ასე და ამ გვართ გამოასალმა ეს გლეხი თავისს მამულს.

20

1845 წელს მალაქია გურიელმა, ოსმალეთში დაყიდა ძალიან ბევრი გოგო-ბიჭები; ერთი ამ დაყიდულთაგანი, სახელდობრ მცირე წლოვანი გლეხი ბირჩიძე, ყმა მ. გურიელისა, 1846 წ. ოსმალეთიდან გურიაში დაბრუნდა და იგი მთავრობასთან იქმნა წარდგენილი.

ამავე წელს, ოსმალეთზედ დაყიდულ იქმნა რამდენიმე გოგო და ბიჭები გურულის გლეხის ყმის შვილებისა თ. გიორგი მაქსიმეი-შვილისაგან. ერთი ამ დაყიდულთაგანი საკუთარი ყმა, მცირე წლოვანი, როსტომ იმედაიშვილი, ოსმალეთიდან გურიაში გადმოვიდა, მერე ეს გარდმოსული მთავრობასთან იქმნა წარდგენილი.

21

1845 წ.-ს. ბასილეთის მცხოვრებ, გლეხმა დიმიტრი სულაქველიძემ, ვახტანგ ერისთავისაგან იყიდა გოგო, ცაცია ბერძნიშვილის ასული, სულაქველიძე გლეხი ყოფილა, მასთან შეძლებული. რამოდენიმე ხნის შემდეგ, როსტომ ერისთავს ხსენებულის მსყიდველისათვის შარი მოუდგია და თავისს გოგო ბერძნიშვილის ასული წაურთმეგია: ეს გოგო დაყიდულა 77 მანეთად. ვახტანგ ერისთავს ამ გოგოს სხვაზედ დაყიდა განუძრახავს, ამაზედ დაეა ამტყდარა. წინეთ ერისთავს ეს გოგო 77 მ. გაუხყიდნია და მერე კი ამ კოგოში ფურმე 300 მან. აძლევდენ.

22

1846 წელს, ჩიბათის მცხოვრებს ყმა გლეხს გოგინა და ნიკოლა ზენაიშვილებს, მათმა მებატონე აზნაურმა ასალო და ოთარ ჭყონიებმა წაართვა ორი ყმაწვილი და ამ წართმევის გარდა სხვა უმართლობაც მიაყენა, რაზედაც ატყდა მათ შორის დაეა. რუსის მოხელეთა ბოროტებით, ბატონმა გაიმარჯვა ყმებზედ.

23

1846 წელს, აკეთის მცხოვრებ გლეხს სესია ზაკელიძეს, მისმან ბატონმა წაართვა შვილები ძალით და ყველანი დაუყიდა. შვილებს გარდა, თვით ცოლიც წაართვა, ერთი სიტყვით, მთელი ოჯახი აუოხრა და დაუღუპა. ეს გლეხის ოჯახი მოისპო, უნდა ითქვას, რომ ეს პირველი მაგალითი არ ყოფილა, ამ მებატონეს ბევრიც სხვა გლეხთა ოჯახები გაუქრია და მოუსპია სოფელ აკეთში.

1846 წ. ნიმუში მის, თუ როცა საბატონო ყმა თავისს ბატონს დროზედ ხარჯს არ უხდიდა, მაშინ ბატონი მასს დასჯას როგორ სთხოვდა მთავრობას. აი ესეც თხოვნა კნენა ელისაბედ ნაკაშისისა:

„სამკვიდრო ყმა ჩემი იოვანე მენაბდე, ოზურგეთის სოფლისა მცხოვრები, არის მზარეული ჩვენი და კიდევაც მართებს ბეგრათ ჩვენდამი მისაცემი წლით-წლად, ოთხი ქილა ლომი, ოთხი სარწყავი ღვინო, ექვსი ქათამი, და ერთი მანეთი ფული და არცა მემსახურა მზარეულობითა და არცა მომცა ეს მართებული გარდასახადი, სდგას ასე ურჩობაზედ, თავისი მისდა მიმძრავლებით და ამისთვის მოვილტვი და უმორჩილესათ ვითხოვ, რათა დააჯდნოთ ერთის თვის ვადითა ნა-ხოხაზილ და ამა საჯნისათვის*) წარმოვადგენ მანეთ ნახე-ვარს ვერცხ-ლისფულსა, უფალი კნენა ნაკაშისისა ელისაბედ მიქაძის ასული.

**) ჩემე-სა წელსა.

იენისის ზ-სა.

მებატონეები, ყველგან ასე ევედრებოდნენ მთავრობას, ყმათა დასჯას, ხოლო იმას კი არ აკვირდებდნენ, რომ იქნება ყმებს ხარჯის გადუხდელობა შეუძლებლობით მოსდითო, ამასთან მათ საქმე არ ჰქონდათ და ამიტომ ხშირად საბრალო გლეხი ყმა, საპატრიარქოში ვარდებოდა ბატონის მეოხებით, ანუ სილატაკის წყალობით.

1846 წელს, სვიმონ ნაკაშიძემ, აზნაურის ჯორბენაძისაგან ის-ყიდი ერთი გლეხის გოგო, სახელდობრ მარიკელა ხელყავის ასუ-ლი. ამ გოგოს ამ ახალ ბატონის ხელში, რამდენსამე ხანს მოუხდა დაშენა და ბატონს ერთგულათ ემსახურებოდა. ბატონმა განგებ მრუშობა დასწამა და ამიტომ განიძრახა მისი გაყიდვა და ეს მალეც მოახერხა. გოგო ესე მიჰყიდა ხონის ნაწილის, კულაშის მცხოვრებს თ. გიორგი მიქელაძეს. ამავე მიქელაძის ცოლს ადრევე უყიდნია ხსენე-ბულის გოგოს ძველის მებატონისაგან. ერთი ბიჭი, სახელდობ რესიკა ხელყავა. ამრიგათ და ძმანი ბატონს ერთად ემსახურებოდნენ. რამ-დენიმე ხნის შემდეგ ყმა გლეხმა ისურვა დის განთავისუფლება და ამის სამზადისაც შეუდგა. ძმამ, და მოიტაცა და დამალა. ამაზედ და-ვა ატყდა, მყიდველ მიქელაძემ ძველ მებატონეს დავა დაუწყო, უკა-ნასკნელ ნასყიდის ფულიც გარდაახდევინა. პირობა ასეთი ყოფილიყო.

*) საჯნისათვის—საჯდომისათვის.

რედ.

**) ჩემე-სა წელსა, იენისის ზ-სა.—1845 წელსა, იენისის 7-სა.

1846 წელს, გლეხი ლაზარე გუჯაიძე, თავისს მებატონე იესე კანდელაკს სასტიკათ აეწინააღმდეგა, რადგანაც ეს აზნაური თან პარაპორჩიკიც იყო და ამიტომ იგი გურიაში არამც თუ მარტოდ თავისს გლეხებს სდევნიდა, არამედ სხვებსაცა. ბევრს ციხეებშიც ჩასვამდა და ვიდრე არ დაიმორჩილებდა, მინამდე ციხეში ამოაღობდა. ასე უყო ზემოხსენებულ გლეხსაც სამართლიან წინააღმდეგობის დროს, ბატონმა იგი ციხეში ჩაასმევინა და ვიდრე არ დაიმორჩილა, მანამდე არ გამოაშვებინა. მხოლოდ 1846 წ. განუცხადა გლეხმა ბატონს სრული მონობა და ამიტომ ბატონმაც იგი 26 იანვარს, 1846 წელს გამოაშვებინა კიდევ. გლეხი წელიწადს იჯდა ციხეში. ციხიდან გამოშვების შემდეგ, გლეხს გადაახდევინა ის რაც-კი სურდა და მით იჯერა გული.

1846 წელს, თავადმან და კავალერმან ალექსანდრე დავითის ძემ მაჭუტაძემ, თავისს ყმის ერთი გოგო, სახელდობრ გაბილილა ფირცხალავა, მიჰყიდა გორგობაძეს. მცირე ხნის შემდეგ, ამათ წაედავა გოგოში, საჩივარი აუტიხა და გაყიდული გოგო უკანვე წაართო, იმ დროს პრისტავის, ანუ ბოქაულის მოწმობით ჩაიბარა, ბატონმა კავალერმა, დიდი ხრიკები იხმარა ამ გოგოს გაყიდვ გამოყიდვა-დაბრუნებაში. მაინც ყველგან ასეთ საქმეებში კავალერი*) მართალი გამოდიოდა.

1846 წელს, ლიხიურის მცხოვრებ საბატონო ყმის გლეხის შვილი დათია გობრინიძე, თავიანთ ბატონს, აზნაურს ბეჟან თაყიაშვილს ემსახურებოდა სახლში. ბატონი ყმას ისე სტანჯავდა და ისე აწვალვებდა, რაისა გამო ყმა ბატონისაგან გაიქცა. ამ გარემოებამ დათიას მშობლები ძლიერ დააფიქრა და ამათ მთავრობას თხოვნა მისცეს მასზედ, რომ გვიშუამდგომლეთ და ჩვენს ბატონს ძალა დაატანეთ, რომ ჩვენი შვილი დაგვიბრუნოს, ან ცნობა მოგვცეს, თუ იგი სად ვეძებოთო. თხოვნაში დასძინენ:

„შევიტყეთ, რომ ჩვენი მცირე წლოვანი შვილი, მებატონე აზნაურს თაყიაშვილს სასტიკათ უცემნიათ და დაუტანჯავს, რაც გამხდარა მისს ვალტოლვის მიზეზათ. მოწყალეო ხელმწიფე, გვიშველეთ, რათა იგი არ დაგვეკარგოს უსჯულოთა ქვეყანაშიდ.“

*) „კავალერი“ — ცხადია გაიხსენებს თავის „წარსულს“...

1846 წელს, თავად დათა ნაკაშიძემ დააპატივებინა თავისი ყმა, რადგანაც ეს ყმა მას არ ემორჩილებოდა. ამ ყმის დასაქერად თავადმა ხარჯიც კი წარადგინა იქ სადაც რიგი იყო და ისურვა ამით, ყმის ჯავრის ამოყრა.

1846 წ. თავად გიორგი, ქაიხოსრო და ნიკო მაქსიმეიშვილებს, ჩვეულებათ ჰქონდათ ყმის მოტაცება და გასყიდვა ოსმალეთში და სხვა და სხვა ასეთ კუთხეებში. სხვათა შორის, ერთ ღროს, ამ მებატონეებს შეკრებილი ჰყვანდათ 10-ზედ მეტი გოგო-ბიჭები, რომელთაც ოსმალეთში წაყვანას უპირებდნენ და დაყიდვას. ამ მებატონეთა მეტის მეტი წინააღმდეგი იყო მათივე ყმა ბეჟან მამუკას ძე ბორჩხაძე. ამ პირმა ბატონს მოსტაცა ათივე ყმა ტყვეები და საცალა გაიტაცა ვითომცა და დაყიდა. ამას მართოდ მისი მებატონე ამტკიცებდა, თორემ მას იქმნება ამგვარი საქმე არას ღროს არც-კი ჩაედინა. ამას ჩვენ მით უფრო ვფიქრობთ, რადგანაც ერთ ღროს, ამ ბორჩხაძემ ზემოხსენებულ მებატონებს საკუთარი გლეხებიც-კი აუჯანყა და ყველა მათგანს გულში ჩაუნერგა ბატონის უწესური მოქმედების ჰაზრები, ერთის სიტყვით, მთელი ამის მოქმედება პირდაპირ ბატონის უწესო საქციელის წინააღმდეგ ყოფილა. მიქცეული და ამიტომ გლეხებიც უჯანყდებოდა ყოველნაირად და ყოველგან. ამ გლეხის შესახებ მებატონეებმა სასტიკი საჩივარი ასტეხეს და მისი დაპატიმრება მთავრობას აუცილებლად მოსთხოვეს. მთავრობამაც შეისმინა მებატონეების თხოვნა და გლეხი ბორჩხაძეც დააპატიმრა.

1846 წელს. გურიანათას მცხოვრები აზნაური ალექსანდრე ქარცივაძე, ცნობილია როგორც თავისს ყმის შვილების გამსყიდავი ისევე, როგორც მალაქია გურიელი და მრავალიც სხვა ასეთი გვამნი. 1844 წ. თავისს ყმას ამ აზნაურმა, ივანე თავდისშვილის ქვრივს წაართვა ორი ასული გულქანა და თამარი. პირველი ქალი მიჰყიდა ჭოჩხათის მცხოვრებს აზნაურს ახალიკა თავართქილაძეს და მეორე ლანჩხუთის მცხოვრებს საბატონო აზნაურს კვირკელიას.

რამდენიმე ხნის შემდეგ, ბატონმა ამ ქალების დედას მესამე ქალიც წაართო ხოლო იმ პირობით-კი, რომ გაყიდულს ორ ქალს ნება მოუპოვა, ახალ მებატონეთა ხელში, რომ იგინი ოდესმე გათხოვილიყვნენ. რამდენიმე ხნის შემდეგ, მებატონე მაინც არ დაწყნარდა და

დედა ხსენებულ ქალებისა, მოხუცებული, ორის შვილით გასყიდა და მიჰყიდა ქუთაისის მცხოვრებ აზნაურს ზალიკა ბადრიძეს. ამ გასყიდვის შემდეგ, ხსენებულ მოხუც დედაკაცმა მთავრობას მიმართა და აუწყა ყოველივე ნაქნარი მათის ბატონისაგან და ითხოვა საქმის გასინჯვა—გარკვევა და მასთან მებატონის დეენა და აღკრძალვა, რომ მან ასეთი საქმეები აღარ ჩაიდინოსო, მაგრამ უშედეგოთ.

32

1846 წელს, მებატონეებს, როგორც სხვაგანაც გვითქვამს, ჩვეულება ჰქონდათ ყმათა შვილებთაგან მოახლეების გაყვანის, ხშირად ზოგი ერთი გლეხის ოჯახი იუკადროსებდა ამას და ბატონს არ მისცემდა გოგოს, ან მისცემდა და შემდეგ დავას დაუწყებდნენ, რომ ბატონს მათთვის გოგო დაებრუნებინა, მაგრამ ამათი ღწვა უნაყოფოთ შთებოდა. ბატონი სამართალში ასეთ პასუხს აძლევდა:

— ჩემს სახლიდან გოგოს გაყვანა მიტომ უნდათ, რადგანაც მისი გაყიდვა სურთ თათარში...

ასეთ ბრალს მებატონე, თავის ოსტატურის კილოთი თვით გულმტირალ მშობლებს და ძმებსაც კი სწამებდა და ჟამთავითარების მეოხებით, საქმე ისე იყო მოწყობილი, რომ ხშირათ თვით მოახლე გოგოსაც ასე არწმუნებდნენ და მშობელთა და ძმათა ღალატს უნერგავდნენ გულში.

მაგალითებრ, გურიანთის მცხოვრებ აზნაურ დათა ჯაყელმა, თავის ყმა ლესელიძეს, სახლიდამ ძალით ქალი მოსტაცა, თვით ეს აზნაური უცოლო იყო და ღამაში გოგოების მოტაცვა ძრიელ უყვარდა. ყოველ მოტაცვილ მოახლეს. რამდენსამე ხანს შინ დაისომდა და მერე ოსმალში უკრავდა თავს და იქ ჰყიდა. ეს ხასიათი დათასი ლესელიძეებმა კარგათ იცოდნენ, ამიტომ იგინი ბატონს აუჯანყდნენ და სამართლით ძიება დაიწყეს.

33

1846 წელს, დავა ატყდა შემდეგ გარემოებაზე: ჩიბათის აზნაურ, ოტია სარჯველიძემ ცოლათ შეირთო აზნაურ ბეჟან თავართქილაძის ასული, მართა. ამ ქალს დედ-მამა დაჰპირდნენ მზითებში ერთ გოგო და ბიჭის მიცემას, მაგრამ ქორწილის დროს ეს ვერ მოხერხდა, რადგანაც სასიძოსთვის იმ გოგოსა და ბიჭის პატრონებს, რომელთაც მზითვათ უნდა წაეყვანათ, მათ 100 მანეთი მიეცათ. ეს ამბავი ახალ აზნაურის პატარძალს არ სცოდნოდა და არც შემდეგ შეეტყო. რამდენიმე ხნის შემდეგ, ამ ქალმა თავის მამას დავა დაუწყა:

— დანაპირები შეასრულეთო და ჩემი მზითვის გოგო და ბიჭი მომეცითო.

„მამამ უარი უთხრა:

— გოგო შენსაჲს არ მოდის, შენ ქმარს, მისმა მამამ ფული გადაუხადაო.

ამ გოგოს შაქრისახისა ერქო. დავა გამწვავდა, ამიტომ ეს გოგო ბატონმა გადაიყვანა თავისს სახლში და რამდენიმე ხნის შემდეგ ბატონიშვილმა აცდინა კიდეც და დააორსულა. დავა კი მაინც არ გათავდა. 1745 წ. მოკვდა ბეჟან თავართქილაძე და მისმა ასულმა, სამართლის ძალით, მაინც ჩაიბარა ეს გოგო და ბიჭი. გოგოს თან ნაბუშარიც მიჰყვა თურმე.

ეს გოგო, თავის ბავშვით, დარჩა ამ ბატონის სახლში. ბავში გაიზარდა და იგი იმ ქალის ყმათ ირიცხებოდა. ეს არ იყაბულა ბატონიშვილმა და მთავრობას საჩივარი მისცა, რომ გოგო შაქრისახისა მე ჩემს დას მივაბარე დროებით და არა მზითებში მივეციო.

გოგოცა და ბავშიც ჩემი საკუთარი არის, ჩემი ყმები და არა ჩემის დისაო, ჩემმა სიძემ გოგოსა და ბიჭში ქორწილის დროს 100 მ. მიიღო, რადგანაც მაშინ ესენი ასე იყვნენ დაფასებულიო.

34.*)

ყველა მებატონეებს, ჩვეულება ჰქონდათ ყმათა შვილებთაგან მოახლეების გაყვანა. ხშირად ზოგიერთი ოჯახი იუკადრისებდა ამას და ბატონს არ მისცემდა გოგოს, ან ძისცემდა და მერე დავას დაუწყებდა, რომ ბატონს მათთვის გოგო დაებრუნებინათ, მაგრამ ტყუილ-უბრალოთ ცდილობდნენ. ბატონები ისეთ ხრიკებს უგონებდნენ იმ პირთ, რომელთაც ყმის განთავისუფლება უნდოდათ, რომ თითქმის ბრალსა სდებდნენ, ვითომც გასასყიდათ უნდათ და მისთვის ზბრუნებებნენო, ამნაირი ხრიკებით არ ზოგავდნენ თვით მშობლებსაც და იმათაც კი ამნაირათ ეპყრობოდნენ რომ, ვითომც მშობლებსაც გასასყიდათ უნდათ თავიანთი ღვიძლი შვილები და მითომ შეაქვთ საჩივარი და თხოულობენ განთავისუფლებას. ამნაირი ხრიკებით კიდევაც გაჰყავდათ მათ თავისი ბოროტი განზრახვა.

35

1846 წელს, ლანჩხუთის მცხოვრებ, აზნაურ მაქსიმე და გიორგი ჭყონიებმა, დაუგირავეს სოფელ ჩიბათის მცხოვრებ, აზნაურს ყარამან ჭყონიას მათი საკუთნებელი გლეხი ყმა ესელა შეწირული, თავის ბევართ და სამსახურით 25 მანათში. ეს ესელა შეწირულ და-

*) ესევე ამბავი არის მოთხრობილი № 32—სხვა პირის მიერ. რედ.

გირავებული სამ წელს დარჩა და მისი მებატონენი მას აღარ იხსნიდნენ, ამიტომ ახალმა მებატონემ დაგირავებულ ყმის მებატონეებს 1849 წ. დავა აუტება და ვექსილის ძალით ფული მოსთხოვა. ყმების დაგირავება მაშინ ძლიერ გავრცელებული ვოფილა...

36.

1846 წელს, აზნაურებს და თავადებს ჩვეულებაჲ ჰქონდათ შემდეგი: ვინმე უპატრონო, ანუ უცნობ. სახასო გლეხის ცნობა რომ შეეცყოთ, მის წინააღმდეგ რამდენიმე აზნაური პირობას შეკრავდნენ, დაკარგულ ანუ უცნობ გლეხს, რომელიმე აზნაური დავას დაუწყებდა, „შენ ჩვენი ყმის შვილი ხარ, ჩვენი ყმაო“ უკანასკნელ ესენი შეერთებულს მოწმობასაც შეადგენდნენ, გლეხი, მოდავე აზნაურს ეკუთვნისო. სწორეთ ასევე უყვეს 1846 წ. ლანჩხუთის აზნაურის შვილებმა,*) დიონოსე და ნიკოლოზ გოგიჩაიშვილებს.

37.

1846 წ. სამეგრელოს აზნაურმა გიგო ანჯაფარიძემ, იყიდა აზნაურ ბეჟუკ ბერიძისაგან, საკუთარი ყმა, ლევან მიქაბერიძე თერთმეტ თუმნათ, შემდეგ დავა ატყდა, ამ გაყიდულ მიქაბერიძის შესახებ.

38.

1847 წელს. აზნაურმა ქაიხოსრო ხუნდაძემ, თავისს ქალს, მზითებში გაატანა ერთი ყმის შვილი, რომელიც შემდგომ სადავო გახდა და საძიებელი.

39.

1847 წელს, გურიანთას სცხოვრობდნენ აზნაური თოიძეები. საზოგადოთ, როგორც ცნობილია საქართველოში, აზნაურობაში ზოგი მებატონე კეთილი იყო, ზოგი ბოროტი. ასეთ ბოროტთაგანი ყოფილა აზნაური მერაბ თოიძე. ამ აზნაურს ყმები ცოტა ჰყვანდა, მაგრამ რაც ჰყვანდა, მათაც ისე აწვალებდა, რაის გამო, მას ყმები დიდს „პროტესტს“ უცხადებდნენ და არ ემორჩილებოდნენ, სხვათა შორის, ამის სასტიკი წინააღმდეგი იყო, ყმა გლეხი როსტომ ვასაძე, რომელიც ბატონს არ ემორჩილებოდა. ამ ყმამ ბატონი ძრიელ გააგულისა, ამიტომ მან მთავრობას თხოვნა მისცა და ყმის, როსტომის, დამორჩილება, ასე სთხოვა:

„ეკუთვნილი მამა-პაპათაგან ყმა ჩემი, როსტომა ივანეს ძე ვასაძე, არ შემორჩილება მე და არცა შემოდის არავითარსა სამსახურსა

*) აზნაურების გვარი ჩახსენებრ არ არის.

ქვეშე ჩემსა, ამისთვის უმორჩილესად ვითხოვ მიიღოთ ყმა ესე ჩემი, და დასვათ ნაობახსა შინა, ვიდრე დამორჩილებამდის, ხოლო ამასთანავე წარმოვადგენ, სარჩოდ ყმისა ჩემისა, ერთს მანეთს შესანახისას და უკეთუ განგრძობილ იქმნება მჯდელობა. მისი ნაობახშიდ, მაშინ ვითხოვ გამინახევროთ ფული მისაცემი სარჩოდ მისსა.“

აზნაური მერაბ თოიძე

40.

1847 წელს შემდეგ სამეგრელოში დიდი მოუსავლობა შეიქმნა, სიმინდი ისე გაძვირდა, რომ ხალხი ველარ შოულობდა, დიდი სიმშლილი ჩამოვარდა, ხალხი აქა-იქ გარბოდა, ქალები უპატრონოთ შეიქმნენ. ერთის სიტყვით, მეგრელთათვის ცა დედა-მიწას შესტიროდა და დედა-მიწა ცას.

აი ამ დროს, ბახვის მცხოვრებ, საკათალიკოზო ყმამ სიმონ მეგრელიძემ საცალა გზით, ერთი მეგრელი ქალი იპოვნა, ეს ქალი მან თავისს სახლში მიიყვანა. რამდენიმე ხნის შემდეგ, ეს ქალი მეგრელიძესაგან დაორსულდა და მიეცა ვაჟი-შვილი, რომელიც მეგრელიძის გვარზედ იქმნა მონათლული და სახელად ივანე ეწოდა, ხოლო უკანონო შვილად იქმნა ჩაწერილი, ანუ ბუშად.

რამდენიმე ხნის შემდეგ, საბრალო მეგრელმა ქალმა, თავისს სოკლად მიბრუნება ინდომა, ეს ამბავი მისმა მპოვნელ მეგრელიძემ შეიტყო. ეს პირქუში გახელდა და იღუმალ დაუწყო ამ ქალს დავა და უკანასკნელ*) იგი საცალა გაყიდა, ამის ნაშობი ვაჟი შინ დაიტოვა, გაზარდა და ბოლოს დაავგირგვინა კიდევ. დაავგირგვინების შემდეგ იგი მალე გარდაიცვალა.

იმის გარდაცვალებისას, ამ არა კანონიერად ცნობილს ივანე მეგრელიძეს, კანონიერი ძმები ასჯანყებიან და უკანასკნელ ყმური ბრძანებაც გაუცხადებიათ და მასთან გაყიდვასაც-კი დაექადნენ, მაშუალეზში მოდავობა არ გაგვიწიოსო. ამიტომ დაჩაგრულმა ივანე მეგრელიძემ, მთავრობას მიმართა და თავი თავისი სასტიკ და ჩაგრულაო აღიარა და-განაცხადა, რომ მე არც მათი მამული მინდა და არც სხვა რამ ნივთები, ოღონდ ჩემს ტანჯვას თავი გაანებონო. მე მათი ყმობა არ ძალმიძს, არც გავეყიდინები და მეორე კანონი გაზღავს ნაბუშარი თავისუფალი უნდა იყოსო, ამიტომ გთხოვთ, რომ მიშველოთ და დამიფაროთ, რათა ძმა ყმებმა არ მიყმონო.

*) ჩვეულებრივად შეგზდებით სიტყვა უკანასკნელ—რაც ნიშნავს: შემდეგ, ბოლოს.

41.

1847 წელს, მეგარკაცი ჭყონიამ გაანთავისუფლა სოფელ ჩოჩხათის მცხოვრებნი, სახელდობრ სარდიონ გოგიას ძე და ძენი ამ სარდიონისა დიონოსე და ნიკოლოზ გოგიჩაიშვილები. ბატონს ამათი განთავისუფლება ნებით უსურვებია და სათანადო სასყიდელი მიუღია. ბატონი მთავრობას ავალებს, რომ ამ გლეხთა განთავისუფლება კანონიერათ მოხდეს, ეს მთავრობისთვისაც იქმნეს უწყებული, რათა დღეის შემდეგ, ეს გლეხნი კანონიერ თავისუფალ სახელმწიფო პირებათ იქმნენ ჩარიცხულნიო. მეორე წელიწადს, ამ გლეხებმა ბიტონს რაღაც აწყენინეს, ამიტომ ბატონი გადაეკიდა, მათი განთავისუფლება სიმთვრალის დროს მომივიდა, მომატყუესო. ამაზე დავაც ასტეხა, და გლეხების ჯავრი იყარა.

ეს მებატონე საოცარი ხასიათის მქონი ყოფილა. გლეხებს სულ ამის სიამოვნებაზე უნდა ევლოთ. დღეს რომ გემოვნებაზე იყო, ყმას ძმას ეძახდა, ხვალ რომ გაწყრებოდა, ძმის მაგიერ ძალღს უყვიროდა. გლეხი ყმის გათავისუფლება და მონება ამისთვის ორივე ერთი იყო, ორივე ადვილი. დღეს ეტყოდა გლეხს: გაგანთავისუფლებ, ამისათვის ძღვენსა და ფულს დასტყუებდა და ხვალ კი ისევ უარს ეტყოდა და დასჯიდა.

42.

1847 წელს, სოფელ ქალის მცხოვრებ, აზნაურ სოსო გოგიტიძემ იჩივლა სადაც რიგი იყო, რომ მას დაეკარგა თავის ნამზითვი ყმა ზაქარია, უკანონო შობილი. ამ ბატონს უკანონოთ შობილ ყმისთვის სასტიკათ გაუჭირებია საქმე და ამიტომ გაჰქცევია იგი სოფელ კულაში გადასულა და იქ ერთი მღვდლის მფარველობის ქვეშ შესულა.

43.

1847 წელს, აზნაურმა დუმბაძემ, თავის ყმათაგანის ერთი მკორეწლოვანი ბავშვი მიაბარა მალაქია გურიელს. ეს ყმა მალაქია გურიელმა, შემდეგ დროს გაყიდა. ამ ყმის პატრონი როცა დაბრუნდა თავის მამულში, მალაქიას მოსთხოვა თავის ყმა, მაგრამ იგი აღარ აღმოჩნდა, მალაქიას უკვე ოსმალეთში გაეყიდნა.

44.

1847 წელს, პრაპორშიკი როსტომ ერისთავი გურიის სამაზრო უფროსს ერეკლე მუხრანსკის აძლევს შემდეგ საჩივარს: „ჩოხატაურის-

ნაწილის, სოფელ ნოლას მცხოვრები, ჩემი ყმის გოგო ზალიკა ბოლქვაძის ქალის შვილი, ჩვენ ნება დაურთველათ, ცოლად შეურთავს იმავ ჩოხატაურის ნაწილის მცხოვრებს, ივანია ჟღენტს, სოლომონ ერისთავის ყმამან, რომელმაც ამისთვის ჩემგან ნებართვა არ აიღო და მე არ დამაკმაყოფილა“... ამიტომ ეს ერისთავი მთავრობას სთხოვს, რათა მიხმობილ იქმნენ ეს ახალ ცოლ-ქმარნი და დასჯილნი, ვისაარცა ბატონის მოწინააღმდეგენი; დასჯილ უნდა იქმნენ ესენი მით უფროვო, რადგანაც ამ უკანასკნელ წლებს, გურიაში გურულ ყბა გლეხებ შორის ძრიელ გავრცელდა, ბატონის ნება დაურთველად შეუღლებათ დასჯას გარდა იგი ითხოვს თავის ყმის გოგოს საფასურის გადახდას. წინააღმდეგ შემთხვევაში, „მე სხვაფერ მოვიქცევი“-ო.

1847 წელს, აზ. სიმ. თაყაიშვილმა ცოლათ შეირთო თ. ნაკაშიძის ყმის აზნაურ კანდელაკის ქალი. მზითვებში, სხვათა შორის, ერთი მოახლეც გაიყოლეს, სახელდობ თითულა. ხუთი თვის შემდეგ თაყაიშვილს ცოლი მოუკვდა და ამიტომ ამ მოახლე გოგოს საქმეც სადავოთ გახდა. ქალის პატრონმა მთავრობას საჩივარი მისცა ასე: „რადგანაც ჩემი ქალი გარდაიცვალა და მას ავითარი ძე არ დარჩენია, ამიტომ ვითხოვ ჩემის ყმის მოახლე გოგოს დაბრუნებას, რომ ჩემმა ქვრივმა სიძემ დამიბრუნოს“. სიძემ ბევრი დავის შემდეგ დაუბრუნა.

45.

1843 წელს მევარკაცი ჭყონიამ, დიდი უდიერება იხმარა თავის ყმის გლეხ-კაცის, სესია ხოქიძის ოჯახზედ. ბატონს ამ გლეხი-კაცის ჯავრი სჭირდა, ამიტომ მას ერბ ღამეს დაეცა, სახლკარი აუკლო, ახლო ნათესავები დაუწიოკა, ცოლშვილი წაართო და ყვე ესენი ცალკ-ცალკე დაუყიდა. ეს გარემოება სესიამ ველარ მოითმინა და ბატონის შესახებ საჩივარით მიმართა მთავრობას, საჩივარში ერთ ალაგას მოყვანილია შემდეგი აღვლილი:

„მეპატონემა ჩემან მევარკაცი ჭყონიამ იხმარა უკანონო უოფა-ქცევა და მომითხარა ოჯახი და ცოლშვილი ცალკ-ცალკე დამისყიდა ოდიშში“, ყმის საჩივრის შემდეგ, ბატონს განკარგულება მოუვიდა მთავრობისაგან, რომ სესიას ცოლ-შვილი დაუბრუნეო, მაგრამ ბატონმა ყურიც არ შეიბერტყა. არივინ დაუბრუნა, ამ წინააღმდეგობის შემდეგ, გლეხმა კვალათ მისცა მთავრობას თხოვნა და დაავალა, რომ უბრძანეთ ჩემს ბატონს, ჩემი ცოლ-შვილი დამიბრუნოს, თორემ იგი არ მიბრუნებსო, ერთი ასული ოჯახში ჰყავს და სხვების კი არა ვიცირაო...

46.

1847 წელს, მაყვანეთელ საბატონო გლეხ, იესე ინგოროყვას, ჰყავდა ვაჟი შვილი და რძალი. ვაჟი 1841 წელს გარდაიცვალა, ამას დარჩა მეუღლე და ერთი ასული. რამდენიმე ხნის შემდეგ, ამ გლეხს, ინგოროყვას, მისმა ბატონმა გიტო და გიგო ნაკაშიძეებმა ჩამოართვეს ობოლი ასული. ეს არ იკმარეს და ამ ობოლის პაპასაც წაართვეს ყოველივე სარჩო საბადებელი, ვითომც და იმის ძალით, რომ ყოველივე ეს გარდაცვალებულს გაბრიელ ინგოროყვას ეკუთნოდა და სიკვდილის შემდეგ ყმის ყოველივე ქონება მისს მებატონისა არისო. თუ ყმას შვილები არ დარჩაო, ამიტომ, ამათ ყმის ცოლის ერთად ერთი ასულიც მოსტაცეს და მამულებიც წაართვეს, ქვრივი დარჩა უმწეოდ... აუწყეს მას, რომ საითაც გერჩიოს იქით წადიო, ქვრივი დარჩა უპატრონოდ... მიცვალებულის მამამ ამაზედ დავა ასტეხა, მაგრამ სამართლით არა ეშველა რა. ყოველივე ბატონს შერჩა. ამ ქალის განთავისუფლების გამო, მთავრობას მიმართეს თითქმის მისმა ყველა ნათესავებმა და ბატონისაგან ყმის, ფულით განთავისუფლებას ავალებდნენ.

47.

1848 წ. ას. აღ. ბერიძის ყმას, ნიკოლოზ სიმონიშვილს, მოსტაცეს მცირე წლოვანი ყმა, მოტაცება საიდუმლოთ მოხდა. შემდეგ აღმოჩნდა რომ იგი მოტაცებით მალაქია გურიელის წახალისებით და გაუყიდნიათ თათარში. ეს უყიდნია ქობულეთელ ქართველ მაჰმადიან ახმედ კვესეიშვილს. რამდენიმე ხნის შემდეგ, ამ მცირე წლოვანია ყმის გაყიდვის ყველა საჭირო ცნობები იქმნა შეკრებილი, მაგრამ ქობულეთიდან დაბრუნება კი მას აღარ ეღირსა. თათრის საბრძანებელში დაშთა*) და მერე სხვაგან უკრეს თავი გასასყიდათ.

48.

თ. სიკო ერისთავის მამამ 1835 წლებში იყიდა ერთი საბატონო გლეხის ყმის ოჯახი, სახელდობრ ივანიკა იესეს ძე სიხარულიძე. ეს ნაყიდი ყმის ოჯახი მისყიდა თავ. დიმიტრი ვახტანგის ძე ერისთავს, რომელიც ამავე მებატონის სოფელში სცხოვრებდა. ამ გლეხის სიხარულიძის ყიდვა-გაყიდვაზე დავა ასტეხა. ბატონს, გაყიდვის პირობა და ცნობა მოჰკითხეს, კანონი იყო, რომ გასყიდვას წინ მებატონეს თავის ყმისთვის უნდა ეკითხა: „შენ შენ გყიდი ამ ფასად და იქნება თვით შენ დაიხსნა თავი“-ო.

*) დაშთა - ჩარჩა.

სიკო ერისთავმა ეს არა ქნა და ყმა გლეხი, ყოვლის დაუკითხავად გაჰყიდა. ნაყიდ ყმის სყიდვის და გაყიდვის შესახებ თ. ნიკო ერისთავმა სთქვა: სიხარულიძე გლეხი, საკუთარი ჩემი ყმა იყო და ვისაც მინდოდა იმას მიჰყიდდი მასაო. მიზეზი გაყიდვის კის გახლდათ, რომ ეგ მე არ მემარჩილებოდა და მეორე არც შორს ქვეყანაში გავყიდე, ოჯახის წევრთ რიცხვი არ დავაპნიე, ყველა ერთად დავყიდეო, სიხარულიძენი ამიტომ მადლობელნიც უნდა იყვნენ და თუ თავის დახსნა სურთ, ახლა დაიხსნან თავიო.

49.

1848 წ. თუ რა გვარად აგირავებდნენ მებატონენი თავიანთ ყმებს და მით როგორ სტანჯავდნენ, ამას ცხადათ ამტკიცებს შემდეგი ცნობა, რომელიც მოვიპოვე დიდის შრომით და დამპალი ქალღებებიდან პირდაპირ გადმოვსწერე:

„გუ რიის უეზდის ლანჩხუთის უჩასტკის სოფელ აცანის საბატონო ყმის ოთარა თევდორაძის თხოვნა.

„მებატონე ჩემი სოფელსა აკეთის მცხოვრები, აზნაური ვახტანგს ჯაყელი, მავიწროებდა მე ყოველთავე მებატონებრივის შევ წროებით, ძალდატანებითა და დაგირავეებით სხვათა პირთათანა; გარნა არა მაკმავებელ მამა მის ყოვლისა მათ ხსენებულმან მებატონებან, ჩემმან დამაკირავა წარსულის *) ჩემზ-ს მარტის 10-სა დღესა, სოფელსა ჯუმათს მცხოვრებს, მღვდლის ძეს ოქროპირ დარჩიას, ოცდაექვს მანეთს ვერცხლის ფულში, ორის შვილებითურთ, ჩემით: იოთამა და სვიმონით, ხოლო ხსენებული ძე ჩემი იოთამა, ნახევარი ნაწილი; დაუგირავა, რადგან ნახევარი, ძმის მისის მებატონის ჩემისა იოთამა ვმსახურობდით ჩვენ, ორი სული ნახევარნი მამა შვილნი, ხსენებული-სა დროისა ვიდრე ამ ჩემზ-ს წლის დეკემბრის თვედღე, და ამა თვეში არა მიმხედულმან კანონისა და სამართლისამან, მებატონებმან ჩემმან, ჩამოართო თავი ჩემი დარჩიას და დამავირავა კნაზ ალექსანდრე მაჭუტაძესთან, რომელიც იმა დღიდგან მავიწროებს მე ყოველითა ვიწროებითა და ძალ დატანებითა, რომლისა აღრიცხვაცა არა ძალობის, და ესრეთსა შემხუთვასა შინა, ხსენებული მოჭუტაძე ვითარცა ცნობილ ვიქმნენ, მაცადიანობს საუკუნოდ მოსყიდვასა ჩემსა ხსენებულის ჯაყელისაგან, და მე ამა უუკიდურესსა მდგომარეობისა შინა მყოფი, მოაწვივინებ რა ცოდნამდე თქვენისა მრწყინ-

*) 1846 წელი.

ვალეებისა, და ყოვლად უმორჩილესად ვთხოვ ნაჩალნიკობრივსა*) თქვენსა განკარგულეგულეებასა, დაფარვისათვის ჩემისა ესრეთის პირბადადმი მისყიდვისა და დავირავებისაგან, რომლისათანა თითქმის ერთსა დღესა არა ძალ მიძს განგრძობა სამსახური ესრეთსა შემთხვევაში.

უკეთუ მებატონე ჩემი გამსყიდის მე, უკეთუ შესაძლო არის, მიშვამდგომლოთ სადაცა ჯერ იყოს, რათა მიეცეს ჩემში სახაზინო ფულები, ამა პატივის დებისათვის, რომელ მე ვ.ხდი სახაზინოთ წელიწადში სულზე ნახევარ მანეთს, ვარ სახაზინო ყმა, და ვარ სხვადა სხვა სამსახურსა შინა ქუმდებარე, და უკეთუ ესეცა არა შესაძლო იქმნეს, მაშინ მოპეცეს მე მთავრობისაგან შემწევობა, რათა დავიხსნა მე თავი თვისი, სახაზინო უწყებისათვის, იმოდენად რამოდენიცა რუსულის კანონით ისყიდება და ანუ დაიხსნება ტყე და უკეთუ კეთილ ინების ეს თქუნმა ბრწყინვალეობამ, მაშინ ებოდოს ხსენებულსა მებატონესა ჩემსა, რამოდენიმეს ფულსა რიცხვში ნივთი ანუ საქონელი, რასა ზედა მოველი კეთილ განკარგულეებასა და შებრალეებასა თქვენისა ბრწყინვალეებისა. სიტყვითა მთხოვნელისათა, თხოვნა ესე შევთხუზე და თეთრადაც გადავსწერე ივანე სვიმონიშვილმან, და რადგან ხსენებულმა ოთარა თევდორაძემ წერა არ იცოდა, მისის პირდაპირ თხოვნით და ხელის მოკემით ხელს ვაწერ ივანე სვიმონიშვილი.

ჩემმ, **), მაისი კ-ზ დღესა.

50

...ასეთი მაგალითები, ძველს დროებაში ერთობ ხშირად მოხდებოდა, ბევრს ალაგას დავირავდებოდა ყმა, ხან მთელ ფასად და ხან ნახევარ ფასათ, ასე ყოფილა, ვსთქვათ ყმა წელიწადში ღირს 50 მან. ეს არის მისი სრული ფასი, ბატონმა-კი ეს 25 მანეთად დააგირავა, მაშინ 25 მან. სარგებელი ვალად აღებულ თავნის გარდასახადს აკლდებოდა. ასე, რომ ხშირად დამპირავებელს წლის გასულს მხოლოდ 10 მან. ლა გადახდებოდა 25 მან. მაგიერ, დანარჩენი ყმის შრომიდან გამოირიცხებოდა

ასეც იყო ხშირად, რომ ერთი ყმა, ორი ან სამი ძმის საკუთრება იყო, ამიტომ ყმის ფულს სამნი გაიყოფდნენ. ხან მოხდებოდა, რომ სამი წლითაც ავირავებდნენ, მაგრამ ეს იშვიათი იყო, რადგანაც დამპირავებელი ამას თავის საზარალოთ ხედავდა, მისთვის ყიდვა უფრო იაფი და ადვილი იყო, ვიდრე ასე დაგირავება. უნდა მოგახსენოთ, რომ მებატონეთაგან, ყმის დავირავება ნიშნავდა იმს,

*) ნაჩალნიკობრივსა — ნაჩალნიკი — უფროსი.

**) 1844 წ. მაისის 26 დღესა.

რომ კაცს, თავის ყმის ჯამაგირი წინეთ აელო და ამის ბარათი მიეცა მებატონესთვის, რომ მან თავის ყმა, სხვას დაუგირავა სამსახურათ და ამისთვის ფულიც მიიღო. ხდებოდა ისიც, რომ მოჯამაგირე, ხშირად თავისს მებატონეს ვალის სარგებელში მსახურებდა და ვიდრე მისი მებატონე თავნს არ გადიხდიდა, მინამ ამას არავინ გაანთავისუფლებდა. ამის მაგალითები ძრიელ ხშირად მომხდარა.

51

1848 წელს, სოფელ ბასილეთის მცხოვრებმა, აზნაურმა ზ. ჯაშმა, თავისს ყმის ერთი ოჯახიდან, მოახლედ გაიყვანა ყმა გლეხის გოგო თამარა ანდლულადისა... ეს ყმის ოჯახი ბატონს ვალდებული ჰყოლია, მოახლეების ხარჯით. თამარი ბატონის სახლში კარგად მსახურებდა. აზ.აურმა ჯაშმა ეს თამარი მალე მიჰყიდა თ. ერისთავს. ერისთავის სახლში თამარი კარგი მოახლე იყო, 1836 წელს, თ. ერისთავმა თავისს ქალი სოფიო, თ. თავდგირიძეს მიათხოვა და თამარიც თან გააყოლა მზითევში. თამარი, კნეინა სოფიოს კარგად ემსახურებოდა, ხოლო კნეინა-კი ვერ ეპყრობოდა მას კარგად და სტანჯავდა.

ქალი მომწიფდა, მასთან ლამაზიც ყოფილა... ბატონის ოჯახში ვინცაღა ბატონისშვილმა ნამუსი აყარა... თამარი დაორსულდა და ყმაწვილი მიეცა. ყმაწვილი საცალა მიაგდეს. ამ გარემოებამ კნეინას აღაშფოთა. ის კნეინასთან რვა წელს დარჩენილა, შემდგომ ამის, კნეინა სოფიო მაინც არ დასცხრა და საწყალ თამარს სასტიკათ მტრობდა, რამდენ გზისმე*) თამროს ნათესავებმა(კი მიმართეს და სილბო**) სთხოვეს, მაგრამ კნეინა მაინც არ თანხმდებოდა... ყველას იმას ეუბნებოდა, რომ მე მას მრუშებისათვის ვსდევნიო.

კნეინას მეტად ხარბი კბილები ჰქონდა. ეს კბილები მალე გალესა და თამარას გაყიდვა დაუპირა. ეს უძლური ქალი, მან მიჰყიდა სამეგრელოს მცხოვრებ აზნაურს გიგო ანჯათარიძეს, ნახევარი ფული წინეთ გამოართო და ნახევარი ფული შემდგომ უნდა მიეღო... სამეგრელოში გაყიდული თამარის ამბავი, შეუტყვია თავადს ჩიჩუას ქვრივ, ერისთავის ასულს, კნეინა სოფიოს დას კესარიას და უკანასკნელ, ახლა ამას უყიდნია თავისს დისაგან. გაყიდული ქალი თავისს სახლში გადაუყვანია. ეს ამბავი კნეინა სოფიოს რომ შეუტყვია, იგი ძლიერ აღელვებულა და გიორგის უფლებების მინიჭების შესახებ, ძრიელ გაკაპასებულა.

*) რამდენ გზისმე რამდენჯერმე

**) სილბო — სიბრალული, ნაკლები სიმკაცრე.

1848 წ. ძიმიტელ აზნაურ აღმასხან პატუნეიშვილმა, თავის საკუთნებელი ყმა ბავშვი, ნ წლის, დავითელა ბუში, დაუგირავა აზნაურ ლევან თაყაიშვილს. რამდენიმე ხნის შემდეგ, მყიდავი თაყაიშვილი გარდაიცვალა. ძველმა ბატონმა თაყაიშვილის მემკვიდრეებს თავისგან გაყიდული ყმის განთავისუფლება სთხოვა. ეს თხოვნა მებატონის შვილებმა არ შეიწყნარეს.

რამდენიმე ხნის შემდეგ, ეს ყმაც მოკვდა, მას დაშთა*) ცოლი და შვილები, ვაჟი მიხეილ ბუში და სხვანი. ძველმა ბატონმა მთავრობის წინაშე დავა ასტეხა და მიხეილ ბუშის საკუთრებას იძიებდა:

„მე მხოლოდ მამა მისი დავაგირავე და არა შვილები“-ო.. მოდავეს ვერც ეს თხოვნა შეუსრულდა, მის ყმის შვილები, ბეჟან მეძმარიშვილის საშუალებით, ქალები დათხოვნილ იქმნენ და მიხეილ ბუშსაც ცოლი შერთეს, თვით ამ მოდავე ბატონის ყმის ქალი, რამაც უფრო აღაშვოთა მოდავე მებატონე.

ბატონს ყმის მიღება მით უფრო გაუძნელდა, რადგან მეძმარიშვილის დახმარებით, იგინი ერთის მაზრის ადგილიდან მკორე მაზრისკენ გადასახლდნენ საცხოვრებლათ და ამ გადასვლისთვის, ახალ მებატონის შვილებსაც შეუწყევიათ ხელი. როგორც სჩანს, ეს დაგირავებული ყმა, ახალ მებატონეს, გასყიდულივით დაწოენია ხელში საკუთრებათ.

1848 წელს, როგორც მალაქია გურიელი და ქარცივაძე, იხევენ თაყაიშვილიც არის ცნობილი ყმის გაყიდვით. თაყაიშვილს ბევრი სადაველი ბოროტება ჩაუდენია, თავის ყმებზე და ერთი ამ ბოროტებათაგანია შემდეგი ცნობა, რომელიც მოგვყავს აქვე უცვლელად. ეს საჩივარი ეკუთვნის სულაქველიძის ქვრივს, რომელიც დაწვრილებით გვაცნობებს ბევრს რამ საყურადღებო ცნობებს:

„მე მყავდა მაზლი, სახელწოდებით გოგიტელა სალუქვაძე, რომელთაც არა ჰქონია ჩემთან მდგომარეობა: ცოლი და მული, არამედ იგი სცხოვრებდა სხვა და სხვა ადგილთა, ხოლო მან, მაზლიმან ჩემმან და მაშინ ლიხაურსა მცხოვრებმა ბაგრატა ივანეს ძემ და მაქსიმელა გიორგის ძემ სალუქვაძეებმა, რომელთანაც მე უკმაყოფილოთ ვიყავი, თვით მებატონე, ჩვენი აზნაური გიორგი თაყაის ძე თაყაიშვილი დაიჭირეს და წაიყვანეს საზღვარს გარეთ, ქობულეთს, ხოლო შემდგომ რამოდენისა დროისა, თაყაიშვილი

*) დაშთა—დარჩა.

იგი ამოიყვანა ყოფილმა სასამართლომ, რამოდენისამე დახარჯულებითა და მისვლისავე, ამა თაყაიშვილმა, თვით მეუღლე ჩემი და მაზლი, აგრეთვე ძე, და ჩემი ასულები შემპიპკრეს განდრეკილის მაზლის მიზეზითა, მიუღლე ჩემი ივანე სალუქვაძე, მისყიდა თავადს მიზარბევ, თავდგირიძესა, მაზლი ჩემი სიმონა სალუქვაძე, საჩინოს მცხოვრებ ვლახუკა ლორთქიფანიძესა.

ძე ჩემი ესიკა სალუქვაძე, ჩოჩხათს მცხოვრებ აზნაურ ხატელაშვილს და ასულები ჩემი: ერთი დიმიტრი ერისთავს მისყიდული და მეორე, ბახვის მცხოვრებს მღვდელს ეგნატე თენიეიშვილს, დაგირივებული თუ მისყიდული ორმოც მანეთათ. ესრეთი სხვადასხვა ადგილთა გასყიდვა მოხთა ჩემზედ უცნობლათ მთავრობისა უდანაშაულოთ, როგორც შემოწმებიან მცხოვრები ლიხაურის, არა ყოფილა დამნაშავე ქმარი და შვილი ჩემი.

თქვენო მალაკეთილშობილებავ არა უნთებელი*) ვარ, თუმცა რომელს ადგილთა მიუღლე ჩემი გარდიცვალა ჩივილის მიზეზითა, ხოლო ძე ჩემი დაახსნევიან ყოფილმან სასამართლომ, აზნაურს გიორგი თაყაიშვილსა, მაზლი და ასულები ჩემი არის გასყიდული ზემოთ განცხადებისამებრ ჩემისა, რომელ აქამდისინ არ ძალმიძს დახსნად, ვინაიდგან ერთი ასული ჩემი, მღვდლის თენიეშვილისადმი არ იყო გასყიდული მძიმე საფასითა, ამისთვის ვაპირებდი დახსნასა იმა ერთი ასულისასა, მაგრამ მე ის მღვდელი არ მეთანხმა თხოვასა ზედა ჩემსა და ასული იგი ჩემი მისყიდა იქაურსა მღვდელს დიმიტრი ქიქოძეს უმძიმესის საფასითა, რაზედაც მარტის 10 ამა მდგომარე წელსა, ვსთხოვე არძითა ყოფილ უეზდის ნაჩალნიკს კნიაზ ანდრონიკოსსა და განუცხადე გარემოება საქმისა.

ხოლო მან, უბრძანა მღვდელს თენიეშვილისა, დრო განუტარებლათ დაბრუნება ჩემის ასულის ნასყიდის, ფულის მიღებითა და მინდობილება აქენდა კნიაზ მალაქია გურიელისა, მაგრამ დროზედ მოხდა ცვლილება ანდრონიკოსის და გურიელისა და მე დავრჩი უმოწყალოთ. ამისათვის უმორჩილესაჲ გთხოვთ, თქვენ მალაკეთილშობილებას, რათა უკეთუ მარგებს კანონი სახასოთ ასულთა ჩემთა, ჰყავით განკარგულებათ ყოფილის ნაჩალნიკისა მაშინ, რადგანაც უყიდა მღვდელს თენიეშვილს, თაყაიშვილისაგან ასული ჩემი იმა ფულის მიღებითა, მომეცეს ასული ჩემი, მღვდლის თენიეშვილისა, გინდა მეპატრონისა ჩემისა, გიორგი თაყაიშვილისაგან თქვენის განკარგულებითა.

საწყალი ბარამიძის ქალი მარიამი, მათი მთხოვნელი.

*) უნთებელი—დამნაშავე.

54.

1848 წელს, საჩივარი ასტეხა მაყვანეთელ ყმა გლეხმა ეფრემ ინგოროყვამ, მას გარდასცვლია საბატონო ყმა, ძმა გაბრიელი, რომელსაც დარჩენია ცოლი და ერთი ასული. რამდენიმე ხნის შემდეგ ამ გლეხის გარდაცვალებისა, მათ მებატონე თ. გიგო და გიგულ ნაკაშიძეებმა, გარდაცვალებულის ყმის ცოლს, მცირე წლოვანი ასული წაართვეს და თავისს სახლისკენ გადაიყვანეს, ეს არ იკმარეს და მალე ქვრივს საკუთარი საწილადო მამულიც კი წაართვეს.

ქვრივმა და მახლმა სამართალს მიმართეს. სამართალმა გამოძიება თ. თავდგორიძეს მიიღო, რომელმაც გამოძიების დროს ნაკაშიძის მხარე დაიჭირა, რადგანაც იგინი ურთიერთ შორის მონათესავეები იყვნენ და ამას გარდა საქმე ისე სასარგებლოთ დატრიალდა ბატონისთვის, რომ ბატონმა მცირე წლოვანი ინგოროყვას ქალიც კი გაყიდა, ამაზედ ყმა ეფრემ ინგოროყვამ კვლად ასტეხა დავა და გამოძიების თხოვნა.

55.

1847 წელს. მაქსიმეიშვილებში, ხშირად ყოფილან ისეთი მებატონეები, რომელთაც თავიანთი ყმა გლეხები სასტიკათ უწვავლებიათ, ამიტომ გლეხები ხშირად ბატონის საბძანებლოდან საქართველოს სხვა კუთხეებში გარდახვეწილან. ბატონის საქციელმა გლეხებს ისე გაუჭირა საქმე, რომ გლეხებს ერთად ერთი, მარტო თავისს დახსნა-ლა მიაჩნდათ საშველათ. 1846 წ. თ. ნიკო მაქსიმეიშვილისაგან 300 მან. თავი დაიხსნა სოჟ. ბაღდადში მცხოვრებ გლეხმა გიორგი ბორჩხაძემ, ამისთვის ბატონმა მას მოწმობაც მისცა. წლის თავზედ ბატონი მოკვდა. მეორე წელს, ამ თავისუფალ გლეხს დავა აუტეხა ბატონის ცოლმა, ქვრივმა, რომ გიორგი ბორჩხაძე ჩემი ყმა არისო, მას ფული არა აქვს გადახილიო და ამიტომ ვითხოვ, რომ მას ებრძანოს ჩემი ყმობა და იმ ხარჯის გარდახდაც, რაც მე დამაკლო მან ამ განდრეკილების*) დროშიო. ეს ქალი გლეხს განდრეკას სწამებდა და ქალაღებსაც მოჭორებულს. გლეხი დაკმაყოფილებულ იქმნა. მთავრობისაგან და განთავისუფლებული, კნენას ებრძანა, რომ მას ასეთის საქმეებისათვის თავი დაენებებინა.

56

1848 წელს, ცნობილს ყმების მდევნელ, მტაცებელს და მათს გამყიდავს მალაქია გურიელს, უჩივლა ანტონ დუმბაძემ, რომ ჩემი ყმის ერთი ვაჟიშვილი წამართვა, თვით მიითვისა და მერმეთ გაჰყი-

*) განდრეკილების—გადგომის.

და კიდევაც, ვითხოვ მის დაბრუნებასაო. მალაქია გურიელმა პასუხი აგო და უარი ჰყო ანტონ ღუმბაძის საჩივარი და ძიება ასე:

„სადავო ყმა, ჩემი საკუთრება არის და მასთან დავა არავის აქვს, სადაც მინდა და ვისაც მინდა იმის მივსცემ, ანუ მივყიდი. ესა ყმა მე აღრე, ანტონ ღუმბაძეს თხოვნით, მივეცი ღროებით და არა მიყიდვით და მან კი ღროებით მიცემული ყმის მითვისება დაიწყო“.

57.

1849 წელს, როსაპის შვილის ასულმა ნინომ, თავის ყმის შვილი ესიკა გოგვაძე, მიყიდა აზნაურს არჯევან ჭყონიას. უკანასკნელს გაყიდულის თამასუქის ვალი არ მისცა მსყიდველმა და ამიტომ მათ შორის დავა ატყდა. გამსყიდველმა მსყიდველისაგან თამასუქის დახსნა ითხოვა, ამ ქალს ეს ყმა უყიდნია თ. მაშუკა გუგუნავასაგან.

58

1849 წელს, ალექსანდრე მაჭუტაძე თავის ყმებს ისე აწუხებდა, რაისა გამო; ამ მებატონეს მრავალი გლეხები განეცლტოდნენ. ერთი ასეთ გლეხთაგანია ესიკა ხანთაძე, რომელიც ბატონს გაექცა თავის ცოლშვილით. საეკლესიო გლეხი ჩხარტიშვილის სახლში დასტოვა სახლობა და თვით აქეთ იქით იარებოდა. უკანასკნელ ეს გლეხი დაჭერილ იქმნა თვით მის მებატონისაგან, მალაქია გურიელის მამულში.

დაიჭირა რა ეს ყმა, ცნობილის „ყმა ყიღია“ მალაქია გურიელის საბრძანებელში, თავის მამულში წაიყვანა და აქ ეს გლეხი რამდენსამე ხანს შეებოჭვილი ჰყვანდა. უკანასკნელ თ. მაქსიმეიშვილის თავდებობით გლეხს ხელ-ფეხი გაუხსნეს, ბატონსა და ყმის შორის მორიგება უნდა მომხდარიყო, მაგრამ ეს გლეხმა ვეღარ აიტანა, ბატონის დესპოტიზმი შეუფერებლათ სცნა და მორიგებადღე ისევ გაიქცა.

შემდეგ იგი ბატონმა ვეღარ იპოვნა, რადგანაც ყმა ქართლში გარდიხვეწა, ცოლ შვილსაც იქ უპირებდა გადაყვანას, მაგრამ ეს ამბავი ბატონმა შეუტყო თუ არა, მან მაშინათვე მთავრობას მიმართა და დავა დაუწყო მღვდელს იესე ჩხარტიშვილს, რადგანაც ამ მღვდელთან ჰყვანდა ცოლშვილი დატოვებული. მღვდელს უჩივლა მასზედ, რომ შენ ჩემი ყმის ოჯახი, შენს ოჯახში რათ მიიკედლეო. ამ ოჯახის შესახებ აი რა საჩივარს აძლევს თვით ეს მებატონე ოზურგეთის მაზრის უფროსს მირიან ჭყონიას: „ხოლო ცოლშვილი ყმის მოვადხობე, მღვდლის იესე ჩხარტიშვილისაგან იმა 1846 წელს, დეკემბერში“.

ბრისა დღესა, რომელმანცა მომცა ხელთ წერილი, რათა იგი მომიყვანს მე ჩემის ყმის ცოლშვილს კუთვნილობისამებრ, გარნა მრავალის ჩემ მიერ. მოთხოვნილობის გამო, მისივე მღვდლისაგან ვერ მივიღე ვერავითარი კმაყოფილება და ვარ მოკლებულ ესრედ ვითარ, ჩემის ყმის ცოლშვილს ზედა, აგრეთვე ამოდენის ხნის სამსახურისაგანაც, რომელისათვის შევსთხოვე თქვენს მაღალ-კეთილშობილებას, ინებოთ კეთილი განკარგულება კანონისამებრ ამა ორთა ჩემთა ზედა თხოვნაზედა, რათა არ მოვაკლდე, ვითარ აქამომდე, ჩემს საკუთრებას და დამიბრუნდეს ვითარ ყმა იგი ჩემი იესე ხანთაძე, ეგრეთვე ცოლშვილიცა მისი კუთვნილობისამებრ, დანაკლისის სამსახურით მოზღვევითა ძალისამებრ, მათ მიერ მოცემულის ხელის წერილისათა.

პოდპორუჩიკი კნიაზ ალექსანდრე მაკუტაძე.

59

1849 წელს, სოფელ ძიმითის მცხოვრებ, აზნაურის ალ. პატეიშვილის ერთი ყმა გარდაიცვალა, რომელ ყმასაც ცოლი და ერთი ობოლი დარჩა, ეს ქვრივი შეაუღლა თავის ყმას, აზნაურმა მეძმარიაშვილმა. ამ ქალის შეუღლება პირველ ბატონს არა ეპიტნავა, რადგანაც, როგორც ვსთქვით, ქალს 9 წლის ობოლი გერიც ჰყავდა, რომელიც თან წაიყვანა. რამდენიმე ხნის შემდეგ ამ ბიჭის გასყიდვა ორივე მებატონემ ისურვეს, ვაჭრობა გამართეს ცნობილ ყმა „პარია და მყიდავ“ მალაქია გურიელთან. გასყიდვის დროს, ერთმანეთში ცილაობაც მოუვიდათ, ერთი მეორეს არ უთმობდა გაყიდვას; ყმას ერთი ბატონის მაგიერ ორი ბატონი გაუჩნდა და იმათაც დავაც ასტეხეს ერთმანეთში. პირველი ბატონი ითხოვდა არა მარტო ყმის შვილს, არამედ ზარალის აღდგენასაც.

60

1849 წელს. აზნაურმა ივლიანე გიგინეიშვილმა, თავის ყმას მახარობელ გუჯაბიძეს, ორი ასული წაართვა, რაზედაც ბატონს ყმამ დავა აუტეხა, მცირე წლოვანის ძვილების გათავისუფლებას სთხოვდა. ამ აზნაურმა, ხსენებულ გლეხს შვილებს გარდა, სახლის ავეჯიც წაართვა, თითქმის სულ გაქუცა.

61

1849 წელს, თავად ვახუშტი შალიკაშვილმა, ქალი მიათხოვა აზნაურ ნიკო კობალაძეს. ამ ქალს მზითევებში გაატანა, თავის ყმის ერთი შვილი ივანე გუნთაისშვილი. მზითევში მიცემულ ყმის მამამ

ასეთი საქციელი მებატონის, უკანონოდ დაინახა და ბატონს სთხოვა, შეიღოს ნუ მართმევო.

ამ დავალებას გლეხი მიუ უურო სთხოვდა ბატონს, რადგანაც მებატონეს ყმისთვის, ერთი შეილიც წინეთ წაერთმია და ასევე თავის ქალისთვის მზითევში მიეცა, რომელიც მის სიძის სვიმონ ბოლქვაძის ყმათ ირიცხებოდა. ერთის სიტყვით, თავადს თითქმით სრულიად მოსპობა სურდა ამ გლეხის. გლეხმა ამაზედ მთავრობას მიმართა და დახმარება სთხოვა. თავადს პასუხი მოსთხოვეს, მან უმთავრეს კითხვას გზა აუქცია და შემდეგი პასუხი მისცა:

„დასტურ, ყმა ჩემი საკუთარი, გუნთაიშვილს მე მივეცი მზითევში ასულისა ჩემსა და სიძესა ჩემსა, რომელიც ღმერთმა მოახმაროთ მათ და ამისთვის კანონიერი ქალაღიცი მივეცი. მათი ნება არის, როგორც ინებენ ამ გლეხის ფლობას, მასზედ გლეხსა ხმა და ძალა არა აქვს, გინდ გაყიდონ, გინდ გააჩუქონ, დააგირავონ ანუ სხვა გვარ იქმნეს, ყოველივე ასულისა და სიძისა ჩემისა ნება არის, ყმასა ჩემსა ხმა არა აქვს ამაზედ“.

62.

1849 წელს, ოთარ სალუქვაძემ, თ. ვახტანგ ერისთავისაგან ისყიდა მცირე წლოვანი გოგო. რომელშიაც ფასად 63 მანეთი მისცეს. რამდენიმე წლის შემდეგ, ეს გოგო მოიტაცეს აზნაურმა მაქსიმე ლოლობერიძემ და მისმა ყმამა სხვაზედ გაყიდეს, რაზედაც დავა ატყდა და კნეინა გოგოს დაბრუნებას ითხოვდა, თორემ უამისოდ შე ხელმწიფის ხარჯს ვერ გადავიხდიო.

63.

1849 წელს, დეენილი ყმანი და მათ მონათესავენი მათ ბატონის წინაშე ყველა ზომებს ხმარობდნენ, რომ ეგები რამე ნაირათ თავი ეხსნათ. მაგალითებრ, რომელი ბატონიც-კი სასტიკათ აწუხებდა ყმა გლეხებს, ამ ბატონისაგან ყმა გლეხები აქეთ-იქით მირბოდნენ და თავს იფარავდნენ. როგორც ყველამ ვიცით კარგათ, ერთობ ხშირი მისვლა-მოსვლა იყო ქართლსა და კახეთში. გამოქცეულის ყმის მონათესავენი კი, ბატონის წინაშე დაადებდნენ ხმას, რომ თქვენი ყმა ბატონო თათარში გაიქცაო. ბატონიც დაიჯერებდა და რამდენიმე ხნის შემდეგ, ხელში დაიჭერდა თოფსა და ხანჯალსდა გაუდგებოდა ოსმლეთის გზას, მივიდოდა აქა-იქ და დაიწყებდა თავის ყმის ძებნას, მაგრამ ხშირად და თითქმის საყოველთაოდ, ვერას ჰპოვებდა. სწორეთ ამის მაგალითს წარმოადგენს თავნიკო მაქსიმეიშვილის საქმე.

ამ თავადს, მეტად ცუდი წესები ჰქონდა გლეხებზედ მიღებულა, ამიტომ გლეხნიც მისგან აქეთ იქით მირობოდნენ. ერთხელ მას გაექცა გლეხი ესიკა ხანთაძე. ხმა გაავრცელეს, რომ ესიკა თათარში გადავარდაო. ბატონმა არ დასთმო და ესეც წავიდა თათარში. იარა, იარა, ფული დახარჯა, მაგრამ ყმა ვერსად ჰპოვნა და ბოლოს დაბრუნდა შინ ხელ ცარიელი.

1849 წელს, ამან შეიტყო, რომ მისი ყმა ოსმალეთში-კი არ წასულა, არამედ ქართლში გადმოსულა, სადაც საქმისთვის მოუკიდნია ხელი. სარწმუნო ცნობების შეკრების შემდეგ, მებატონემ დავა დაიწყო და მთავრობას სთხოვდა, ყმის სახლში დაბრუნებას და ოსმალს დახარჯულს ფულის გადახდასაც, რადგანაც ეს ფული, მე ჩემი ყმის უკან დევნაში დაეხარჯეო.

ამ გარემოებამ საკმარისი აყალ-მაყალი ასტეხა ბატონსა და ყმის ნათესავთ შორის, რადგანაც ბატონი ხარჯის გადახდას ყმის ნათესავებსაც სთხოვდა.

64.

1850 წელს, აზნაურმა ზაალ ასათიანმა, თავის ძმის უჩუმრათ, საერთო საკუთნებული ყმა გლეხის მახარობელა დოლიძის ოჯახი გაყიდა. იგი მიჰყიდა ცნობილს „გოთაულს“ პარუჩიკს, აწ კავალერს, თავ. მალაქია გურიელს 500 მან.

ყმა გლეხის ოჯახი შესდგებოდა ზეა სულისაგან, ცოლ-ქმარნი და ექვსი შვილი: სამი ვაჟი და სამი ქალი. ამათვე თან გაჰყვა საკუთნებელი მამულიც, რის ქაღალდიც მთავრობისგანაც იქმნა შემოწმებული, დამტკიცებული ქუთაისის სამაზრო გამგეობაში. გლეხთა გასყიდვის დროს, თავადმან გამსყიდავ აზნაურ მხოლოდ 200 ზანეთი მისცა, 60 მან. შემოქმედელ აზნაურს იესე იორიშვილს შეაპირა დე 240 მანეთის-კი ვექსილი უბოძა. ასე და ამ გვართ, მალაქიამ იყიდა ყმა გლეხის ოჯახი 500 მანეთად, ხოლო ფულად-კი გადაიხადა 200 მან. უნდა მოგახსენოთ, რომ თავადმან 500 მან. მეტად კაი ფასი მისცა, მაგრამ მას რა წაუხდა, 500 მანეთში, მხოლოდ 200 მანეთით გადაიხადა. 60 მან. ვალი გაასალა და იმედია, რომ 6 სულიდან სამი სული მარცხ ექმნებოდა შერჩეული ოსმალში გადასაყვანათ და გასაყიდათ, სადაც სამს სულში 1500 მან. მაინც აიღებდა, მაგრამ, როგორც სჩანს კავალერს თავადს საქმე, ასე არ მოუხდა. აზნაურს გამსყიდავს ძმა შეაშალა და ძმას დავა დაუწყო:

უჩემოთ გლეხის ოჯახი რათ გაყიდეო, მეორე თუ გაყიდე, რატომ მე ჩემი წილი ფული არ ჩამაბარეო.

საქმემ, გამოძიების სახე მიიღო, მალე გამოირკვა ძმებთა შორის, რომ მალაქიას ჯერეთ 240 მანეთი არ გადაუხდიაო. მალაქიას აღარ დააცალა ახალ მოდავე აზნაურმა და საჩივარი ასტეხა, ძმას ზაალს გლეხი ყმა გაუყიდნია თავისს მამულებით 500 მან. და ეს ცოტა არისო.

კავალერმა იწყინა ასეთი სამდურავი აზნაურ-თავან. ამან მალე დააშოშმინა მოდავენი, შეატკბო კარგად და მოურიგდა ასე: 240 მან. ვექსილი დაიბრუნა და მისს სანაცვლოდ გლეხის დოლიძის მამულები ისევ მებატონეს დაუბრუნა, რომელზედაც კმაყოფილი დარჩა აზნაური და ასე და ამ გვარათ 260 მანათში. მას დარჩა რვა სული, რაც უფრო რასაკვირველია, ხელმისაცემი უნდა იყოს თავადისათვის ამ საქმის გათავების დროს, კავალერმა თავად გურიელმან, შემდეგი პირობის წერილი მისცა გამსყიდავ აზნაურის შეილებს, რითაც დაუბა გული. პირველმა ძმამ ზაალმა, მეორე ძმა მცირეთ რამით დაატკბო და 200 მან. ცოტაოდენი რალაცეები მისცა. აი ესეც პირობის წერილი:

„ჩუ ნ-სა წელსა ოკტომბრის პირ. 1 დღესა.

მე ქვემოთ ამისა ხელის მომწერელი პორუჩიკი კნიაზ მალაქია ქაიხოსროს ძე გურიელოვი, ამ ხელის წერილს გაძღვეთ თქვენ ბაზვის უჩასტკის სოფელსა ასკანას მცხოვრებს, აზნაურს ზაალ ასათიანს მას შინა, რომელ მე ვისყიდე თქვენგან თქვენი ყმა მახარობელა დოლიძე, თავის ცოლშვილით და საცხოვრებლის ადგილ მამულით ერთ, რომელიც დამტკიცებულ არის ლუბერსკის სუდში, ხოლო ამა ნასყიდობაში მქონდა ვალად მოსაცემი თქვენზედ ორას ორმოცი მანეთი ვერცხლისა, რომელშიდაც გქონდა ვექსილი და იმ ორას ორმოც მანეთშიდ, დაგიბრუნე ისევე მახარობელ დოლიძის ნამოსახლი ადგილ-მამული, ქური და ზვარი.

ერთის სიტყვით, გარდა კაცის სულისა, ყოველივე საცხოვრებელი და ის ვექსილი დაგიბრუნე, რომელიც ის განცხადებელი ქონება გექუთვნის, შენ მოგახმაროს ღმერთმან, ყოველივე. პირის უდევრათ და უკეთუ მე ანუ ჩემმა შემდგომმა დავა განვაცხადოთ, მაშინ ჩემმა ხელ წერილმა პირი დამიყოს და შეუწყნარებელი იქმნეს ამაზედ საჩივარი ყოველს სასამართლოშიდ, რასა ზედა დაკმაყოფილებულ ვარ და მაქვს მითვისებული ორას ორმოცი მანეთი, მას შინა ჩემის წოდელის სვინიდისით. ჩემს საკუთარ ხელ ვაწერ პორუჩიკი და კავალერი კნიაზ მალაქია გურიელოვი.

დავსწერე წერილი ესე თხოვნითა პორუჩიკის მალაქია გური-

*) „ღმერთმა“ მოახმაროს თავად-აზნაურობას ასეთი სინიდისი.

ელისათა პრაპორშიკმა კნიაზმა ყარამან თავდგირიძემ და მოწამეცა ვარ ამისი.

პოდპორუჩიკი კნიაზ გიორგი ნაკაშიძე
 პოდპორუჩიკი კნიაზ მაზუტა ნაკაშიძე
 პოდპორუჩიკი გიორგი ჯაყელი
 პრაპორშიკი თაზია ნაკაშიძე
 პრაპორშიკი იესე მდივანი
 კნიაზ ალექსანდრე ნაკაშიძე
 კნიაზ გიორგი თავდგირიძე
 მოწამე ვარ ამა წერილისა პრაპორშიკი გიგო ჯაყელი.
 აზნაური მაქსიმე კვაშალი
 მოწამე ვარ ამისი მე აზნაური ქაიხოსრო კვაშალი
 აზნაური სიმონ ქარცივაძე
 „ნამდვილისაგან სწორედ. გადმოღებულ არის“. აზნაური ზაალ ასათიანი“.

ბატონყმობის დროს გურიის ამკლებნი.

თავადნი მალაქია გურიელი, — ყარამან თავდგირიძე, — ალექსანდრე მაჭუტაძე და სხვანი.

ცხადია, ქართველ თავად-აზნაურებში ზოგი ბოროტი იყო, ზოგი კეთილი; ასე მარტო ჩვენში არ გახლდათ, არამედ რუსეთშიაც ასე იყო და ამიტომ ჩვენს ბატონყმობას ზედმეტი დაბღვერილის თვალთ ნუ შეხედავთ. მებატონებთა შხამს და ნალველს მარტო აქ, ჩვენში, ნუ დაინახავს ვინმე... ჩვენ არავის დაფარვა არ გვინდა და არც კარგს დავიფიქვებთ, სადაც ავი იყო, იქ კარკიც გახლდათ.*) ეს სხვებშიაც ასევე იყო, ჩვენს ცუდს და მის განფენას, ყოველთვის ჰყვანდნენ წამქეზებელი მედგარი მებატონენი. ასეთი მძლავრი პირებით სავსე იყო ქართლი, კახეთი, იმერეთი, გურია, სამეგრელო და სხვა კუთხეები. სამცხეში, ქართველ მუსულმანთ შორის, ასეთ „დიდებულთა“ რიცხვი ისლამის წყალობით მოისპო.

აქ, ჩვენ გვინდა დავასახელოთ გურული მებატონენი: მალაქია გურიელი, ყარამან თავდგირიძე და ალექსანდრე მაჭუტაძე. ასეთ პირებით 1830 წ. სავსე იყო მთელი საქართველო. ამათის მეოხებით, იმერეთის მებატონეთა ყმებიც იღვენებოდნენ, მათ მებატონეთაგან სასტიკათ, ამიტომ ესენი მირბოდნენ კავკასიკენ, რუსების მახლობლად სახლდებოდნენ და ძველიდგანვე გადაგვარდნენ... ზემოხსენებულ

*) ესტოვებთ უცვლელათ. ცხადია ბატონყმობის სიკარგვე ლაპარაკი ზედმეტია.

კუთხეში, აქა-იქ გადაგვარებულ ქართველთა შთამომავალნი კიდევ სცხოვრობენ. ქართლიდან მრავლად მირობოდნენ შეწუხებულნი ყმანი: მოზდოკს, ყიზლიარს, კავკავს და სხვაგან, სადაც კი სადგურებია, ყველგან ქართლიდან წასული ყმანი არიან, ბატონისგან ძველადვე გაქცეულნი იქითკენ... იქ, ქართველი მებატონენი, ადვილათ ვერა სძებნიდნენ თავიანთ ყმებს: რუსეთისკენ ყმების ძებნა მათთვის საძნელო იყო.

რაჭიდან და საწერეთლოს იმერნი, ხშირად მორობოდნენ ქართლს, უფრო თბილისს, უმეტესად კახეთში კი სახლდებოდნენ, იქ მუშაობით ირჩენდნენ თავს. ზოგნი ახალციხისკენაც გადადიოდნენ, ოსმალოს მფლობელობის ქვეშ ეძლეოდნენ ცხოვრებას. აქეთკენვე ხშირად გამოდიოდნენ მეგრელები და გურულები. გურულებს ოსმალეთში გადასვლა და ცხოვრება უფრო ეადვილებოდათ. აქ მებატონეთაგან ჰქონდათ გაჭირება, რადგან მათი მებატონენი, ოსმალთა მეზობლობას ბოროტად ხმარობდნენ და თავიანთ ყმებს გარდა, ძველიდგანვე თვით საგურიელო ყმებსაც კი იტაცებდნენ და არბევდნენ, ზოგს ჰყიდდნენ ოსმალეთში, ზოგს, ვინ იცის, როგორ სტანჯავდნენ. ასეთ შეუბრალებელ და მტანჯველ მებატონეებათ, რუსთა კანონმდებლობის დროს, ირიცხებიან ზემო-ხსენებული მებატონენი. ასეთი მებატონენი არბევდნენ არა მარტო თავიანთ ყმებს, მათ ცოლშვილს, არამედ სხვათა მებატონის ყმათაც, ქურდულად იტაცებდნენ საეკლესიო ყმებს, სახელმწიფო ყმებს და არბევდნენ, შვილებს სტაცებდნენ და უყიდდნენ, მაგზულებს ართმევდნენ, საქონელს სტაცებდნენ, ამის შესახებ, ამათი ხმის გამცემი არავინ იყო. ვერავინ ვერ ეტყოდა რამეს, ერთ სიტყვას, კრინტსაც ვერ დასძრავდა. ასეთი იყო მათი ძლიერება რუსის მთავრობის ძალით.

ყოველივე მათ ფეხ-ქვეშ იმხობოდა. მათ არც კანონის შიში ჰქონდათ და შორიდება. სადაც კი შედიოდნენ ეს პირები, მათ ყველგან შეჰქონდათ მტრობა და გლეხთა ჩაგვრის წესები. ესენი გლეხთა და ყმათა დასაჩაგრავათ აქეზებდნენ თვით სასულიერო პირთაც, ამათი წყალობით, ყმების საჩივრები ყველგან დავიწყებული იყო და კუნჭულში მიგდებული.

ყმათა და გლეხთა მდურვა და საჩივარი ყველგან გაისმოდა. მთავრობასთან უმეტესად, ქალაქი-ქალაქზე იგზავნებოდა საჩივრულად, მაგრამ ხშირად ყოველივე დავიწყებას ეძლეოდა. ასეთი უსამართლობა საქართველოს ყოველ კიდეზე იყო მოფენილი. მებატონენი, ყველგან სჩაგრავდნენ გლეხებს და მეტადრე ყმებს, ზოგი ერთი მებატონენი წრეს იქით იყვნენ გადასულნი. მე ძალიან ბევრი საბუ-

თები და ცნობები მინახავს, სადაც ყმათაგან საჩივარი ყოფილა მე-
ბატონეზე, რომ ამდენი ვიჩივლეთ, ვიჩივით და სამართალი კი არსად
არის, ჩვენი თხოვნები სულ იკარგებაო. ასეთი იყო, მაგალითებზე,
1840 წ. ლანჩხუთის უფროსი გიორგი ბერიძე, რომელიც სამართალს
ფულზე ჰყიდდა: დღეს ერთს მიემხრობოდა, ხვალ მეორეს... ასეთნი
იყვნენ ზემო-ხსენებული თავადნი ჯურიაში, ქართლში—სუმბათიშვი-
ლები, რომელნიც ამოწყვეტილ იქმნენ მათ ყმათაგან, ერისთავიანი,
ამილახვარნი, თადეოს გურამიშვილი, თადია ჩოლოყაშვილი, კიკო
და ვინ იცის კიდევ რამდენი სხვანი, ერთ საგმობელნი და საკიცხნი-
უცხო მებატონე, უცხო ყმას, რასაც მოისურვებდა იმას უზამდა. ამი-
ტომ მომყავს შემდეგი ცნობები:

თავ. ალექსანდრე მაჭუტაძემ, საეკლესიო გლეხ, აწ გარდაცვა-
ლებულ გიორგი იმნაიშვილს, წაართვა ცოლ-შვილი და გაყიდა სხვა
და სხვა პირებზე.

აგრეთვე საეკლესიო ყმას, გომელია იმნაიშვილს, წაართვა ერთი
ქალიშვილი და ერთ ოქროს მჭედელს მიჰყიდა 1843 წ.

საეკლესიო ყმას მახარება ორაგველიძეს წაართვა ერთი ქა-
ლიშვილი და გაყიდა.

აქ ეს სამი ცნობა მოვიყვანე ერთი სვავის შესახებ. უნდა
ითქვას, რომ მაჭუტაძე, ასეთ ბოროტებას ყოველ დღე ახდენდა და
ამიტომ მისგან ასეთი საქმენი, ასობით დაითვლება და არა თითო-
ობით.

საჭიროდ ვსთვლი, მოვიყვანო აქ ერთი საჩივრის წერილი, რომელიც, ჯუმათის გლეხებს დაუწერიათ და საქართველოს ექსარხოსის-
თვის მიუციათ 1843 წ. ეს საჩივარი, კარგა ხატავს, იმ ზოგიერთ
მებატონეთა უსამართლობას, თუ ისინი რა და რა საქმეში არ ერე-
ოდნენ, და როგორ სჩაგრავდნენ, არა მარტო თვის ყმებს, არამედ
სხვათაც... ამ საჩივრიდან კარგად სჩანს, რომ მებატონე რასაც გა-
ნიზრახავდა, იმას ჩაიდენდა, აისრულებდა კიდევ. ამ საჩივარზედ
ხელს აწერს 80 კაცი საეკლესიო ყმა როგორც ვიცი და ცნობები-
დანაც სჩანს, იმ დროის „უწმინდესი სინოდი“ ვერ მოიქცა ყმათა
სასარგებლოდ... ყმათა საჩივარი მათ ქუთაისის გუბერნატორს გაუგ-
ზანეს, იქიდან ოზურგეთის უფროსს. მერე გამოძიება მოხდა, მაჭუტა-
ძეს ყველგან მეგობრები და ნათესავეები ჰყვანდა. საჩივარი გაამტყუ-
ნა, გააუქმა, ყოველივეზე უარი ჰყო და თავი გაიმართლა. გლეხები
ამას კი არ მოელოდნენ „უწმინდესის სინოდისაგან“... საქმე ისე და-
ტრიალდა, რომ ყმების წინააღმდეგ გახდა თვით ჯუმათის წინამძღვა-
რიც; ნათესავი და მეგობარი თავ. ალ. მაჭუტაძისა. საჩივრის ქა-

ლალდები დაიმალა და სულის მამამ ასეთი ცნობა მისცა:—„ყმები სტყუიანო“.

თავადი და აზნაურები ყოველთვის მონასტერს მამულებს სწირავდნენ. შენაწირაეს, რასაკვირველია, თავიანთ გლეხებს სტაცავდენ, მათ არაუფერი ეკარგებოდათ, გლეხების ანაჟცქვენს ბერებს და ეპისკოპოსებს აძლევდენ. ეს სულის მამებიც ბრმავდებოდნენ ამითი, საწყალ ხალხს ღალატობდნენ, არასდროს მათ მაგერ თავად-აზნაურთა წინააღმდეგ, ერთი კრინტიც არსად დაძრულა. ერთად ერთი მაგალითია, სამი საუკუნის განმავლობაში, რომ XVII საუკუნის ნახევარს, აფხაზ იმერთ კათალიკოზმა ვედეოსმა, იქადაგა მებატონებთაგან ყმათა თათრებზედ დაყიდვის გამო და შეაჩვენა ის მებატონენი, რომელნიც ქრისტეს ბატყანს (ქრისტიანს) თათრებზედ გაჰყიდისო.

ქადაგებას ვინა სჩივის, სამღვდლოება ყოველთვის მტერი იყო და მცარცვაფი. სამღვდლოება სცარცვაფდა ხალხს, გლეხების შრომით სცხოვრობდენ, საქმით კი თავად აზნაურებს ემსახურებოდნენ. მათ ემხრობოდნენ... მთელი ჩვენი საყდრები გლეხთა ხელით კეთდებოდა და შიგ საყდარში კი, მათი მებატონენი იმარხებოდენ, მათი მურტალი სხეულის სულით ყოლდებოდა, გლეხთაგან ნაშენი საყდრის შენობანი. გლეხები ერთ დროს, ეკლესიის ყმობას დიდათ ელტოდნენ, რადგანაც მათ ეკლესია დიდათ მჟარველობდა, ძველადან ვიდრე საშუალო საუკუნემდე, მერე კი დავარდა ეკლესიის მჟარველობა ყმებზედ და უკანასკნელად ისე შეიცვალა, რომ ყმათა მღვენელათ და მცარცველად თვით სამღვდლო პირნიც გამოდიოდნენ, ებრძოდნენ მათ გაუგებრად და შეუმცნებლად. XIX საუკუნის შემდეგ „სულის მამები“ გაისყიდნენ წირვა ლოცვით თავადებსა და აზნაურებზედ. მერე ამას მთავრობაც დაერთვა ზედ. ერთი სიტყვით XIX საუკუნიდან, ქართლის ეკლესია და საიღვდლოებაც ხალხის მტრად გადაიქცა. ყმები მათ სახრავ საგნათ გაიხადეს. წინანღურ გზას თავი გაანებეს, და სულის მამებიც თავად-აზნაურებს მოუსხდნენ გვერდით და ყმათა ცხოვრებასაც ერთი ათად სტვირთამდენ. კეთილშობილთ მეგობარნი ერთად და ერთნაირად აძრობდნენ ყმებს ტყავს. უკანასკნელად ყმებმა საყდარსა და ბერებშიაც იგივე მტრობა და მტრები ნახეს, რაც თავად აზნაურებში, იგივე სვავები, იგივე მყვლეფავები და სხვანი, ამიტომაც გახლდათ, რომ ყოველი თავადი და აზნაურის შვილი სცილილობდა, რომ მის ოჯახიდან თითო ბერი, არქიმანდრიტი და ეპისკოპოზი ყოლოდა, რათა ხალხი შეერთებულს ძალით ეყვლეფად და ეფცქვანად. იშვიათად, რომ გლეხის

შვილთაგან არქიმანდრიტობამდეს ან ეპისკოპოზობამდე ვინმეს მიე-
ლწიათ. ამის სულ ორი მაგალითი ვიცი, მთელი ჩვენი წარსული-
დან და ისტორიიდან.

გინდ რომ გლებს მიეღწია ასეთ ხარისხამდე, იმას მაინც თა-
ვად აზნაურები გადაიბირებდა და უკანასკნელს ხალხის მტრად
გამოიყვანდნენ, ყმების მტანჯველ-მცარცვადად და თავად აზნაურების
მომხრედ და მეგობრად, ასე იყო მოწყობილი საქმე, ასეთი პირობე-
ბი არსებობდა მაშინ მათ შორის, ამიტომ ბერებიც უსამართლოებით
იყვენ დარაზმულნი, ყმებსა და გლებების შრომით ცხოვრობდენ, სამ-
სახურით კი უსამართლოების მეუფებს ემსახურებოდნენ... ყოველივეს
მათ სასარგებლოდ ასრულებდენ. ეს შესძლენა მათ, მათმა სინოდმა
და გაფუჭებულმა რუსეთის მთავრობამ.

ჩვენი მონასტრის ბერები, თუ სადამდის იყვნენ წამხდარნი და
გაფუჭებულნი, სადამდის იყვნენ დაბრმავებულნი და გასყიდულნი
ყმათა მუარველობისაგან, ესა სჩანს თვით ქვემო მოყვანილი საეკლე-
სიო საჩივრიდგანაც, სადაც საჩივარია თავ. აღ. მაჭუტაძეზედ... წი-
ნამძღვარმა დამალა და ყოველივე დაიჟარა, ამიტომ უნდა ითქვას,
რომ ყმების მტრობას და მებატონეთა მომხრობას, თითქმის ყოველი
მონასტრის ძმები ადგანან, ესენი გლებებს და ყმებს უქადაგებდენ
ბატონიშვილების მორჩილებას, ხმის არ ამოღებას ყოველი ხარჯის
გადაჭდასა, ბატონის სასარგებლოდ.

რადგანაც ბატონი, მათი უმაღლესი სისხლის მექონი იყო,
ამიტომ მებატონეც ბერებს, არქიმანდრიტებს და ეპისკოპოზებს
ყოველთვის პატივს სცემდნენ, საღილებზედ პირველ ალაგას წამოსჭი-
მავდენ, შესაწირავსაც აძლევდენ და მით უბრმავებდენ თვალებს.
მათი კავშირი და ერთობა იყო ყმათა საწინაღმდეგო მკაცრი ძალა,
რანს საშუალებითაც, ყმასა და გლებებს სიცოცხლის დღეს უმწარებ-
დენ, ყოველთვის შეერთებული ძალით სცარცვავენდენ და სტაცავდენ
ნამუშავარს, თავად აზნაურთა და ბერების კავშირი, ტაცვის გარდა
აბსელებდა და აყალბებდა თვით მართმსაჯულობას და შეწუხებულ
ყმათა საჩივარს, ბატონებზედ და გოდებას, რასაც ცხადათ ასაბუთებს
შემდეგი საჩივარის ზოგი ერთი ადგილები:

**„მის მაღალ უსამღვდელოებას უწმინდესისი და უმართებულესის
სინოდის, სრულიად საქართველოს, კახეთის არხიეპისკოპოს და
კავალერს ე მ გ უ ნ ო ს.**

უმდაბლესი თხოვნა.

იმავე პირველიდგანვე, რა შევსულვართ ჩვენ ჯუმათი სობოროს
უწყებასა ქვეშე, არა გვყოლია რა მოურავი, და იყვნენ მმართველად

ჩვენდა სასულიერო ნაწილთაგანნი, რომელნიმე პირნი და ვერა უკადრისობდენ*) უმართლოთ შევიწროვებასა ჩვენსა, ხოლო რა გადმოსახლებულა უსამართლოებისა ჩვენისა, კნიაზ პრაპორჩიკის აღექსანდრეს დავითი, ძის მაჭუტაძისა სახლი ოზურგეთის უჩასტკის სოფლის ასკანიდგან, დასახლებულან ჩვენვე უჩასტკასა შინა, სოფელსა ნიგოიტს, ჩვენს მახლობლად, მაშინ იწყო ჩვენზედა ძალადობა, და შიუთვისებივართ სამოურავოთ და ხმარულობს ჩვენზედა, იმე ვირველდგანვე, ვიდრე აქამომდე, თვით უფლებასა მტაცებლობითა, დატუსაღებითა, ცემითა და აკლებითა და ყოვლის უსამართლოებითა, რომელსაც ქვემოთ მუხლითა განვაცხადებთ. ა. ჩუღვ — წელსა შინა, ვიჩივლეთ არზიებითა უმეტეს ოცდა ათ ფურცლამდის, არსებულსა გურჩის დროებითი სასამართლოსა, განვაცხადეთ მას შინა, რომელ გვიშლის იგი მამა პაპობით კუთვნილს ტყესა და წყალსა, და სახნავ სათეს მიწასა, და გვემართლება იგი ყოვლის ძალადობით. ხოლო იმეცადინა მან თვისის, ბოროტი მოქმედებითა, და ჩივილი ჩვენი მიაცემინა დავიწყებასა ქვეშე, რომელიც დღეს იმყოფება აჯამეთის სობოროსა შინა.

ბ. თავადმა იმავ მაჭუტაძემ, აწ გარდაცვალებულსა საეკლესიო ყმასა გიორგი იმნაიშვილს ცოლ-შვილი გაუყიდა სხვათა პირთადმი.

გ. კვალადაც საეკლესიო ყმას, გომელია იმნაიშვილს წაართვა ერთი ქალის შვილი, ტუფალა და მიყიდა ერთს ოქრო მკვედელს.

დ. კვალადაც საეკლესიო ყმას მახარბელა ორაგველიძეს ერთი ქალი შვილი, გასყიდა სხვათა პირთადმი.

ე. ერთი კომლი საეკლესიო ყმა, გოგია იმნაიშვილი თავის ცოლ შვილით, აიკლო და გაყიდა იმერეთს სხვათა და სხვათა პირთადმი.

ვ. ადგილ-მამული წაგვართვა და მისცა თავის ყმებს.

ზ. გვართმევს ყოველისა განუზომელად საზრდოს, სიმინდსა და ღომსა, და რაოდენიც შეუძლიათ ძათი ყმებით და გვასამართლებენ.

ჰ. როდესაც მოხდება მათ ყმებთა, და ჩვენ გვთხოვს ადგილსა მდებარესა, ანუ ვენახსა და შეადგენენ ჩივილსამებრ ჩვენდა მართლ-მსაჯულებისა განჩინებისა, და დარჩება მხარე ჩვენი სიმართლით, მაშინ მაჭუტაძე იგი არა ინებებს იმა განჩინებისა, ქვეშე მოყვანასა.

თ. საეკლესიო ყმა, აწ გარდაცვალებულ ოთარიკა იმნაიშვილი, ხატზედ დააფიცა ერთგულად სამსახურისათვის.

*) უკადრისობდენ — თაკილობდენ.

ი. წელიწადში, სამას დღეს გვამუშავენს ყოვლად უქირაოდ:
ია. გვართმევს ცხენსა და ხარებსა და გზავნის სხვათა და სხვა-
თა ადგილებში, სასარგებლოს მოხდით, ყოვლისა უქირაოდ.

იბ. ვინაიდგან ვართ ჩვენ სიღარიბესა და ვიწროებასა ქვეშე
მყოფნი, მთავარი არსებობისა, საეკლესიო ხორაგთაგან მცირე რამ
გვინდა გარდასახადი, ახლა იმა ხორაგთაგან, საფასოისა ერთი ათად
გვახდევინებენ.

იგ. ჩვეულებისამებრ ამა ქვეყნისა, ოდესაც მაიწილადებდა მამა-
შვილი, განა ძმანი მესამე ცდამდის გარდასახადსა ერთ გარდახდევი-
ნებდენ. და ახალ. ჩყლმ წლიდამ, ოდესაცა აღსწერა გურიის უეზდი
უფალმა სარაჯოვმა, მის შემდგომ ვინც გავწილადდით და ცალკე
ცალკე დავდგომიარებთ, არა და იცოდეს მეორე კამელარიის აღწე-
რასა იასაულის ფულსა, კომლის თავზედ იყო და გვართმევენ,
საეკლესიო ყმათა მცირე რიცხვებით საყარაულოზედ გვაგზავნიან და
უმეტეს, მაჭუტაძე თავის სასარგებლოდ იტოვებს.

იდ. საეკლესიო ყმასა იოზა იმნაიშვილს, ერთი ძროხა წაართვა
ათ მანეთად და იმა რიცხვიდან მისცა მცირე რიგი.

იე. მაქსიმელა ორაგველიძეს, ერთი ძროხა ღირებული ხუთ მა-
ნათად, იმა რიცხვიდან მისცა მცირე რიგი.

ივ. იესე, საშია დათაია და პეტრია ორაგველიძეებმა, სპირი-
ღონ და ლაზერე იმნაიშვილებმა, ძმათ თვითეულთა კომლობით გარ-
დაახდევინა ორ ორი მანეთი და ორ ორი აბაზი.

იზ. გვართმევს ნამუშავებრსა რკინის იარაღებსა და ცოლ-შვი-
ლის საზრდოს სახარშავათ, ქებასა და შეშასა.

იც. ცხრა ღორი წაართვა მაქსიმელა იმნაიშვილს და სამი ოქ-
როპირ იმნაიშვილს, ღირებული თითო-თითო ოთხ ოთხ მანეთად.

იმა ჩვენმან მეუსამართლებან. მაჭუტაძემ, განგვიწესა ჩვენდა მე-
უსამართლეთ, საეკლესიო ყმა მახარობელა, და იოზა იმნაიშვილი მა-
მასახლისათ... მათა დაგვიწყო მტაცებლობა, ვიჩივლეთ და
გურიის სასამართლომ გამოჰყარა იგინი, და სასამართლომ აღირ-
ჩია საეკლესიო ყმანი მაქსიმელა და დათუა იმნაიშვილები. მან მაჭუ-
ტაძემან, მოსოხოვა მათ თვითეულს ორმოც ორმოცი მანეთი, და ვი-
ნაიდგან, სიღარიბისა მათისა გამო, ვერ შეძლეს გადახათა, ამიტომ
ჩსთევე გარდააყენეს ისინი და მისცა მამასახლისობა საეკლესიო ყმას
გოგია იმნაიშვილსა და გარდაახდევინა სამი თუმანი.

ით. წაართვა ჩვენთაგანს, მაქსიმელა იმნაიშვილსა, ერთი ხარი
ღირებული ექვს მანეთად.

იკ. ჩვენთაგანნი ამა სოფლისა, მცხოვრებნი სამი ძმანი გიორგი,

სუტია, კახვინატი დააშვარისშვილები, ესე იგი იმნაიშვილები იყვნენ, რა საბატონო ყმაი და შემდგომ სურვილისამებრ მათისა, დაიხსნეს თავი თვისი მებატონისაგან, საეკლესიო უწყებისათვის, და განიწესეს მათ, წლითი წლით ეკლესისათვის შესაწირავად წმინდა სამთელი, და სხვა არავითარი ბეგარა სდებია რა და დღეს ახდევინებენ მათ, ვითარცა სხვათა საეკლესიო ყმათა, აგრეთვე იასაულის ფულსაც.

ვა. მათი საეკლესიო უწყების შეყვანისათვის, აიღო ქრთამად, მოურავმა აღექსანდრე მაჭუტაძემ, სამი მანეთი და აგრეთვე სხვათა პირთაცა, რომლისა საბუთის პირთაცა, რომლისა საბუთის პირსა ამასთანავე წარმოვიდგენთ. კეთილ განსახილველად, და ვინაიდგან არის ყმა იგი სიღარიბესე ქვეშე, ვითხოვთ არა გარდახდეთ მათ თანასწორ სხვათა ბეგარა.

ვბ. კვალადაც დავსძანებთ ამ სოფლისა მცხოვრებნი, ჰყავს მას მაჭუტაძეს, სასტიკ ადგილის ქვეშე ესრედ, რომელ უკეთუ არა იქმნა იგი, გარდა გარდაყენებულ მოურავის ღირსებისგან. არა იცნობებს მისი უსამართლოებანი დამტაცებლითგან, და ამით ინებეთ თქვენ მაღალ უდიდებულესობავ გარდაყენება, და ფებს ქვეშე ძიება დავა და აპელაცია, ჩვენ მიერ დამატების მიღება, და მათგან ცნობების ყოველივე ზემო განცხადებულნი. უკიდურესნი ჩვენი ვიწროება, ორ გზით განუტხადეთ სასულიეროსა და სახორციელოსა ერდგულებრივ ნაჩაღნიკს, გარნა ვერა დაგვიფარა მათის უსამართლოებისაგან, გვაძულუმს მაჭუტაძე იგი, რომელ მის დაწერილს არძაზედ მოაწეროთ ხელი, რომელ მითომცა არს იგი სამართლიანი და კეთილ-მოქმედი რომელთა მეცა კიდევაც გააბრიყვა, არს ჩვენზედა მეუსამართლეთ მის მაჭუტაძისაგან დადგენილი ნაცვალი, მისი იოვანე ხალვაში და სამამახლისო, ვინაიდგან არს ჩემ წლიდგან გამოცემული უმაღლესად, ახალი სოფლური განკარგულება, ესე იგი სოფლებსა შინა უჩასტკას ზასედატელი და პომოშნიკი, რაღასთვის უნდა იყოს ჩვენზედა მეუსამართლეთ მოურავი მაჭუტაძე და ნაცვალი იოვანე ხალვაში, და სამი მამასახლისი ვსასოებით, რომელ დაგვიფარვიდა იგი ახალი კანონი, გარნა ვართ ჩვენ ფრიადსა იწროებას ქვეშე, ვერ შემძლევეთ ესე ვითარის დიდის გარდასახადისა, და გამოზრდა თვისის ცოლშვილის და სახლობის, რაისათვისაც უმდაბლესად ვთხოვთ თქვენს მაღალი უდიდებულესობისაგან, რათა მოგვხედოთ ჩვენ თვისის კაცთ მოყვარეობით და მოგვაშოროთ აგრეთი ის მაჭუტაძისა და ხალვაშისა მმართველობასა და მოგვცე სარჩლება აღრჩევისა ერთი კეთილი საიმედო ნაცვლისა, და ერთისა მამასახლისისა, და რა-

ოდენიცა შეძლება იყოს აღგვისუმბუქდეს, რამდენიმე ჩვენისა გარდა-
სახადის, რათა ჩვენ ჩვენი სამარადისოდ მაქებელ და მადიდებელ,
სახელისა თქვენისა მაღალ უდიდებულესობისა, ზემოხსენებულ ყმების
თხოვნა და ხელის მოწერით ხელს ვაწერ საეკლესიო ყმა **ლაპტარე**
იგნათიევი.

V.

გატყუებთ იმეცით.

მასალა.

თავალი ბეჟან ჩხეიძე.

1850—60 წლებში, ყოფილა ერთი ცნობილი მებატონე თავალი ბეჟან ჩხეიძე... ნამდვილი სახე სასტიკ ბატონისა, რომელსაც გლეხთა შევიწროება და დევნა საცხონებელ ხელობათ მიაჩნდა. მისი ყმანიც აქეთ-იქით ხშირად ღირბოდნენ. ბატონი ამაზე ყოველთვის რისხდებოდა, ყმებს დასაჭერად დასდევდა: ქართლს, კახეთს და სხვა კუთხეებშიაც. ესაყვედურებოდა, რათ მირზიხართ ჩემგან თქვენ მამაძალღებოვო?! როცა ეტყოდენ: ბატონო, უწყალოდ გვდევნი და მიტომ მივრზივართ თქვენგანო, იგი ამაზე უფრო რისხდებოდა.

ხშირად მთავრობასაც ავალებდა, რომ ესა და ეს ყმა გამეჭკვა, მიშველეთ რამე, იგი, ვგონებ, ამა და ამ ალაგას უნდა იყოს, დამებმარეთ და მისწერეთ იქაურ მთავრობას, რომ ის ჩემი ყმა დაიჭიროვნ და აქ გამოგზავნონო. მთავრობაც ვალდებული იყო, ბატონის ასეთი საჩივარი მოესმინა და მასთან ზომებიც მიეღო. ყმა რომ სადმე აღმოჩენილიყო, უნდა დაეჭირად და ადგილობრივ სამაზრო გამგეობაშიც გამოგზავნათ, ბატონის ჩასაბარებლათ.

ხშირად, მთავრობის მიწერ-მოწერით, გაქცეული ყმა გლეხი დაუჭერიათ და უკან დაუბრუნებიათ. ამის მაგალითია, ზემო ხსენებულ თავად ბეჟან ჩხეიძის ერთი ყმის დაჭერა და იმერეთში დაბრუნება.

ყმა-გლეხი დაიჭირეს თფილისში. იგი კარგად შეკრეს და იმერეთის გზას გაუყენეს. ჩხეიძის ყმა, კარგი ხელოსანი ყოფილა, მასთან კარგი ვაჟაკი, ტანადი, სუფთად ჩაცმულ-დახურული.

ბევრი მგზავრობის შემდეგ, ეს დაჭერილი ყმა ჩაიყვანეს ქუთაისს და გადასცეს სამაზრო გამგეობას. გამგეობამ ბატონს აცნობა, რომ შენი ყმა მოიყვანეს და მოდი ჩაიბარეო. ბატონი გამოცხადებულა. ამავე დღეს, პატიმარი ყმა შეკრული თოკით გამგეობაში წარმოადგინა უჩასტკის პრისტავმა, პეტრე იოსელიანმა.

ყმის წარმოდგენის დროს, მზრუნველის თანაშემწემ აცნობა მებატონეს, რომ თქვენი ყმა დაჭერილი აი აქა დგას, თოკით შეკრული და უნდა ჩაიბაროთო.

მებატონემ შეხედა ამ თოკით შეკრულ კაცს და თავისი ყმა ვერღარ იცნა, მას ისე ლამაზად ეცვა ტანთსაცმელი, რომ ყმა ბევრად სჯობდა ბატონს... ბატონმა უყურა-უყურა თავის ყმას, მერე იცნა... ყმის კარგმა მორთულობამის ააღელვა...

...მებატონე, ეცა თოკით შებოჭვილ კაცს და დაუწყო ცემა, სცემა ისე რომ სულ კბილებიდან სისხლი აღინა. ასეთი სასტიკი ცემა ველარ აიტანა ყმათა და დაიწყო ღრიალი. ბატონი ამაზედ გაჯავრდა და მიუხშირა ცემა-ტყეპა. ამ დროს, მაზრის გამგებელი მალლა სართულში იყო, ღრიალს ის შეეწუხებია და ჩამოსულა ძირის სართულში, ეს უფროსი პირი გახლდათ პოეტი რაფ. ერისთავი. ამან რა ნახა ბატონისაგან, თოკით დაშარტული ყმის ისე უღმერთოდ ცემა, დაუყვირა:

— კნიაზო, როგორ გეკადრებათ ეგ?! რას შერებთ თქვენ, არა გრცხვენინანთ თქვენი თავის მაინც, იძახით კეთილშობილნი ვართო, განა ეგ ეკადრება თქვენ კეთილშობილებას?!

ბეჟან ჩხეიძე უფრო გაცეცხლდა ამაზედ და დაიწყო მრისხანებით ყვირილი:

— თქვენ გლებებს ემხრობით, თქვენ თავადისშვილი არა ხართ, თქვენ გლებებს გვიგიჟებთ, როგორ გეკადრებათ თქვენ ეს, თქვენ ვის აჩერებთ, რომ ყმის წინაშე მიყვირი გაჩერდიო, რასა გავს ეს, განა ყმების წინ ასე უნდა დაგვამციროთ?!

— თქვენ თვით იმცირებთ თქვენ თავს, რომ ასე სცემთ დაპატიმრებულ კაცს... მიუგო პოეტმა.

— ვაიმე დედავ, ბარემ მოვკვდე რალა, ეს რას მოვესწარი, ყმის წინ ასე დამიყვირონ, სიკვდილი არ მიჩვენია ამას, ნახედ რა ამბავია, რას მოვესწარ! მოვკვდე რალა ეს მიჯობს ეხლავ!..

— თუ მოკვდები და მოკვდი,—დაუყვირა რაუ. ერისთავმა,—შენი ყმა, ჩვენს წინაშე, დაჭერილი და თოკით დაშარტული წარმოადგინეს, შენ ცემის უფლება აღარ გაქვს, ჩვენ უნდა დაგვაცალო, კანონს უნდა მოუცადო, ასეა საქმე. მიუგო პოეტმა.

— კანონი თქვენ გლებებისაკენ გაქვსთ დაყენებული და იმათ ემხრობით.

— სულაც არა, კანონისთვის ორივე ერთია ბატონი და გლები, ეს რით ვერ გაიგეთ?!)—მიუგო პოეტმა.

— მაშ, თუ ასეა და კანონი სიმათლისა არის, მე მართალი ვარ, მასთან კანონსაც უცდი და ამიტომ ვითხოვ, რომ ჩემს ყმას 150 როზგი დაარტყათ, მისი ჯავრი ამომყაროთ, თორემ ეხლა წიხლებით გადაუხდით... მიუგო ბატონმა გაცეცხლებით.

— ეგ არ შეიძლება, ვერც შენი სიტყვით 150 როზგს დავარტყამთ და ვერც წიხლებით შესდგები, გაიგეთ და შეიტყე კნიაზო, რომ ასეთი მუქარება კანონს გარეშეა, არც თქვენ შეგფერისათ...

*) „ნეტარ იყვნენ მორწმუნენი“... პროლეტარიატს ეს არ სწამდა, და რომ მისი შეხედულება სალი იყო, ამას ნათლად ლაღადებს ეს გამოცემაც... რედ.

ქნიაზი ცოტა დაწინარდა, რადგანაც პოეტი კარგათ ექცეოდა, მერე თავადმა პოეტს სთხოვა:

— ბატონო ქნიაზო, რაკი როზგი არ იქნება, მაშინ მიყავით სიკეთე და ეგ მამაძალი, სამი თვით ციხეში მაინც გამიგზავნეთ. რომ იქ მაგ ვირ-მამაძალმა ჭკუა და ზრდილობა ისწავლოს.

— ეგ არ შეიძლება, მაგას ჩვენ ვერ ვიზამთ...

მებატონე ამაზედ უფრო გაცეცხლდა, დაიწყო ყვირილი, გოდება, თავის აქეთ-იქით ქანება და მოემზადა კიდევ ყმის საცემათ. რაფ. ერისთავმა ბიჭებს დაუყვირა:

— გახსენით ეხლავ ეს კაცი, აქ უყურეთ რომ ბატონმა ცემა არ დაუწყოს!.

ეს უთხრა და თვითონ მალლა ავიდა. მალე ჩამოვიდა ისევ უკანვე, თან ჩამოიყვანა უფროსი რუსი იეზუმსკი. ამათ დააშოშმინეს ბატონი და ყმასაც გამოჰკითხეს საქმის ვითარება. ყმამ უამბო შემდეგი:

— მართალია ბატონო, მე დამნაშავე ვარ, ჩვენ მშიერ-მწყურვალნი ვიყავით, გავბედე გაქცევა, წაველ, კაცად ვიქეც, ხელობა ვისწავლე, ეხლა საქმეზედ ვარ, დამიპირეს, თოკით შეკრული აქ მომიყვანეს და ასე შეკრულ კაცს ჩემმა ბატონმა ცემა დამიწყო. აღარაფერი მკითხა, იქნება პატივი მეცა და ჩემი სამაგიერო გადამეხადნა, ეს აღარ მაცალა და აი სულ კბილები ჩამამტვრია.

ბატონი ყვიროდა თურმე, რომ კაი მიქნიაო, ასე უნდა შენისთანა ბრიყვებსაო.

უფროს რუსმა ბატონს დარიგება მისცა, რომ ასეთი საქციელს არ გეკადრებათ. თქვენა, ასეთი ცემისთვის თქვენ დაისჯებითო. პოეტს უთხრა თურმე, რომ ეს ყმა მოაშორე ამ ბატონს, მოარიგე, პასპორტი მიეცი და გაუშვი იქით საიღამაც მოვიდაო.

რაფიელ ერისთავს უთქვამს:

— ქნიაზო, თავი გაანებეთ, თუ ღმერთი გწამს... ხელიაიღეთ... აი, ბატონყმობის გადავარდნის გამოკხადებამდის, სულ ორი თველა არის დარჩენილი,*) თქვენ ამ ყმაში ფულს აიღებთ ამას დაანებეთ თავი, ისევ თავის საქმეზედ წავიდეს და იმუშაოს. ეს თქვენთვისაც სასახელო იქნება, რომ თქვენი ყმა ასეთი კაცი გამოსულა.

ბატონი უკმაყოფილო იყო და გაგულსიებული ყვიროდა:

— მართალია ქნიაზო, რომ ორი თვის შემდეგ ყმობა არ იქნება, მაგრამ მე დღეს ვითხოვ მის დასჯას, როცა მე ჯერ კიდევ ბატონი ვარ და შემოძლიან მისი დასჯა. დაპატიმრება თუ არა, 150 როზგი მაინც დაარტყით...

*) უქველათ ეს იყო მიზეზი, რაფ. ერისთავის ღმობიერების.

ბატონი ყმას უყურებდა და მის ტანზედ რა ხედავდა მშვენიერს. სუფთა ტანთსაცმელს და მერე თავის ტანზედ შეიხედავდა ხოლმე, ამაზედ უფრო მოდიოდა ბრანზი თავისთვის ჯავრობდა და ბუტბუტებდა.*) პოეტმა რაფ. ერისთავმა იმეცადინა ბეჟან ჩხეიძე დააწყნარა, დარიგება მისცა ყმა გლეხიც გაანთავისუფლა, „პასპორტი“ უბოძა და უთხრა:

— წადი ბიჭო, წადი იქით, წაილე ეს პასპორტი და იმუშავე ისე როგორც აქამდის გიმუშავნია.

ყმამ პასპორტი გამოართვა, პოეტს მადლობა უთხრა და ისევ თფილისისაკენ გამოეშურა. სახლში თურმე აღარც კი მივიდა... ბატონმა ბევრი იჯავრა, მაგრამ ვერაფერი გააწყო პოეტს ეთქვა ბატონისათვის, რომ თქვენ აქ ჩვენს წინაშე ასეთის საქციელისთვის, უსათუოდ კანონის ძალთ დაისჯებითო. აქ ჩვენს წინაშე, ჩვენს გამგეობაში, ჩვენა ვართ კანონ-მდებელნი და არა კერძო ვინმე პირიო. თქვენ უფლება არ გქონდათ, რომ აქ ჩვენს სასამართლოში მისთვის ცემა დაგეწყითო... ასეთის დარიგების გამო, დაანება ბატონმა ყმას თავი და გაჩუმდა.

ვიდრე ეს მოხდებოდა, მანამდის ყმის წინაშე რაფ. ერისთავმა ბევრი ჰკიცხა თავ. ჩხეიძე და აფრთხილა, რომ ასეთ საქმეს თავი გაანებე, გლეხებს ნუ გადაეკიდები, თორემ შენი მტრობა გაზვიადდება მათს გულში და ბოლოს ვინ იცის რას არ გიზამენო.

უოქვამთ მცნობთ, რომ პოეტ რაფ. ერისთავს, ასეთ სასტიკ მებატონეთა წინაშე, ყმათა სასარგებლოდ, ბევრი სიკეთე აქვს დახარჯული... ბევრი ამაგიო. თავის მაზრის უფროსობის დროს, ბევრი ბატონი დაუწყნარებია, ბევრისთვის დიდი სიკეთეც აქვს დათესილიო.

პოეტი რომ ასეთის თვისების იქმნებოდა ამას ასაბუთებს თვით მისი ლექსი: „მოხონელი მსაჯულისადმი“, სადაც მახვეწარი ყმის დედამა ჰყავს გამოყვანილი, რომელნიც ვევიდრებიან ბატონს შვილის გათავისუფლებას, უეჭველია ეს ლექსიც მაშინ იქნება დაწერილი, როცა პოეტი ბატონსა და ყმათა შორის ასეთს გამწვავებულს ვაი-ვაგლახს ხედავდა.**)

*) საუტხოვო დახასიათებაა თავად-აზნაურობის.

რედ.

***) არ შეგვიძლია ამ ამბავს ცოტაოდენი კომენტარიები არ გაუკეთოთ. ჩვენ არაფერი საწინააღმდეგო გვაქვს, რომ რაფ. ერისთავი გლეხკაცების დამცველთა როლში იყოს, თუ გინდ ამ ამბავს ფარგლებში მაინც, მაგრამ გამოვსთქვამთ გაკვირვებას, რომ თვით რაფიელ ერისთავს, მებატონეს, თავის ყმებისთვის კარგი არაა გაუკეთებია.

რედ.

ალექსანდრე წერეთელი.

ალექსანდრე წერეთელს, გლეხის ყმებს გარდა, აზნაურიშვილებიც ჰყვანდა ყმებად. ერთხელ ალექსანდრე წერეთელმა ერთ თავისს ყმა აზნაურს ქალი მოსტაცა, ეს ქალი შინ მოახლეთ დაისო. ამ ქალმა ჭრა-კერვა და ლეჩაქ-დასახურავ-კოპების კეთება და კერვა-ქარგვა კარგად იცოდა. ბატონის სახლში კარგა ხანს დაშთა. 40 წელში მიხწეული ქალი, ბატონმა ქუთაისში მცხოვრებ აზნაურს ლორთქიფანიძეს აჩუქა, თუ მიჰყიდა. მათს ხელში ეს ქალი დიდათ იტანჯებოდა, თავის ხელ-საქმით ანაღებ ფულებს ბატონებს აძლევდა და თვით-კი უსახსროდ შთებოდა... სასტიკად და მეტად უღვთოთ აწვალებდნენ ბატონის სახლში.

ამის ტანჯვა წვალებას, ერთმა პატროსანმა კაცმა ყურადღება მიიქცია, ქალს თხოვნა დაუწერა და იმ დროის ქუთაისის გუბერნატორ კულობკინს მიართვა. საქმე გამოძიებულ იქმნა და უკანასკნელ, ეს საწყალი დატანჯული აზნაურის მონა ქალიც, განთავისუფლებულ იქმნა უზომო მონობისაგან.

...იყვნენ მებატონეებში ისეთი თავადიშვილები, რომელთაც ყმებად აზნაურიშვილებიც ჰყვანდნენ, ასეთ პართშორის მოიპოვებოდნენ ისეთნიც, რომელნიც თვით აზნაურის შვილებს და ქალებსაც კი ისე სჯიდნენ, როგორც გლეხისას. ამავე პირის სიტყვით, ეს თავადი ალექსანდრე წერეთელი იყო, დიდი მეხი გლეხებისა, დამბრბევი მათი, მათი შვილების დაძვიდავი, შეუბრალებელი... მის წინაშე არაფერს კანონს, სამართალს და სიმართლეს ძალა არ აქვნდა, იგი ქალებსაც სჯიდა ისე, როგორც კაცებს. აზნაურს ყმებს ისე აწვალებდა, როგორც გლეხებს: აზნაური რომელიაო, თუ ყმა არის, მაშინ იგი ჩემი ყმა უნდა იყოს და არა აზნაურიო!..*)

*) ამაზედ კი არ ითქმის, რომ „ძალი ძალის ტყავს არ დახვეს“-ო.

VI.

გატენუებთა სამეგრელონი.

მასალები.

თავ. დადიანი

(აკაკი წერეთლის მამის ყმა, ლაბაძის, ნაამბობი).

სამეგრელოში, დადიანები, მეკრელთა გლეხებს სასტიკათ სტანჯავდნენ. თქვენ ვერ წარმოიდგენთ იმ ტანჯვას, თუ როგორ იგინი გლეხებს აწვალებდნენ. ერთ დადიანთაგანს ჩვეულებად ჰქონდა პირველი ღამის ურიგო წესი. მის საყმოში, ისე ყმა გლეხი ვერ შეირთავდა ცოლს, რომ საცოლო ქორწილის პირველ ღამეს, ბატონისათვის არ დაეთმო. საზოგადოთ, ეს დადიანი მეჭის მეტი სასტიკი კაცი იყო, სისასტიკესთან დიდი უს მართლოც. იგი თავის ყმებს სიკვდილითაც სჯიდა, ზოგს ახრჩობდა კიდევ. ერთი უბრალო სიტყვის შებრუნებისათვის საჯაროთ სტანჯავდა და აწვალებდა. ამის გარდა, ხშირად თოვით ვარჯიშობა უყვარდა.. ის ყმებს ხეზედ შესხამდა, თითონ ქვეშიდან ჩამოუდგებოდა და გულს უკმირავდა. წართმევა და ყოველივეს დაზბევ-გაგლეჯაც ადვილად იცოდა.

ერთი უბრალო რამ დანაშაული მას ააღელვებდა... სრულიად ავრთნებოდა, ზოგს დამნაშავეს თავში ლურსმებს უჭენდა, ზოგს თავს კვეთამდა და ზოგს ვინ იცის რას არ უშვრებოდა. ერთხელ რაღაც უბრალო საქმის გამო, თავის სახლის შინა ყმა მოსამსახურეს გადაეკიდა და მას შემდეგ, მან მასზედ გული ველარ დაიღინჯა, ყოველთვის სტანჯავდა, სცემდა, აწვალებდა და აგინებდა, ამას გარდა მას აუნიავა მთელი ოჯახი და დედ-მამაც დაუსაჯა, გაულახა... მობეზრებულმა ყმა გლეხმა, ერთხელ უკანონოდ გაჯაერებულს ბატონს სიტყვა შეუბრუნა ასე:

— ბატონო, რაზედ გვაწვალებთ, რასა ჰგავს ეს, თქვენ ქრისტიანი ხართ, თუ სხვა ვინმე?! ასე თათარიც არ გვაწვალებს, როგორც თქვენ გვტანჯავთ... მთელი ქვეყანა თქვენ გემდურით... მთელი თქვენი მოყმენი თქვენს სახელს და ხსენებას სწყევლიან, და მრავალი გეუქრებებიან, გითვლიან: პირველ ღამეს თავი გაანებე და მეგრელ გლეხებსაც ნუ ჰყიდი ოსმალეთში, მოიშალე ყველა ესენი, თორემ უსათუოდ მალე აგკუწვავთო. ჩემსას თუ არ დაიჯერებთ, მაშინ თქვენ თვით დააკვირდით ბატონო... თქვენ თვით დარწმუნდებით მასზედ, რომ ქვეყანა გემდურით. ეს ბატონო არ ეკადრება დადიანის სახელსა და გვარს. მე ბატონო, ამაზედ შეიძლება თავიც მომქრათ,

მაგრამ მაინც მოგახეხებთ, რადგანაც თქვენ ბატონი ბძანდებით ამიტომ უფრო გეტყვიტ...

ამაზედ დადიანი სასტიკათ გახელდა, ეცა ბიჭს და თავი იქვე უნდა მოექრა, მაგრამ ბიჭი მეორე ოთახში გავარდა, ბატონი გაჩერდა, იფიქრა: ხომ ამის აქ მოკვლა, ჩემგან უბრალო იქნება?! ისევ ხეალკვირა დღეს, ხეზედ მივაკრავ, და მოვკლავო. დაე ამ მოკლულს უყურონ ჩემმა იმ გლეხებმაც, რომელნიც მე მემტერებიან და ამის სიტყვით, ჩემი სისხლის დაღევა უნდათო.

ამ დადიან ბატონმა, გლეხების წამება ასე იცოდა: ყმა გლეხს ერთს ბოძზედ მიაკრეფინებდა მაგრად თოკით, თავში ხუთს ხუთს დიდს ლურსმებს ჩაურჭობდა და ზევიდამ მძიმე ჩაქუჩის ცემით, თავს ისე დაუჩეჩქვამდა, რომ გლეხი ერთი ჩაქუჩის დაკვრის უმაღვე კვდებოდა, და ხმას ველარ იღებდა.

ასე დაესაჯა მას არა მარტო ერთი, და ორი მეგრელის ყმა კაცი და ქალი; არამედ რამდენიმე ოცი და ვგონებ ასიც.

მეც ვნახე ამ ბატონ დადიანის სახლის შვილი, თუმც მისი სახელის მოგონება კი არ შემიძლიან; აღარ მახსოვს, რადგანაც როგორც იმერეთიდან გაქცეული, სამეგრელოში ვსცხოვრობდი დროებით და მის სახელს მე არ ვაქცევდი ყურადღებას, ბოროტის აღსანიშნავად და მოსაგონათ მარტო გვარიც კმაროდა. ნე ძრიელ ბევრი კაცი და ქალი ვნახე მისგან ანიაგებულ-დასჯილი, ოსმალში და აფხაზეთში თათრებზედ გაყიდული...

ამ გაჯავრებულმა ბატონმა, დაწყნარების შემდეგ, ხსენებული ყმა გლეხი მიიხმო თავისკენ და უბრძანა:

— წადი ეხლავ და ჩემს მჭედელს უთხარი, რომ ხუთი ლურსმანი გააკეთოს და გამოგზავნოს, რათა მით ხეალ შენ აგისრულო შენი დანაშაული, შე მამა-ძაღლო შენა!

ყმა გლეხის ბიჭმა, ამის გაგონებაზე ტირილი მორთო, ბატონს ფეხ ქვემ ჩაუვარდა; დაუწყო პირჯერის წერა და ფეხებზედ კოცნა ბატონი უფრო გააფრთდა ყმა გლეხს, რამდენიმე წიხლი ჩაართყა და დაუყვირა:

— ადე, წაშავდი ეხლა და ლურსმები მოიტა. თორემ ამ წუთაში მარტო შენ-კი არა, არამედ შენს დედ მამასა და ძმებსაც ამოვწყვიტავ, შე მამაძაღლო შენა, ადე, გაეთრიე კარში!..

ბიჭი წამოდგა, ტირილს თავი დაანება და გაემგზავრა მჭედლისკენ. გზაში მას შემოხვდა მეგრელების ერთი ძველი ეპისკოპოზი, რომელიც ამ დადიან ბატონის კარგი მეგობარი იყო და ვგონებ ნადესაეიც, ხოლო მათ ერამანეთი დიდხანს არ ენახათ... ამ ეპისკოპოზ-

მა, თავის მეგობარ დადიანის ბიჭი იცნა, ამიტომ გზაში შეაჩერა და ჰკითხა:

— ბიჭო, შენი ბატონი როგორ ბრძანდება?!

— კარგად ბატონო, რა უშავს, კარგად გახლავთ...

— მაშ, აბა გამაცილე ბატონის სახლამდის, რომ იქ ძაღლებმა არ მავნონ.

— ვერა ბატონო, მე ვერ ვიზამ, რადგანაც მე სხვაგან მივალ ბატონის ბრძანებით, მიუგო გამწარებულმა გლეხმა.

— სად მიხვალ, რა საქმე გაქვსთ აგეთი? ჰკითხა ეპისკოპოსმა.

— ჩვენი ღმერთი მოკვდა ბატონო და ახლა სკედელთან მივდივარ საქმე მაქვს, მისი კუბისთვის ლურსმები უნდა გავაკეთებინო.

ეპისკოპოსი გაოცდა, ვერა გაიგორა და ბიჭს ჰკითხა გაკვირვებულმა.

— რას ამბობ შენა, რომელი თქვენი ღმერთი მოკვდა?

— რომელი და გამჩენი ღმერთი, რომელმაც ჩვენ გაგვაჩინა და თქვენც გაგაჩინათ, ის ღმერთი მოკვდა! მიუგო ყმა გლეხის ბიჭმა.

— ღმერთის სიკვდილი არ შეიძლება... მიუგო ეპისკოპოსმა და თან გლეხს დარიგება დაუწყო, რომ შემდეგ აღარ სთქვა ეგაო. გლეხმა მიუგო:

— ბატონო, როგორ არ ვიტყვი, აქას, ჩვენი ღმერთი მკვდარი რომ არ იყოს, მაშ ჩვენ ასე ვიქნებით დარბეულნი? წელანაც გითხარით და ეხლაც გეტყვი, რომ ჩვენი ღმერთი მკვდარია, მკვდარი!..

რამდენიმე წუთის შემდეგ, ესენი ერთმანეთს დაშორდნენ, ბიჭი მჭედლისკენ წავიდა და ეპისკოპოსი დადიან ბატონის სახლისაკენ. ეს მალე მივიდა თავის მეგობარ დადიანთან და ყოველივე უამბო. ამბავს შემდეგ დასძინა:

— ჩვენი ღმერთი მოკვდაო, მე ვერა გავიგე რა და წამოველ ასე გაკვირვებული, თუ რა მითხრა იმ ბიჭმა!

დადიანი მალე მიხვდა საქმის გარემოებას და ეპისკოპოსს მიუგო.

— მართალია, მათი ღმერთი დიდი ხანია მოკვდა და რომ ეს მართალია, ამიტომ იმასაც მაგისტვის დასჯა უნდა, თქვენ ცოტა მოითმინეთ, ამაღამ აქ იყავით და ხვალ მე გაჩვენებთ მაგათ ღმერთის სიკვდილს.

შემდგომ ამისა, ეპისკოპოსი და დადიანი ლაპარაკს გაპყრნენ მალე მათ თავშესაქცევად ღვინო და ხილიც მიართვეს, ამას ვახშანიც მოჰყვა. ვახშანის სიამოვნებამ და ეპისკოპოსთან საუბარმა ბატონს სულ გადაავიწყა გლეხის ჯავრი ისე, რომ იმ ღამეს ის ბიჭი აღარც

კი იკითხა, ხელზედ სხვები ემსახურებოდნენ და თან ამ მოსამსახურეებსაც უხაროდათ, რომ ეგები ამ ეპისკოპოსს წყალობით, ბიჭი გადაავიწყდეს და ხვალ იგი სიკვდილით არ დასაჯოსო. ამიტომ ამათ ვახშამზედ სულ საუკეთესო და ფერად ფერადი ხილეულობა და საჭმელები მიართვეს. ვახშმის გათავების შემდეგ ბატონს გაახსენდა ბიჭი და ხელზედ მოსამსახურეს ჰკითხა:

— რა იქმნა ბიჭი, ლურსმები მოიტანა?

— დიახ ბატონო, ძოვიდა, კარში გდია და სძინავს.

— იძინოს, იძინოს, ეს უკანასკნელი ძილი არის მისთვის, ხვალ ნახავს ეგ თავის სიცოცხლის და ძილის დასასრულს...

საქმე გათავდა, ეპისკოპოსი წაიყვანეს ცალკე ოთახში მოსასვენებლათ, ბატონიც წავიდა თავისს ოთახისკენ მწარე ხენეშით და ჯავრით. ეს გააჯავრა უფრო იმ გარემოებამ, რომ ყმამ ბატონს „პირველი ღამის“ გახსენება შეჰკადრა. ბიჭებმაც მოიხვეწეს თავიანთ ოთახებში.

...ამგენმა ბატონი მოატყუეს თურმე, რომ ბიჭი შინ არისო, ის შინ არ მოსულიყო. ეს ბიჭებმა ბატონს მიტომ უთხრეს, რომ ეგები არ აღელდეს იგი და დაწყნარდესო, მაინც იგი დროებით დაწყნარდა!.. ახლა ამ ბიჭზედ უნდა მოგახსენოთ შემდეგი:

ეს ბიჭი, ბატონის სახლიდამ ნაცემ ნატყევი მჭედელთან წავიდა, ვხაში ვილაციები ნახა და გამოელაპარაკა. შემდეგ მჭედელთან მივიდა მოახსენა შემდეგი:

— ბატონმა შემოგითვალათ, რომ ხუთი ლურსმანი გააკეთეთ და გამომიგზავნეთო.

მჭედელი მიხვდა საქმე რაშიაც იყო, რადგანაც მას არა ერთხელ გაუკეთებია ასეთი ლურსმები. ამაზედ მას ჯავრი მოუვიდა და სთქვა:

— ეს რა უბედურება არის, რას ჩადის მაგას ეგ უღმერთო და უსვინდისო. ვის სჯის ხვალ?, ჰკითხა გლებ ბიჭს...

— მე, მე მემუქრება ხვალ აღსასრულს.

— დღეს შაფათი სალამოა, კვირა ძალია, მე აღარ ვაკეთებ ლურსმებს, ჩაქურჩა ვერ დავკრავ... სთქვა მრისხანებით მჭედელმა. ამ დროს მჭედლის ჯალაბიც სამჭედლოში მოვიდა და ქმარს უთხრა:

— წამოდი, ვახშამი მზათ არის,

მჭედელმა ცოლს უამბო, ბატონ დადიანის ამბავი და ლურსმის გაკეთების ბრძანებაც.

მჭედლის ცოლს ჯავრი მოუვიდა და გაჯავრებულმა დაიყვირა:

— დაიკარგოს ეგ წყეულ შეჩვენებული, ეგ, ურჯულო, ეგ თათა—

რი ევა. წამოდი შინ, კვირა ძალია, წამოიყუა ეგ ბიჭიც სახლში, ზვალ გაუკეთე ლურსმები წირვის შემდეგ, ხვალაც მოასწრობ.

ბიჭი არ მისდევდა, მაგრამ ძალით წაიყვანეს. სახლში მივიდ-დნენ, ბიჭს კარგი ვახშამი აჭამეს და იმ ღამესაც ბატონის სახლში აღარ გაუშვეს. მეორე დღეს, ბიჭი ადგა შიშით და ცახცახით ბატონის სახლისაკენ წავიდა, ამას გზაში სასახლის ბიჭი შეხვდა და ყვირილით ჰკითხა:

— სად ჯანაბას იყავი წუხელის შენა, რატომ არ მოხველი, შუა ღამისას ბატონი ვილაცყებს ლოგინში აუკუწიად ისე, რომ ჩვენ ვერა შევიტყუეთ რა...

ამ ამბავმა დიდი აღიაქოთი ასტეხა სოფელში, დიდი დავიდა-რაბა, მაგრამ მკვლელები ვერსად იპოვნეს, კვალსაც ვერ მიაგნეს.

მჭედელმაც შეიტყო ამბავი, მაგრამ მან ამას უურადღება არ მიაქცია გაჯავრებულმა, წირვის შემდეგ, ხუთი ლურსმანი გააკეთა და ბატონს წაუღო სახლში მისართმევათ, რასაკვირველია ეს ზიზლით და მტრობით ქმნა, რომ ბოროტი ბატონი მასხარად აეღო და დაეგმო მისი ბოროტება. ლურსმები მიუტანა სახლში და სახლის ბიჭს გადასცა. ბიჭმა დაუყვირა:

— რა დროს ლურსმანია, რომ მოგიტანია შე ბრიყვო...

— მე ბრძანება შევასრულე და თუ ეს ლურსმები საქმეს აღარ მოხმარდება, სულ ერთია, სხვა საქმისთვის გამოდგება, აი ეხლა ბატონის კუბოს გასაკეთებლათ დაგჭირდებათ კაი ლურსმებია და მისთვის შეინახეთ.

მართლაც მსახურთ შეინახეს ლურსმები და მესამე დღეს ბატონის კუბოს მოანდომეს.

ღვეან ქავთარაძის ნამბობი.

ყმობა და მონობა საქართველოში ყველგან იყო. მას, რასაკვირველია ყველგან ყმათა შემუსვრელი აგებულება ჰქონდა. ყველგან სწყევლიდნენ ამ წესებს და თან ამბობდნენ, თუ ნეტა ვინ შემოიღო ეს მონება გლეხთათვისო. სამწუხაროდ, ჩვენ ქართველთ, ასეთ საქმეთა შესახებ, ერთობ ცოტა ცნობები გვაქვს.

ვიციტ კარგად რომ საქართველოში იყვნენ ყმანი გლეხნი, მათში იყო: „ბოგანო“, „ბეითალი“, „ნასყიდი“, „მონა“, „გლახა“, „მათხოვარი“ და სხვანი. იყვნენ: ბატონი, „პატრონი“, თავადი, აზნაური, გამყიდავი და მსყიდველი, მღევნელი და მჩაგვრელი. თუ ასეთი სახელები იყო, მაშინ ამ ვითარების მექონი პირნიც იქნებოდნენ, ამას ეჭვი არ უნდა, ამის უარს ვერავინ იტყვის.

ეს ხომ ასეა და ცხადი ჭეშმარიტებაა, ამას ასაბუთებს თვით ჩვენი ქვეყნის ისტორია. აწინდელ ქართველ ტომის შემცირების ვითარება. აბა მოვიკითხოთ, თუ დღეს საქართველოს ასპარესზედ რამოდელა ადგილებია ცარიელები, სადაც ძველთ ქართველთ სოფლები იყო და ქართველი ერი ესახლა, დღეს იქ ქართველთ ხსენებაც აღარ არის. ყოველივე გაქრა და მოისპო. თვინიერ ძველი ნაშთების, ციხე-კოშკ საყდრების, იქ სხვა აღარაფერია დაშთენილი.

რა იქმნა ხალხი? საით გაიქცნენ, სად წავიდნენ, სად გაქრნენ, მიწაში ჩაძვრნენ თუ ზეცას გაფრინდნენ?! ამისი არა ვიცით რა, ხოლო ის კი ითქმის, რომ ნახევარი მეტი ომებში გაწყდა და უმეტესი ნაწილიც მებატონეთა მახვილის წყალობით, აქეთ იქით დაიფანნენ. ბატონის დევნას მოშორდნენ, მის მეოხებით, ოსმალ-სპარსეთს და რუსეთისაკენაც გადიხვეწნენ.

ჩვენებურ ბატონყმობის შესახებ, საკმარის ცნობებს იძლევიან კათოლიკეს ბერები. საკმარისია ამისთვის გავიხსენოთ თუნდ მარტოდ მ. თამარაშვილის და ლამბერტის წიგნი სამეგრელოს შესახებ. მარტოდ ამათის ცნობებით სჩანს კარგად, რომ სამეგრელოში ბატონყმობა, მეტად უკიდურესის წესებით ყოფილა გარემოცული. მეგრელი მებატონენი, თავიანთ ყმებს ასობით და ათასობით ჰყიდდნენ ოსმალ-სპარსეთში, ნამეტურ სტამბოლს, სადაც ქართველი შვილების გასაყიდი ბაზარიც არსებობდა.

ასეთ გარემოების წინააღმდეგნი იყვნენ ყოველთვის გლეხები, იგინი მტრობით უმზერდნენ მებატონეს, მისი მძულვარება აქენდათ და რა გინდ კი მებატონე ყოფილიყო, მაინც ყმას ეჯავრებოდა იგი და აშკარად თუ საიდუმლოდ მის სიკვდილს ნატრობდა. ნამეტურ სამეგრელოში, ყმებს სასტიკად სძულდათ თვისი მებატონენი. მიზეზი შეძულების, იყო მრავალ ნაირი და უმთავრესად კი შემდეგი:

როგორც შავი ზღვის ახლოს მდებარე მხარე, აქ ზღვით ძრიელადვილათ შემოდის ოსმალები და ვისაც კი ჩვენში ლამაზ მანვილებს ნახავდნენ, ყველა ისინს ყიდულობდნენ და თავის ქვეყნებისაკენ მიჰყვანდათ. ამ გარემოებამ საქმე ისე მოაწყო, რომ უკანასკნელ თვით ოსმალს მთავრობასაც გაეხსნა მადა და როცა კი სამეგრელოსთან ომი, ან გალაშქრება მოუხდებოდა, ხარკის გადახდას სამეგრელოს მთავარს, ფულის ნაცვლათ ყმაწვილების მიცემით აკისრებდა. ამის მაგალითები, ჩვენს ისტორიაშიც არის მოხსენებული.

ასე იყო თუ ისე, ქართველთ შვილებს ბევრი ბრძანებელი და მტერი ჰყვანდა. ბიზანტიაში ოსმალთა ტომისულ ქართველ, მეგრელ, გურულ და ლაზთა შვილებისაგან შესდგა, ზოგნი ნაყიდნი

იყვენენ, ზოგნი მოტაცებულნი, ტყვედ ჩავარდნილნი ომის დროს, ზოგნი ძონობის გამო, თავის ნებით გადახვეწილნი ოსმალეთს...

შორს მირბოდნენ, რადგან საქართველოს კუთხეში რომ გაქცეულიყვენენ, მაშინ იმას ბატონი მალე იპოვიდა, სახლში დაშართულს მიიყვანდა. ოსმალ სპარსეთიდან კი მას ვერავინ დააბრუნებდა, იქ ვერც ბატონი წავიდოდა საძებნელად და გინდა რომ წასულიყო და თავის ყმაც ეპოვნა, მაინც დაბრუნებით ვეღარ დაიბრუნებდა, რადგან ყმა ისლამთან დაკავშირების წყალობით, ბატონყმურის მონობისაგან თავისუფლდებოდა.

...ხოლო, სამეგრელოდან რაჭას, გურიას, სვანეთს, აჭხაზეთს, იმერეთს, ქართლს, კახეთს და სხვა ასეთ საქართველოს საკუთარ კუთხეებში რომ გადავარდნილიყო, ბატონი მალე პოულობდა და მოჰყავდა შინ. დევნაც მეტი აღებოდა, ხან კი ცემა-ტყეპა და ვინ იცის რამდენი რა დავიდარება. თუ გაქცეულ ყმას რამე ფული, ტანთსაცმელი და ნივთები აღმოაჩნდებოდა, იმასაც ბატონი ართმევდა: „შენც ჩემი ყმა ხარ და შენი ქონებაც ჩემია“-ო.

სამეგრელოს ყმებს, თავისუფალ ბიხად ჰქონდათ ქართლი და კახეთი 1810 წ. ვიდრე იმერეთი რუსეთს დაუკავშირდებოდა, მაშინ იმერეთიდან მოსულ, ანუ გამოქცეულ ყმებს მებატონენი აქედან ვერ იბრუნებდენ. იმერეთინ შეერთების შემდეგ კი, დევნილ ყმებს, ქართლსა და კახეთში თავისუფლად მოსვლის და ყოფნის ნება წაერთვათ. ამიტომ ასეთ ყმათა ბინად სამცხე-საათაბაგო გახდა, სადაც ოსმალთა წესები არსებობდა. იქ იწყეს გადასვლა და თავის შეფარება. ზოგი იქ კათოლიკობას უერთდებოდა, ზოგი ისლამს და მით იხსნიდნენ თავს.

საქართველოს აღმოსავლეთ კუთხეებიდან კი, 1810 წ. ქართველთ მებატონებს, ხელში სახრე ეკავათ და თავიანთ ყმებს ყოველთვის ჩულ ცხმრებივით მიერეკებოდენ. ასეთი უფლება მათ, სამცხე საათაბეგოზედაც მიეცათ მას შემდეგ, რაც რუსეთმა საქართველოს შემოუერთა ოსმალეთის საქართველოს ნაწილი, მესხეთ-ჯავახეთის ადგილები და სადაც რუსის მთავრობა განწესდა. უამისოდ კი წინეთაც და შემდეგაც მებატონეთაგან თავიანთ ყმების შესახებ ერთი აურ-ზაური იყო ატეხილი, საჩივრები ყმების პოვნახედ. ძებნახედ და სხვანი რაც ერთობ ხშირად ხდებოდა.

1840 წ. სამეგრელოს თავად დგებუაძემ, საჩივარი ასტეხა, რომ მე ჩემი ყმები აქეთ-იქით მიმირბიანო. თვითონ ეს მებატონე, ძრიელ სასტიკა ბატონი ყოფილა. მდევნელი და მჩაგვრელი. ბოროტებით ისე განუთქვამს სახელი, რომ ყველა სწყევლიდა და მოკვლას ემუქრებოდაო. სახელი ამ დგებუაძესი არ გამიგია.

ერთ დროს, დგებუადის ყმა დაუქერიათ, შეუკრავთ თოკით და მიუყვანიათ ზუგდიდის სამაზრო გამგეობაში. თვით ეს გლეხი სოფ. ოჩხუმური ყოფილა. სამაზრო გამგეობაში მიყვანის მეორედ დღეს, ყმა სამაზრო უფროსის წინაშე წარუდგენიათ და გამოკითხვა დაუწყევიათ, გაპარვის შესახებ.

— მუში კოჩი რექ?

გლეხს მიუგია მოურიდებლივ და თამამად:

— პატონი ჯოლორი დგებუადის კოჩი რექ!.. ესე იგი: მე ვარ ყმა ძალლი-დგებუადისაო.

უფროს შეუხედნია დაბასტული*) ყმისთვის. მას მართლაც კარგად სცოდნია დგებუადის „სიძალღე“— „სიმამაძალღე“ და ყმისთვის უთქვამს:

— მართალს ამბობ, ის კაცი ბატონი კი არ არის, არამედ სწორედ ძალღია და თქვენც რაკი ეს სწორე სახელი „ჯოლორი“ გიწოდებიათ, ამიტომ მე შენ განთავისუფლებ...

ყმა გახსნეს, და გაანთავისუფლეს ისე, რომ მისი მოყვანა და განთავისუფლება დგებუადეს არც კი შეუტყვია.

ახ, უამთა ვითარებაე და ასეთ ამბების არ წერავ და დაკარგვაე, თორემ ეს რომ ასე არ ყოფილიყოს და ჩვენს ძველებს ასეთი ამბები ენუსხათ, მაშინ ჩვენ ნათლად გვეცოდინებოდა, მიზეზები თუ საქართველო რათ დაცარიელდა ასე ხალხით, საით წავიდნენ, ვინ შეკამა იგი და ან რა იყო ამის მიზეზები. აწინდელს ჩვენს უბედურების მიზეზებს წარსულში აქვს კვანძი, იქილამ იწყება, ყოველივე ჩვენი დღევანდელი განწყობილების, უმთავრესი მიზეზები.**)

*) შეკრული.

***) წერილი დაწერილია მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში.

VII.

გატენუმთა სამსრეთ (სომხეთი)
სამართლებელი.

მასალეზი.

მეგატონე ბარათაანთ ამბავი:

ზაალ პირველი, ბარათაშვილი, ზაალ მეორე, ზაალ მესამე—არსენას ბატონი, მელიტონ ბარათაშვილი (მამა პოეტისა) და სხვა ბარათაშვილები.

თანამედროვე კაცთა შოთხრობილი.

ბარათაშვილის საკუთრებას შეადგენდა თითქმის მთელი სამხრეთი სამეფო. ამათი მამულების რიცხვი სამხრეთ საქართველოდან განჯის გუბერნიაში გადადიოდა და ოსმალეთის საზღვრებს უახლოვდებოდა. ერთი სიტყვით, მათ აქენდათ დიდი უშველბელი სივრცის ადგილები. ზოგთ იმდენიც აქენდათ, რომ მათ ზომაც არ იკოდნენ მასი. ყველა ამ ვრცელ ადგილებზე, რასაკვირველია, ესახლნენ მათი ყმანი, მათი მონები. ამათ ყმათა შორის ჰყვანდათ ყმებათ მრავლად აზნაურის შვილებიც.

ამ მეგატონეთა ოჯახთა რიცხვი, ძველად გამრავლული იყო დიდათ, თითო ოჯახში ეხლანდელად ორი და სამი პირი-კი არ მოიპოვებოდა, არამედ ოცი, ორმოცი და ზოგ ალაგას მეტიც. ყველა ესენი იყვნენ ცუდათ მოსიარულენი და არაფრის მკეთებენი, მხოლოდ თუ ომი დაიწყებოდა სადმე, მაშინ მეფეს ეახლებოდნენ მემარჯვენეთ და ისიც ვინ იცის რას იქმნიდენ, ან იქით გადავიდოდნენ, საითაც მეტს ძალას შეამჩნევდენ.

ბარათაანთ გვარში უდიერად მოქმედება ყმებზედ კარვად სჩანს თვით XVIII საუკუნის ნახევრიდან, მათი უდიერობა იყო განუსაზღვრელის მონებით შემოსილი, ვინაიდან მათ ნათესავობა აქენდათ ქართველ მეფე და ბატონიშვილებთან და ეს გარემოება კიდევ მათ მოსავდა დიდის ძლიერებით, ისე, რომ მათ წინაშე ყმანი ისე ვერ დასძრავდენ ხმას, როგორც თვით მეფის წინაშე.

ამიტომ, ბარათაანი, ძველათგანვე ისე უჭირებდნენ თავიანთ ყმებს ცხოვრების საქმეს, რომ იგინი სამხრეთ საქართველოში (სომხეთი) ველარ რჩებოდნენ, აქეთ იქით ბერათ მირბოდნენ, სხვა რჯულს იღებდნენ, გვარსა და სახელებს იცვლიდნენ და მით ამათის მონებიდან თავისუფლდებოდნენ. მეორე გარემოება, რომელიც ყმებს აქეთ იქით წასასვლელად არ ბორკავდა, გახლდათ ამ კუთხის ოსმალ-სპარსელის ხშირი დაცემა. იგინი ქართლში ყოველთვის ამ

კუთხის გზით შემოდინდნენ და პირველი მახვილი ამ სოფლებს ხვდებოდა. ამიტომ ეს ყმანი გლეხნი, რათ უნდა დაშთენილი იყვნენ აქ. ბატონისაგან არ აქვნდათ მოსვენება, ხშირად ამათგან სპარსეთ-ოსმალეთშიაც ისყიდებოდნენ ხოლმე და ახლა რა უცხო მტრის მახვილიც აეტანად და იქ დაშთენილ იყვნენ, ამას ისევ გაქცევას ამჯობინებდნენ, ამიტომ დღე და ღამე ამ კუთხიდან სულ გარბოდნენ... აქაური ყმანი მირბიოდნენ თავის ნებით მით უფრო, რადგანაც თათრებში, თავის ნებით მისულს ღარიბს და ყარიბს გათათრებულს უფრო მეტი ხმა და ღირსება აქვდა, ვინემც ბატონისაგან ჩარეკილებს და ფულზედ დაყიდულებს, ფულით ნასყიდზედ თათრები იტყოდნენ, რომ ძალა უნებურათ თათრდება და თავის ნებით მისულს, შეკედლებულს და გათათრებულზედ კი სულ სხვას ამბობდენ და მეტს საჩუქარს და ქონებასაც აძლევდენ. ამიტომ ამ კუთხის გლეხები დღე და ღამე მოზბიოდნენ და მიზბიოდნენ აქეთ იქით. ისე, რომ თვით XVII საუკ. შემდეგ, აქაურ მებატონებს წაერთვათ ხელიდან უფლება თავისი ყმის შეილები, ჩარდახიანის ურმებით სპარსეთში ერეკნათ და იქ გაეყიდნათ ძალღებვიით.

უნდა ითქვას ისიც, რომ ამ კუთხიდან ქართველ გლეხნი, საქართველოს კუთხებშიც ხშირად მიზბოდნენ და აქ იცვლიდენ გვარს, სახელს სომხის რჯულს მიიღებდენ და რომელიმე ბატონს ეყმობოდნენ. ეგენი მათი მორჩენილი იყვნენ, ამ კუთხის მებატონეთა მონების გარეშე, მტერთა ოხრების და აკლებას ჩამოშორებულნი. ამითი ყმობის პირობაც ბატონთან ისე იქნებოდა, რომ ბატონს იგინი არ უნდა გაეცა, არსად უნდა ემზადებინა. ამ გვარად, ქართლსა და კახეთის მხრიდან, ყველაზე მეტი ქართველი გლეხოზა, ამ კუთხიდან არის გასული სპარს, ოსმალეთს, სომხეთს, ქალდასს და სხვაგანაც, სადაც მათგანი ზოგი ისლამს უკავშირდებოდა, ზოგი სომხებს. ზოგი აისორებს. ფრანგობას და სხვათა.

უმთავრესად ამ გარემოებამ მოსპო ამ კუთხეში სადღეისოთ ქართველთ რიცხვი. დღეს იგი საქართველოს ნაწილზედ, წარმოადგენს ცარიელს ჩონჩხს. ოდისმე, აქეთ იყო სამი ქართველი საეპისკოპოზო კათედრა, აქ სახლობდა მრავალი ქართველობა, დღეს კი მთელი ამ კუთხის ქართველობა, შესდგება ორი საბრალო ჩინოსანგან. ასეა ეს სოფელი... ეს ჩვენ მოგვივიდა ჩვენის მებატონეებისაგან, რასაკვირველია ამას უცხო მტრის მოსვლა და მოსვლის გზა და კვალიც ერთობოდა ზედ, ხოლო უმთავრესად კი შინაური უსიამოვნება იყო გამხდარი და მებატონეთა მახვილი და ბოროტება, რის წარმომადგენიც იყვნენ, თითქმის ყოველთვის ბარათაშვილები.

სწორედ ასეთნი იყვნენ, ზემოდ სათაურში მოხსენებული ბარათაშვილები და მასთან ვინ იცის რამდენი კიდევ სხვანი, დიდი, პატარა, ქალი, კაცი, ყმაწვილი და თვით მოხუცებიც ყველა ამათხედ ქართველ გლეხების იმდენი ცოდვები სწევს, იმდენი რისხვა და ბოროტება, რასაც იგინი შექველია. შვილით შვილამდე იენებიან პასუხის მგებელნი. ამაზედ ლაპარაკით თავს არავის შევაწყენთ და იმ გვარის წევრთა ღირსების და ადამიანობის სამახსოვროდ, დევასახელებთ ოთხს პირს, ოთხს გმირს, ოთხს მოციქულებს, ბარათაშვილების გვარის წევრთა და დანარჩენის თქვენ იქონიეთ წარმოდგენა და განსჭვრეტა, თუ ეს შვილები რა ქვეყნის მალამო და ყმების პატრონ მამები უნდა ყოფილიყვნენ.

ვიტყვი იმასაც, რომ მათში იყვნენ თიბო ოროლა კარგნიც, მაგრამ მათი რიცხვი იყო მცირე, ისე რომ ავთა საქმენი მათს სიკარგეს და ადამიანობას სულ ზედ ჰფარავდა და არად აჩინდა. რაკი ერთი და ერთი ქართველ მებატონეებში, ყმათა დევნა წავიდა წინ და მათი დაჩაგვრა, დაბრიყვება, მასხარად აღება, მერე ესეთი საქმეთა ზნე და ხასიათი, თითქმის მათ ხელობათ გადაიქცა და ყველა მებატონე სცდილობდა, რომ იგი ბოროტებით და ყმების დევნით თავის სახლის კაცებზედ უფრო წინ მდგარიყო და სახელოვანი ყოფილიყო. ამისთანა ბატონზედ იტყოდნენ:

„ამა და ამ თავადმა, თავის გლეხს ისეთი დღე დააყენა, ისე გაუხადა საქმე, რომ კბილებიდან სულ სისხლი აღინა, ხმა-კრინტი ველარ დასძრა, გაწყვიტა ხმა და ჩაიკმინდა, მოიბუზა ძალლივით. ასე უყო მაგ მამაძაღლებს, ვენაცვალე იმის მარჯვენას, ასე უნდა მაგ ვირებს, მაგ ძაღლს და მამაძაღლებს, ნახეთ როგორ ენა ამოიდგეს!? ნახეთ როგორ გვიყურებენ?! თითქოს მაგათი ყმები ვიყვნეთ! მე ვიცი ეხლა, თუ როგორ მოვექცე მაგ ძაღლებს, დღეის შემდეგ ვაჩვენებთ მაგათ კაცსაც, ქალსაც ყმაწვილსაც და ბებერ ქოფაკებსაც, თუ ბატონი რა არის და ან ყმა ... სწორედ ასეთი მძლავრი ყოფილა ზაალ ბარათაშვილი, დიდი ყმა და მამულის მეპატრონე, თითქმის მეფე მთელის კუთხისა. მეფე გიორგის მდივანბეგი, დაახლოვებული მეფესთან და მფლობელი მთელი სამხრეთ საქართველოს (სომხეთი) ადგილების, რომელიც აკუწულ იქმნა დავის ყმისაგან ახპატისაკენ 1810 წ. მაშ ვსთქვათ ცნობები ამ პირველ „ანგელოზზედ“, რომელიც ანათებდა ბარათაანთ გვარს 1800 წლიდან.

ქართველი გლეხის თვისება იყო, რომ იგი სისხლს არ დაღვრიდა უბრალოდ, ის თავის ბატონს არ მოკლავდა ადვილად, რომ ბატონს მის წინაშე დიდი რამ დანაშაული არა ჰქონოდა, ლაღისა.

ანუ ხარჯის და ბეგარის გამო, ყმას სულ არ ექნებოდა შემთხვევა მოკვლის. მაშინ მოკვლას იწვევდა უფრო დიდი რამ უდიერობა, ისეთი დანაშაული, რომელსაც ყმა ვეღარ იტანდა, საწყაულს გადასული იყო და მიტომ ბედავდა მის მოკვლას. ეს ასე იყო და მიტომაც იქმნა მოკლული ზაალ ბარათაშვილი 1810 წ. უნდა ესთქვათ, რომ ეს ხანა ერთობ შორი ხანა არის და გლეხთა სრული მონობის და მორჩილების, როცა იგინი ბატონს სულ „შენ გეთაყვას, შენ გენაცვას, შენი ჭირიმეს“ ეუბნებოდენ და პატარა ბატონებს თავზედ და კისერზედ ისომდენ. მაშინ ქართლ-კახეთიც ახლად აქენდა რუსეთს ჩაბარებული და მაშინ ესეთი საქმე არ უნდა მომხდარიყოს, მაგრამ აი რათ მოხდა, ბატონი რას უშვრებოდა თავის ყმებს...

ყმებს, ბატონი ჰყიდდა თრიალეთის გზით, აქედან მას თავის ყმა გოგო-ბიჭები ხშირად გადაჰყვანდა ახალციხეს და იქ ჰყიდდა ოსმალებზედ ოხერ ფასად.

ქართველ გლეხებს იგი ჰყიდდა სპარსეებზედ... მდივანბეგი დაჩვეული იყო, თვით მეფეთა დროდან. სპარსეთში მას თავის ყმის შვილები ჩარდახიანი ურმებით მიერეკებოდა და ჰყიდდა.

ქართველ გლეხებს იგი ჰყიდდა სომხებზედ და თვით საპყარს აისორებსაც კი უცვლიდა ნივთებზე ურუმიაში. ყმების დაყიდვის გამო, ეს მგზავრობდა ერევნის მიდამოებში, განჯის, ბაქოს, სპარსეთისა და სხვა ადგილებშიც. სადმე საყმო ოჯახში რომ ლამაზი, ან სახური ქალი ან ვაჟი ენახა, იმ ოჯახს ამით არ ეარჩენდა, აშკარად რომ ვერა ექნარა და არ მოეტაცნა გასაქიდად, მაშინ ჩუმად გაატაცვინებდა თავის ბრბოს, რომელსაც ასეთი ბრბოც ჰყავდა შედგენილი თვით თავის ყმებიდგან, რომელთა ხელობაც ყმათა შვილების მოტაცა იყო გამხდარი. იგინი მარტოდ ამით ემსახურებოდენ ბატონს.

ყოველივე ამ სივერაგესთან, მან იცოდა პირველი ღამეც და ვგონებთ სწორედ ამისთვისაც აკუწეს. ამაებს გარდა იყო უმათი დამრბევი, წამართმევი, წამგლეჯი, ვისაც რამეს უნახავდა ტანზედ, ან სახლში რამე ნივთს, არავის არაფერს შეარჩენდა, ყველას წაართმევდა და თან მრისხანეს ხმით ეტყოდა: „ეს ჩემს ოჯახს და სახლს გამოადგება, წაიღეთ იქ“. ყმასაც უსათუოდ უნდა წაეღო. ასე ყმებს თვით მამულებსაც სტაცავდა. საქართველოში ბატონებმა ყმის გაროზგვა არ იცოდნენ, მათ ცემა იცოდნენ. ამან გაროზგვაც შემოიღო, გაატიტვლებდა, კაცს, თვით დედაკაცსაც და ისე სცემდა მათრახით.

ეს გარემოება ყმებს დიდათ აბრაზებდა და იგინი ეუბნებოდენ: „ბატონო მოგვკალ და ნიფხავს ნუ გვებდი და ტიტველას ნუ გვცემ

მათრახით და ნუ გვარცხვენ, თავს ნუ გვკრით ... ეს უარს იყო და უფრო უარესაც უშვრებოდა. ასეთ სასჯელს იგი სხვა თავის სახლი-კაცებსაც ასწავლიდა. მაშინ ვინ იყო ბარათაანთა ერთი ისეთი მებატონე, რომ მას თვისი ყმების მახვილი არა სჭეროდა ხელში და არ ეტანჯათ ივინი. ბარათაანთ დაარბიეს მთელი ამ კუთხის გლეხები. ბარათაანთ გაალატაკეს ივინი, გაცარცვეს, თვით ეს ყრმებიც სულ აქეთ-იქით დაფანტეს და მათი მამულები სულ თვით დაისაკუთრეს, თვით მიიჩემეს. ამ გარემოებას დიდი ისტორია აქვს.

ამ კუთხეში, რაც ქართველი გლეხობა შაჰ-აბას გადარჩა და ვერ აპყარა აქედან და სხვაგან ვერ გადაასახლა, რაც მის შემდეგ დროის, სპარსთა ყვინების შემოსევას გადარჩნენ, რაც ალა მაჰმადმანის მახვილსაც ასცდენ და არ მოისპენ, ისინი ამ მებატონეთა დევნისაგან აღიგავნენ ამ კუთხიდან. სწორედ ამათის აგვის წყალობით შეიძინეს იმოდელა, აუარებელი, თვალუწვდენელი მამულები. მთელმა ქვეყანამ იცის, რომ ამ კუთხიდან ქართველი გლეხები სულ აქეთ-იქით მირბოდნენ საცხოვრებლად და მათი ყოფითავე კი, მათ მებატონეებს რჩებოდათ. ასე და ამგვარად მოისპო ამ კუთხეში ქართველი გლეხთა კვალი და ყოველივე ამათი ქონება, მათ ბატონებს დარჩათ. ბოლოს ვერც ამათ შეინარჩუნეს ყოველივე დაჰკარგეს და შეჭამეს უსარგებლოდ. ნათქვამია: „ქარის მოტანილი ქარივე წაიღებსო“ ასე მოუვიდათ ამათაც. მთელმა ქვეყანამ იცის დღეს ისიც, თუ ბარათაშვილების შთამომავლობა, ამ ბოლოს დროს რა ოხერ ფასებში დაყიდეს თვისი მამულები უცხოელებზედ, დაყიდეს ეს იმ დროს, როცა ქართველ გლეხებს მტკაველი მიწა ენატრებოდათ და მათ კი ამათ ზედაც არ ასუნებინეს, მართოდ ქართველის მწერლის ვანო ბარათაშვილის მამულების დასყიდვა, მის ძმისწულისაგან, არის დიდი საერო დანაშაული ქართველ გლეხთა წინაშე. ეს ვანო ის მწერალი გახლავთ, რომელიც „ცისკარში“-ც სწერდა, ამან დასწერა ლექსი „დაიძინეთ ქართველებო“ და სხვაც ასეთნი სადაც ჰგოდება ქართველთ დაცემულებზედ და თვით კი, მთელი სამეფო დაუტოვა თავის ძმა დათიკოს. დაუტოვა იმოდელა მამულები, რომ მთელს ამ კუთხეში კაცი ფეხს ვერსად გადადგამდა, რომ იქ დავითის მამული არ ყოფილიყო. დღეს კი უსარგებლოა ქართველ უმიწაწყლო გლეხთათვის და იგი სხვისი საკუთრება. არის რაც ამ გვარის წევრთა ქმნეს ესეც მთელმა ქართველობამ იცის.

ამათზედაც ითქმის „ქარის მოტანილი ქარმაცე წაიღოვო“, ამათი მამა გახლდათ მეორე ვარდისკონა ზაალ ბარათაშვილი, ისიც პირველ ზაალივით არბევდა გლეხებს, სჭამდა და ღრღნიდა მათს.

ცხოვრებას და მამულებს, მანაც მიტომ დაუტოვა ქართველ მწერალ ვანოს და დათიკოს მთელი სამეფო, მთელი საუნჯე სულ ქართველის გლეხების სისხლით მორწყული და მათის ძვლებით სავსენი. მიტომ ანიავებდა იგიც პირველ ზაალივით ყმებს, რომ ბოლოს შეიღებისათვის ამოდოლა ქონება დაეგდო და მიტომაც ეს ნაარამევი არც მათ შეიღებს დარჩ თ და ყოველივე დაიკარგა, როგორც მათის ოჯახისათვის, ისევე მათისავე ქართველ ყმა გლეხებისათვის.

ასეა ეს წუთისოფელი, რომ წამოაყენოთ ახლა იმ ტაცია მებატონეთა გმირნი და აჩვენეთ თვისი წანატაცი მამულები, თუ ვის ხელში არიან დღენ, გონი ისევ ჩაწვენ შიგ ჯავრით, ვიტყვი, რომ ამათ მემარჯვენე მებატონენი გახლავან ორბბელიანნი, რომელთაც არა ნაკლები ისტორია აქვსთ, ასეთ ტაციობის და ყმათა დარბევისა. ჩვენ აქ ასე მოკლედ დავასრულედ ზაალ მეორის ამბავი, ესეც კმარა მათის ბოროტების მოსაგონრად, გადავალთ ახლა მესამე გმირს ზაალ ბარათაშვილზედ, რომელიც ვგონებთ ცნობილია ჩვენში არსენას ბაბატონობით და თვისის დროის მახვილ-მრისხანებით, ვგონებთ ამაზედ დავას არავინ დაიწყებს, რომ ეს ამბები სულ თანამედროვე გლეხ მტერ პირთაგან არის მოჭორებულთ, არა, ეს ასე არ არის და ყოველივეს რასაც ვსწერთ, სულ მართალია და სწორი, ამას უცხადესათ დაასაბუთებენ შემდეგი გმირნი, ამგვარის ვაჟბატონები! ა.

ზაალ ბარათაშვილი მესამე, ეს ბატონიც ისეთივე დესპოტი ყოფილა, როგორც სხვა მის წინამორბედ ბარათაშვილები და თანამედროვენი. თვით მის თანამედროვეთაგან მოთხრობილია და აქ ამაზედ ვრცლად არ ვილაპარაკებ, რადგანაც იგი არსენას ამბავშიც მაქვს მოხსენებული, აქ ნხოლოდ მოვიყვან ს-ვა ცნობებს, რაც კარგად დაროტავს ამ ტირანს თავის დესპოტობით.

მას ბევრი ბოროტება აქვს ნაქნარი თვის ყმებზედ: გოგოების მოტაცვა, პირველი ღამე, საჩქემის თხოვნა, ვინც ღამაში იყო, იმას თვითონ ან მისი ნათესავები უსუნებდენ, ვინც არა ღამაში და მისი გათხოვება უსაჩქემოდ არ მოხდებოდა. ამის გარდა იცოდა გლეხთა ანიავება, ცემა, ტყუბა, გინება, ლანძღვა და ათასიცი სხვა ბოროტებანი, რაც იმ დროის ქართველ ყმებთა ოჯახებს მიწაზედ ასწორებდა. მას ბევრი არსენასთანა ბიჭი დაუღუპავს, ბევრი გაუფუჭებია მისის ბოროტების გამო, ბევრი არსენასავით თავ-მომწონო ბიჭისთვის უკადრებია მისი ლანძღვა, გინება, საცოლოს წართმევა, ანიავება, დარბევა და სხვანი, ამიტომ იგი თავის სოფელს, მოშორებია, ნათესავებს და გავარდნილა ოსმალ-სპარსეთში, ახალციხისაკენ, ზოგი იქ გათათრებულა, ზოგი გასომხებულა, გაფრანგებულა და მით მორჩენია.

მურტალ ბატონის მახვილს. ბევრს ოჯახის შვილს დაურჩა სახლში, მწვავედ მომტირალნი დედ-მამა და ნათესავები, მაგრამ ისინი-მშობლებს უკან აღარ მობრუნებიან და ბატონის მახვილისაგან მოსპობილან, როგორც ოჯახისა და დედმამისათვის, ისევე თვით ბატონის და სახელმწიფოსათვისაც.

ასეთი დაჩაგვრა და პიროვნების შეპილწვა, ვერ აიტანა არსენა ოძელაშვილმა, მისი ბუნება ისეთი იყო, რომ იგი ამას ვერც აიტანდა, იგი განსაკუთრებული გმირობი თამაშობი „შესხმული იყო, მიტომაც დაუდგა ბატონს წინ და უთხრა: „ბატონო, თქვენ მე მიმსახურეთ, ჩემს საცოლოსთან თქვენ რა საქმე გაქვთო“. ბატონმა მიუგო თურმე:

— შენც ჩემი მონა ხარ და შენი ცოლიც. რასაც მინდა იმას გიზამ.

— არ მოგცემ მაგის ნებას, სისხლი დაიღვრება და ნუ იზამ ამას ბატონო! მიუგო არსენამ.

— მე თუ ბატონი ვარ, ბატონი უნდა ვიყოვო. შენ ვინ ოხერი ხარ, რომ ჩემს ყმა გოგოზედ ასე მელაპარაკები და მელუფერი...*)

ეს ველარ მათმინა არსენამ და გავარდა ყაჩაღათაო. ასე მიამბეს 1882 წ. სოფელს ბოღეს და არაშენდას, როგორც „ციცკრის“ რედაქტორმა ივანე კერესელიძემ, ისევე სოფ. ბოღვის ძველმა მოძღვარმა ქელივიძემ. მღვდელმა სთქვა, რომ არსენას მე ვაზიარებდი თვით ყაჩაღობის დროსაცაო. იგი მღვთის მოსაყვი იყო, ყაჩაღთ არ გავარდებოდა, მაგრამ ბატონმა მიიყვანა იქამდისო. მაინც ეს ბატონი უდიერი კაცი იყო, ყმებს სტანჯავდა, არბევდა, მამულებს სტაცავდა და ვინ იცის, რას არ უშვრებოდაო. ყველა დამონებული ჰყავდა. ყველას რუსის მათრახით და როზგით აშინებდაო. სულ მისი ბრალია, რომ არსენა გაყაჩაღდაო, მაგრამ იმას არავისთვის არაფერი უვნია ამ დროსაცაო.

როგორც ამ ორის პირის ნაამბობი, ისევე თვით ბარაშვალის ნაყმევთაც, მიამბეს ამ ბატონის შესახებ და სთქვეს, რომ ღმერთმა ამოაგდო იმისი ხანება, ამოვარდეს მისი ვასაგისი**) ისე, როგორც ის თავის ყმებს არბევდაო. რაც ამ ბატონზედ ამათ ბოროტება ილაპარაკეს, აბა ყველა მათი მოთვლა აქ განმეორება იქნება, მოკლედ რომ ითქვას, იგი ყოფილა განუსაზღვრელის ბოროტებით სავსე, თვისი ყმები ურბევია და უწიოკებია საცოდავად და საბრალოდ, იცოდა ყმების ისე ცემა, რომ მეტის სიმწვავისაგან მწავედ აბლავლებდაო. სცემ-

*) მელუფერი—მედავები.

**) ვასაგისი—გასაგონებელი, სახსენებელი.

და ასე დედაკაცებსაცაო. ყმების გამზითვა, გასყიდვა, დაგირავება და გაჩუქებაც ხომ ადვილი იყო. იგი თავის ყმის გოგო-ბიჭებს თვით თფილისის ვაჭრებსაც კი გაუცვლიდა ხოლმე სხვა და სხვა ნივთებში. მამულების ტაცვით და წართმევით ხომ ყმები მობეზრებული ჰყვანდაო.

ყველა ეს ბოროტება, ყველა ეს უდიერობა ყოჩაღს, მარდს, ცქვიტს და ვაჟკაცს არსენა ოძელაშვილს სასტიკად სძულდა და სწორედ ამ უდიერი ბატონის ბოროტებისაგან დაიღუპა და გავარდა იგი ყაჩაღთაო. ასეთი „გმირი“ გახლდათ თურმე მესამე ზაალ ბატონიც. ამის ბოროტების შესახებ დღესაც მრავლათ იკვირებენ და ცნობების მოყვანა. სამი გმირის ამბავი დასრულდა. ნეტა ამ კუთხის ველურ ქართველ ყმებმა, როგორ გაუძღეს ამ პირებს?! აკი ვერც გაუძღეს და მთელს სამხრეთ (სომხეთი) საქართველოში მოისპო ქართველობა... მაშ ახლა აქ მოვიყვანთ მეოთხე „გმირის“ ამბავს, რომელიც უფრო უკეთ შეავსებს და დაავიწროვინებს ამ მოციქულთ გმირთა ამბებს. ეს მეოთხე მოციქული გაჩლავსთ მელიტონ ბარათაშვილი, მამა პოეტის ნ. ბარათაშვილისა. ჯერედ ესეც რომ ასეთი იყო, მაშინ სხვანი რაღა ღვთის რისხვა უნდა ყოფილიყვნენ.

ეს ამბები მოთხრობილია თვით ამ პირის ნაყმევთაგან, მწიგნობარ მოხუცთაგან, რომელთაც მე კარგად ვიცნობდი და რომელიც მეც კარგად მიცნობდნენ და უამბნიათ ამის ამბები. ზოგი რამ ამის შესახებ ივ. კერესელიძის ცნობებშიც არის მოყვანილი და ამიტომ აქ მოვიყვანთ სხვა ცნობებს, ის აქ საჭირო არ არის. ასე და ამ გვარად, უნდა ვსთქვათ, რომ რაც ზაალ ბარათაშვილები იყვნენ, ამათ ბოროტებით და ყმათა დაჩაგვრით არც მელიტონი უვარდებოდა ძირს, ეს მათზედ ნაკლები ბოროტი, არ ყოფილა და ასე დაბადებიდან სიკვდილამდის ბოროტებაშიაც ამოსვლია სული. აქ ხსენებულებს გარდა, აი რა მიამბო მოხუც ქართველ გრიგორევმა.*) რომელიც 1850 წ. გარდაიცვალა, ამ გრიგორევთან პოეტი ნ. ბარათაშვილი კახიონი პალატაში პირველ ხანებში „პისმოვადიტლათ“ ყოფილა და ამიტომ ამ გრიგორევს პოეტიც, მისი მამა და ოჯახიც კარგად სცნობია. მაშ ახლა ამის ცნობებს მოვიყვან ამ გმირ სვავის შესახებ:

„მელიტონი, იყო დიდი ყმა და მამულის პატრონი. იგი იყო თავის დროს დიდათ სახელოვანი, მასთან დიდი პურ-მარლის მოყვარე, მის სახლში ღვინები ხშირი იყო. მისი სადილები ყოველთვის ქებული და ძვირფასი, საჭმელები სულ პირველი ხარის-

*) გრიგორაშვილი.

ხისა იცოდა. მარტოდ, ერთი ყმა, ერთთავად ორთაქალისაკენ, **თევზს იჭერდა**, ისევე სხვა მდინარეებში. მის სახლში თევზი მუდამ დღეს ახალი იყო სადილად, ასევე ჰყვანდა დანიშნული რამდენიმე ყმა მონადირეებათ რომლებიც ყოველთვის ტყის ნადირს და ფრინველებს ხოცდნენ ბატონისთვის.

მისმა მეპურმარილობაშ, იგი ჩაავლო დიდს ვალებში, ყველაფერი ხელიდან წაუვიდა. ვალების გამო, იგი თავის ყმებსაც ხშირად არბივდა, დიდს გარდასახადებს ართმევდა, ბევრს მოსამსამსახურებს, მოახლეებს და ბიჭებს, მარტოდ პირის დასაბანად სამი ბიჭი ყავდა: ერთს პირსახოცი ეჭირა, მეორეს სარკე სავარცხელი, მესამეს ტაშტი და წყალი.

სხვების ნათქვამი: ყმებს არბევდა, ბევრს ხარჯს აწერდა, თფილისში ბევრი ყმა და მამული ჰქონდა, მისი ყმის ვერც ქალი გათხოვდებოდა და ვერც ვაჟი შეირთავდა ცოლს, ვიდრე მას საჩექმეს არ მისცემდნენ. პირველი ღამისთანა საქმეები არ იცოდა, მართალია იყო მეპურმარილე, მაგრამ იყო დიდი მოჩხუბარი, ყმებს ხშირად ეჩხუბებოდა, ჩხუბში ისეთი ანჩხლი იყო, რომ შენი მტერი ვისაც გადაეკიდებოდა, ყველას დასძრავდა, ყველას ახტუნებდა.

ჩხუბის ისეთი სიყვარულა აქვანდა, რომ ხშირად თავის მეუღლე ეფეშიას, ეჩხუბებოდა. ჩხუბით იგი ყველას მობეზრებული ჰყოლია. ჩხუბს გარდა ცემაც იცოდა, ამიტომ მის სახლში ეუუმიას ნათესავებო სულ არ დადიოდნენ და იგი ეცოდებოდათ, რომ ისეთი ქმარი ჰყვანდა. საკვირველი თვისების იყო... მეპურმარილეც იყო და ავი ასპიტიც, ერთის სიტყვით ორივე გამოდიოდა მისის ხელიდან. მასთან არ აქვანდა კაი განწყობა, მის ცოლის ძმა პრეტს გრიგოლ ორბელიანთან დის დაჩავგრის გამო, ორბელიანი დიდათ ემდუროდა, არცარა თვითნ. ბარათაშვილი იყო ამის მადლობელი და ესეც ემდუროდა. მამას ზმას სულ არა სცემდა... სულ შორს იყო მისგან. პრეტს არ მოსწონდა მამის საქციელი.

მელიტონ ბარათაშვილს, ყმები მრავლად ჰყვანდა თფილისში, ზოგნი მათში ვაჭრებიც იყვნენ, ზოგი სომხის სჯულისანიც, რაკი გაჭირვაში ჩავარდა, მერე ყმებსაც დაუწყო თულით განთავისუფლება. მისგან თავიანთ ნებით, ბევრმა ყმამ დაიხსნა თავი, რაშიც კაი ფასიც აუღია მას. ყველა ამ ანაღებს სულ ხარჯავდა, სჭამდა და დროს ატარებდა. იტყოდა თურმე: **„რაც ვჭამე ის შემჩაო, რაც არა ოხრად დამჩაო“**. ახალგაზრდობაში უფრო ბოროტი იყო, გლეხების დამრბევი და შემწუხებელი, ამ დროს მას ბევრი ყმა აუწიოკებია სოფლად... ბევრისთვის წაუერთმევია სარ-

ჩო-საბადებელი, ხმას აბა ვინ გასცემდა, იგი ცნობილი იყო როგორც ღვთის რისხვა კაცი. საცა უნდა ეხსენებინათ ამის სახელი, მელიტონი, იქ ყველა სწყევლიდა მას: აი ღმერთმა დასწყევლოს მელიტონი... ოო, მელიტონი... მელიტონი, სასტიკი და უდიერი იყო, რასაკვირველია, მხოლოდ თავის ყმებთან, თორემ სხვებთან რა ესაქმებოდა. ვისაც ერეოდა, ის მასთან იყო ბოროტი. და ვის ერეოდა იგი? რასაკვირველია, მარტო თავის ყმა-გლეხებს!..

მერე და მერე კი, რამდენიც ხანში შივიდა, ასეთი ბოროტებით მოიტეხა, მაგრამ თავის ჩვეულებას არც ისე ადვილად სთმობდა. ყმა მის ხელში კვლავ იტანჯებოდა. ყმა ფულს შოულობდა და მის მონობისაგან ითავისუფლებდა თავს. ერთი მისი ყმის გოგო, ერთ მასწავლებელს მოეწონა. ბოლოს ამ კაცმა ეს ქალი ცოლათ შეირთო. მელიტონს ამ გოგოს გასათავისუფლებელი 500 მან. მისცა. მელიტონი ისეთი მძლავრი მებატონე და სასტიკი იყო, რომ მას 1320—30 წ. მთელი თფილისის მცხოვრებნი იცნობდნენ როგორც სასტიკ მებატონეს. იგი რომ გაივლიდა სირაჯხანის, ხარასხანის, ჭონხანის და სხვა ასეთ სავაჭროებისაკენ, ყველა მედუქნე მას თეხზე უნდა ასდგომოდა და სალამი მიეცაო. ამასთანავე მას ჰქონია შემდეგი ჩვეულება: შევიდოდა თავის ნაყმევის დუქანში, რაც მოეწონებოდა, აიღებდა და წაიღებდა. ამის შესახებ ხმის ამოღებუ არ შეეძლო ნაყმევს.

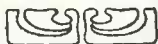
ასე და ამ გვარად, უნდა ითქვას, რომ მელიტონ ბარათაშვილი, მამა პოეტისა—მეტად კერპი, გაუტეხავი და ყმათა სასტიკი ბატონი გახლდათ. მეგობრებში, ამხანაგებში და ნაცნობებში პურმარილიანი იყო. მისი შემოსავალი—გასავალს ვერა ფარავდა. ამიტომ ის თავის ყმებს მეტად ავიწროებდა. ნუ დაივიწყებთ, რომ მელიტონის ოჯახი თფილისში, ყოველ შემთხვევაში, ქველ ოჯახათ ითვლებოდა, თვით მელიტონი—პურმარილიანად. ჯერედ ეს კარგი, მეტურმარილე რომ ასეთი ყოფილა, ავები რალა იქნებოდნენ.. ილია ჭავჭავაძე ამბობს: „თავადის შვილი კარგი რა არის და ავი რალა უნდა იყოს“-ო. სწორედ ამაზე ითქმის ეს ბრძნული თქმულება. სულ მელიტონის წყალობა იყო, რომ ბოლოს მელიტონის ოჯახი ისე გაათახსირდა, რომ თფილისში მოისპო, თუმცა თავის საკუთარი სახლი ანჩხატის პირდაპირ ბოლომდის შერჩა.

ყმებს ხშირად იაფათაც ჰყიდდა, რაზედაც ბევრი ემდურებოდნენ, მაგრამ რაკი უჭირდა მიტომ ჰყიდდა იაფათ... კნენინასთან მუდამ დღე აქვნდა ჩხუბი, სახლში უსიამოვნება დაუსრულებელი იყო. ამას ვრიდებოდა ნ. ბარათაშვილი და მიტომ მამასთან არ აქვნდა კაი კავშირი-განწყობა.

სამწუხაროდ უნდა ითქვას, რომ ბარათაშვილების ყოველივე ასეთის სივერაგის და ყმათა დევნის და დიდი ავობის სრული ნიშან წყალია ის გარემოება, რომ ერთ დროს სამხრეთ (სომხეთი) საქართველოს დიდ მებატონე ბარათაშვილის გვარას წევრნი, რომელთა რიცხვიც თფილისში თუ საქართველოს კუთხეებში ორმოც ოჯახობათ დაითვლებოდენ, დღეს იგინი ნატამალობენ და თოთო-ოროლადა სჩანან. მოისპო მათი დიდი ძველი ოჯახები და მათ ოჯახთა წევრთა რიცხვიც. ყიველთვე ეს კიდეც თავდებია მის, რამდენადაც იგინი ავიწროებდენ ქართველ ყმათა ოჯახებს და ავკაცობდენ, იმდენადვე ეს ავკაცობა და უდიერობა თვით მათს ოჯახებშიც ტრიალებდა და ამიტომ სამერმისოდ ეს მათი ავკაცობა და უდიერობა მათაც ვნებდა და ასწორებდა მიწაზედ.

ასეა საქმე... „ნუ იქ ავს და ნუ გეშინიან ავისა“... იგინი მარტო გლებ-ყმებისათვის ხომ არ იყვნენ ავნი, ეს სიავე მათს ცხოვრებაშიც იხატებოდა და მათ რაკი სიავის შეგნება აღარ აქვნდათ, რომ ეს ასე არ უნდა იყოს, ეს კარგი არ არის და ამითი შეიძლება თვით ჩვენ გვევნოსო... არ აქვნდათ ამის შეგნება, და მიტომატ მთელს კუთხეში მოისპო დიდი ძალი ქართველ ყმათა რიცხვი. ასე და ამ გუარად არც თვით დარჩნენ და სადღეისოდ... ჩუმად მოისპენ, უჩინრად აღგავენ დედამიწის პირიდან. ყოველივე ეს მათში მოახდინა შემდეგ გარემოებამ: 1. ყმების დევნამ და დარბევამ, 2. ზნისა და ხასიათის გაუუჭებამ, 3. უზომო ქეიფებმა, ლობობამ, გარყენილებამ, ცოლშვილობის არ მოკიდებამ და ისე გამო სხვა და სხვა ჭირში ჩავარდნამ, 4. მამულების დასყიდვამ, კარტას და ყომრის თამაშობამ, 5. უსწავლელობამ და უმეცრობაში ჩამორჩენამ და სხეაც ვინ იცის რამდენი კიდეც რა გინდა ასეთებმა.

ამიტომ, აღრე თფილისში თუ ბარათაანთ ოჯახების 50 კომლი იყო და თითო კომლში 50 სული, დღეს თფილისში 3 კომლია და ისიც თითო კომლში 5 სული და სჩანს. სხვა დანარჩენი სულ აღიგავენ და მოისპენ. ასეთს სენში სხვა მებატონენიც გახლდნენ გარეულნი, მათზედაც მოგახსენებთ ქვემოთ...

VIII.

გაბთნუშობა აჭარაში

მასალა.

ბატონყმობა წესების ნაშთები

დაწერილია 1898 წელში.

ამბობდნენ, რომ მუსულმანობაში ბატონყმობა არ არსებობსო. იმასაც იტყოდნენ ხოლმე: სწორეთ ეს გარემოება ხდებოდა მიზეზათ: ქართლიდან, კახეთიდან და ნამეტურ გურიიდან რომ მირბოდნენ ქართველი ქრისტიანები ოსმალის საქართველოში და იქ ისლამს უერთდებოდნენო. ამ ისლამის მიღების შემდეგ, თავისუფლდებოდნენ ყმობისაგანო.

თვით მეც ასე მეგონა, ასე ვფიქრობდი, რომ ისლამის მაღიარებელ ქართველ თათრებს, ისეთი სჯულის წესები აქვნდათ, რითაც იგიინი თვისკენ იზიდავდნენ ქართველ ქრისტიანებს და მის მერე, ეს ქართველნი, მათს სჯულზედაც გადადიოდნენ დიდის სიამოვნებით, რომ ისლამის დახმარებით ყმობისაგან თავი ეხსნათ. მაგრამ საქმე ასე აღმოსჩნდა: მათში არამც თუ ბატონყმობის წესები არ ყოფილა, არამედ მათში ბატონყმობაზედ უარესი, გაცილებით უფრო დიდი, მწვავე და მართლაც მძლავრი, ვინემც საქართველოს ხალხის ბატონყმობა.

ეს რომ ნამდვილი გახლავთ და მართალი, ამის შესახებ მე გადავშლი აქ ცნობებს და იმედია, მკითხველი მიხვდება თუ მუსულმან ქართველებში რა ყმობა ყოფილა და ბოროტი წესები...

ა

ქართველები ოსმალეთმა დაიპყრა. ამ ქართველებში იყვნენ როგორც გლეხები, ისევე აზნაურები და თავადები ერთი სიტყვით ყველა ესენი ჩაბარდნ ოსმალთ თავიანთ ცხოვრების წეს-ჩვეულებით. ოსმალებს ჩაბარდა ქართველი ერის ბატონყმობა მისი წეს-ჩვეულება და ყოველივე პირობები, როგორც კარგი, ისევე ავიც, მაგრამ ბატონყმობის ბოროტება ისლამთან დაკავშირების ხანაში, ქრისტიანურის დროის ბატონყმობის სიავით არ განისაზღვრა, მას დაემატა, ნაყოფი ისლამისაგან ახლათ გაველსურებულ გათათრებულ ქართველ თავად-აზნაურთა, ე. ი. რაც ახლათ გადაკეთებული ქართველ ბეგების და ალების მეოხებით იქმნა. შეძენილ და მიმატებული.

რაკი ქართველი კაცი ორათ გაიყო, მას თან დაერთვა ყოველნაირი სიაცე და სივერაგეც. ქრისტიანობის და ისლამის მქონებელნი ქართველნი ერთმანერთს გადაეკიდნენ და დაუწყეს შეუგნებლათ მტრობა, რომ ჩვენი სჯული კარგიაო. მეორენი ეტყოდენ: არა, ჩვენი სჯული უკეთესიაო: ჩვენი სჯული ცხონების მომცემი არის და თქვენი სჯული კი წაწყმედის მომცემიაო. ასე ტუტუტურათ ებრძოდნენ ერთმანეთს და ამ სჯულის გულსათვის ხშირათ ერთმანეთსაც ხოცავდნენ.

ბეგები (თავადები) და ალებიც (აზნაურები) ვერ მოიქცნენ კარგათ. მათ ხელთ იგდეს დრო, იპოვნეს მიზეზები და ოსმალოს მთავრობას თავი საჭირო, მეომარ გმირ წოდებით მიადებინეს, რის საშუალებითაც მათ მიენიჭათ განუსაზღვრელი უფლება გლეხკაცობაზედ. თავიანთ თავაწყვეტილის უფლებით, ქრისტიანულ ბატონეობას სასტიკათ გადააქარბეს, ისლამში გადასულნი და ისლამის მქონე ბეგები გახდნენ უფრო ბოროტნი და ავნი. წინაპრები რასაც ქრისტიანობაში სჩადიოდნენ, იმაზედ უარესათ, ამ ახლათ გაათატრებულ ბეგებმა დაიწყეს გლეხების დევნა და ნამეტურ თავიანთი ყმების დაჩაგვრა.

ის რაც ქართველ ქრისტიან მებატონეებს რუსეთმა მიანიჭა 1881 წ. დამდევს, იმაზედ უარესი და შხამიანი უფლება მიანიჭა ოსმალოს მთავრობამ ქართველ ბეგებს და ალებს ჯერ კიდევ 1635 წლიდან. მიზეზი ამისი ის იყო, რომ როგორც რუსეთის მონარქიამ დაუწყო ქართველ თავად-აზნაურებს დალოლიება 1801 წლიდან, სწორეთ ისევე მოხდა ოსმალოს საქართველოშიაც და იქაც ოსმალეთის მთავრობისაგანაც იგივე ოსტატობა იქმნა მიღებული. ქართველ ბეგებმა ეშმაკურის ოსტატობით გადააქარბეს ქრისტიანულ ხანის თავიანთ წინაპრებს. ბეგებმა გლეხებს აუწყეს თვისი უფლებათა ხელშეუხებლობა გლეხების ქალებზედ. გლეხის ქალი გათხოვების წინ, პირველ ღამეს, ბეგისა არისო... ამის ნებას ჩვენ ჩვენი ახალი სჯული ვუძღვესო. გლეხებმა იფიქრეს და თავიანთ ალებს პასუხი მისცეს:

— ბეგებო, რადგანაც თქვენა ბრძანებთ, რომ ეს საქმეები ჩვენი სჯულის წესებით არის, ჩვენ თანახმანი ვართ... ოღონდ ჩვენს ქალებს გათხოვებამდე ხელს ნუ ახლებთ, ნუ წაიყვანთ და როცა გათხოვდება, მაშინ თქვენი ნება იქნეს, პირველ ღამეს თქვენთან იყოს, თუნდ მთელი კვირაც, ამით არა დაშავდება რა რადგანაც ჩვენი სჯულის წესი ასეთი ყოფილა, რომ ჩვენი გოგოები ბეგებმა წაიყვანონ... ნება თქვენია, მხოლოდ გათხოვებამდის ნუ იზამთ ამას და

გათხოვების დროს კი წაიყვანეთ და რამდენი ხანიც თქვენ გე-
სურვილებათ, იმდენი ხანი შეინახეთ თქვენს ოჯახში.

ასეთი პასუხი, გ. კაიკაციშვილის სიტყვით, გლეხებმა ბეგებს
1670 წ. მისცეს. ბეგებიც ამის თანახმანი გახდნენ, მათ ეს წინადა-
დება გლეხებისაგან ქება-დიდებით მიიღეს. ბეგების და გლეხების
ასეთი პირობა ახალციხის ვალი ფაშამ დაამტკიცა და გლეხებსაც
აუწყეს, პირობის შესრულების ვალდებულება. იმ დღიდან დამქარდა
სამუსულმანო საქართველოში: მათი ქალი ქორწინების წინ, პირველ
ლამეს, ბეგს უნდა ხლებოდა და მიერთმევოდა მას. ეს ვერაგობა ისე
წინ წავიდა, რომ 1680 წ. ქართველ მაჰმადიანებში საერთო ჩუქულე-
ბას შეადგენდა.

ასე და ამ გვარათ, ბეგებმა გოგოების მოტაცვას თავი გაანე-
ბეს, მაგიერ მათ სხვა დაიწყეს. იწყეს ქალების წაყვანა მათ აღარც
შიში აქვდათ, არც სირცხვილი და არცა-რა სხვა რამ ასეთი.

თვით გლეხნიც ისე მოდუნდნენ, რომ იტყოდნენ: ჩვენი ქალი
გათხოვდა, რა უყოთ მერე. ბეგები ჩვენი ბატონები არიან, რა არის,
რომ გათხოვილი ქალი ერთ ლამეს კი არა, ერთ კვირასაც ბეგის
სახლში იყოს და მერე ქმართან მოვიდეს, ამითი აბა რა დაშავდება.
მხოლოდ ქმარი ქალს ნამუსიანათ სახავდეს და მის მერე რაც მოხ-
დება მოხდეს. ამისი დავა არ გამოდგება და არც რიგი არის, რომ
ამაზედ ვინმემ, ან ქმარმა დავა ასტეოს. ასე იყო მაშინ ქართველი
გლეხ-კაცობა შებოჭვილ და დამხოპილი, მათ ძრახვის უნარიც აღარ
აქვდათ.

იმ დროს, ჯერეთ ქობულეთში ხალხი არ იყო გათათრებული,
იგინი ქრისტიანები იყვნენ, ამათ მისვლა-მოსვლა აქვდათ აჭარაში,
მაჭახელში, ლოვანის ხევში, არტაანის თემში და ბერს სხვა ადგი-
ლებში. სადაც აქვდათ ნათესაობა ახლათ გათათრებულ ქართვე-
ლებთან. ქობულეთელი ქართველნი სასტიკად სძრახავდნენ თავიანთ
ნათესავ ქართველ თათრებს:

ეს რა ეშმაკობა არის?! ბეგი ვინ ბრძანდება, რომ ქალი გა-
თხოვების შემდეგ, პირველ კვირას მის სახლში უნდა დარჩეს?! ქალი
რომ გათხოვდება იგი უსათუოდ ქმარს უნდა გაჰყვეს და არა სხვა
უცხო პირებს. გათხოვების შემდეგ, ქალის ამხანაგი და პატრონი
ქმარი გახლავთ და არა უცხო ვინმე, ვინც არ უნდა იყოს გინდ
ბეგი და გინდ სხვა. გაუთხოველ ქალს, თუ წაიყვანენ, ეს კიდევ რა-
შეს ჰგავს, და გათხოვილი ქალის წაყვანა ეს მოტაცება არის ქმრი-
საგან... ის უფრო სირცხვილია, (ქალი ქმარს მოსატაცონ და წაიყვანონ)
თვით ქალისათვისაც... ბეგს როცა მოტაცებით მიჰყავს, მას იგი ჩუ-

მათ მიჰყავს, მას არავინ უყურებს, არავინ არაფერი იცის და როცა გათხოვილი ქალი ქმარისაგან პირველათ ბეგს უნდა მოიუფიდეს სახლში, ამას ყველა ხედავს, ყველა უყურებს და აბა ეს როგორ შეიძლება!.. არა, არა, ეს არ უნდა იყოს, ეს არ არის კარგი!.. ეს არის უსვინდისობა და უნამუსობა.

თქვენ ქურთები ხომ არ ხართ, ან თურქები?!. თქვენ ქართველები ხართ და ეს არ უნდა იყოს თქვენში... ეს არ შეიძლება თქვენში!.. ამგვარათ ქართველებმა, აიყოლეს აჭარელი ქართველი მაჰმადიანები. ესენი თავიანთ ბეგების წინააღმდეგ დაირაზმნენ და 1690 წელს მათში ბრძოლაც მოხდა. ბრძოლამ კარგა ხანს გასტანა. ბოლოს საქმე ჩააქრეს და დაამშვიდეს. ქართველ ბეგებმა იშოვნეს სახელი და ძალა... ამის მიზეზი ის იყო, რომ ოსმალოს მთავრობა მათგან ელოდა ფეხის გამაგრებას საქართველოში და მიტომაც მათ აძლევდნენ დიდს უფლებას და დახმარებას. ქართულათ ნათქვამია: — „ქურდს რა უნდა და ბნელი ლამეო“ ანუ „უბედური და წყალ წაღებულ ხავს ეჭიდებაო“... სწორეთ ასე მოუვიდათ წყალ წაღებულ ბეგებსაც... მათ დაკარგეს სჯული, ენა, ქართული კულტურა, ქართული მალაღი ცივილიზაციის*) მიმდევრობის ნაყოფი და ყველა ამის მაგიერ, მათ ოსმალოს სახელმწიფოსაგან რა მიიღეს?!. „შავი ქვა და ნაცარ ცხელი“.

ოსმალთაგან მათ მიიღეს გაბოროტება და დაბალ გლეხ კაცებზედ ნავარდობა...**) რაკი მათ ასეთი უფლება მიენიჭათ ოსმალოს სახელმწიფოსაგან, ივინი გახდნენ თავიანთ გლეხების ბატონ-პატრონებიც. მთავრობასაც ივინი წარმოადგენდნენ და ხელმწიფესაც... მათ რაც სურდათ, იმას შვრებოდნენ...

მათში თურმე ის სივერაგეც მოხდა, რომ 1680 წელში შემოღებულ იქმნა ყმა გლეხის გოგოების ვატაცება... ამისი მოხერხება და მოწყობას ხელს უწყობდა ის გარემოებაც, რომ ისლამის ძალით ნება აქვდათ ორი, სამი და მეტის ცოლების შერთვის... ამის ნება ყველას აქვდა. ვინც გაუმაძღარი იყო მათში, იმას ერთი ცოლი აღარ ჰყოფნიდა... მეორე და მესამე ცოლს კი ვერ ირთამდა... ეს ჩვეულება პირველათ მათში ადვილათ ვერ იქმნა მიღებული, რადგან მართალია ქართველები ისლამს აღიარებდნენ, მაგრამ იმათთვის ორი და სამი ცოლის შერთვა ძნელი საქმე გახლდათ.

პირველათ მიტომ, რომ მათში ქართველური ჩვეულების ხსოვნა

*) იმ დროის ქართულ კულტურაზე და ცივილიზაციაზე ლაპარაკი ამ წიგნში მოთხრობილ ამბებზე შემდეგ ერთობ უხერხულად მიმაჩნია...

**) როგორც საბუთებიდან ვხედავთ, ასეთ „ბედნიერებას“, არც ქართველი თავად-აზნაურები იყვნენ „ჩამოშორებულნი“...
რედ.

კიდევ იყო დაცული და მეორე, არც ქართველი მაჰმადიანელი ქალი მისდევდა მეორე ცოლათ... მესამე ცოლის გაგონება, ხომ მათში ზიზღს გვრიდა ყველას მიტომაც იყო, რომ იგინი ცოლების შერთვის სიმრავლეს ერიდებოდნენ... ეს მათთვის მძიმე და ძნელი საქმე იყო. უპირველესად ყოვლის ამ გარემოებას სრულ ეწინააღმდეგებოდა ქართველი მაჰმადიანი ქალი... მაშინ ისე იყო საქმე მოწყობილი, რომ მთელს სამუსულმანო საქართველოში ერთ კაცსაც არ ჰყვანდა ორი ცოლი... ამის ხსენებაც არ იყო მათში. მესამე იყო კიდევ ის, რომ თუმცა ქართველი ქალიც გამუსულმანებული იყო, მიუხედავად ამისა დიდად სძაგდათ მეორე ცოლათ გაყოლება... ბეგიები ერთი ცოლის გარდა ვერ მოელოდნენ მეორე ცოლის შერთვას... ამ „მშვიერებმა“ იმეცადინეს და თავიანთ ნდომისა და წადილის სხვა წამალი უშოვნეს... საჭიროა ესეც მოვიყვანოთ აქ, რადგანაც მასაც აუღის ბატონყმური ჩვეულების საზიზღარი სუნი.

3.

ქართველ ბეგებმა იმეცადინეს და თავის ახალი სჯულის კანონის ძალით, გლეხის გოგოების მოტაცება დაიწყეს, უფრო კი ისეთი გლეხების, რომელნიც ქრისტიანობაში მათი ყმები იყვნენ. იგინი ისლამის მიღების შემდეგაც კარგა ხან ჰყმობდნენ მათ. ეს მოტაცება მათ ძრიელ ოსტატურათ მოქარგეს. ბეგის შვილი ღღეს ერთ გოგოს მოიტაცებდა, ამ გოგოს შეინახავდა თავის სახლში ერთ კვირას, გააუპატიურებდა და მერე მას გაისტუმრებდა სახლში შესაფერის საჩუქრით. ამის მცირე ხნის გასვლის შემდეგ, იგივე ბატონი ბეგი, შეუდგება ახალ მოსატაც გოგოს ძებნას... ამასაც მალე მოახერხებდა... ნახავდა თავის შესაფერის ქალს ბოლოს ამასაც მოიტაცებდა, შეიყვანდა და თავის ოჯახში. ახლათ მოყვანილ ქალსაც შეინახავდა ერთ კვირას, ან ცოტა მეტს დროს და შემდეგ, ამ ქალსაც გაისტუმრებდა თავის მშობლებთან, შესაფერის საჩუქრით. ასე და ამ გვართ სჩადიოდა ერთი ბეგის შვილი, მეორესი, მესამესი, მეოთხესი და თითქმის ყველანი, ვინც კი სცხოვრობდნენ და მოქმედებდნენ ბეგებათ ოსმალეთის საქართველოში.

ეს ამბები მათმა ცოლებმაც იცოდნენ, მაგრამ ამაზედ ხმას არ სცემდნენ, არასფერს ეუბნებოდნენ, ამბობდნენ: სახლში ცოლად კი ნურავის მოიყვანს და ასე ამ გვართ თუ მოიყვანს ვისმეს, ასე რაც უნდა ქნასო. ამიტომ ესენიც ზერელეთ უმზერდნენ სახლში შეყვანილ დროებითი ქალს... მათ ხმასაც არა სცემდნენ. ამ გვართ ბეგის შვილებმა გაიმარჯვეს. იგინი მეორე და მესამე ცოლის მაგიერ, ვინ იცის რამდენ ქალს არ იცვლიდნენ იქნება 50, 60 და 100.

ამის მოდავენი მათ არავინ ჰყვანდათ... ამ საქმეში მათ დიდს დახმარებასაც უწევდენ მათი ხოჯიები და მოლებიც.

ხოჯიები და მოლები გლეხებს ეუბნებოდენ... რომ ბეგისაგან ქალის გატაცება არ არის ცოდვა და საქრახისი საქმე... ბეგის შემდეგ, მხოლოდ ის ქალი სხვას აღარ უნდა გაჰყვეს და მალე გათხოვდეს. ამიტომაც იყო, რომ ბეგისაგან გატაცებული ქალი არც დაიძრახებოდა და მასხედ სიტყვასაც ვერავინ იტყოდა. ერთი სიტყვით, ამ ხოჯებით და მოლებისაგან საქმე ისე იყო დაყენებული, რომ ბეგის ასეთ საქციელს არავინ სძრახავდა, ყველა მას უმზერდა როგორც კანონიერ მოვლენას. ეს პირობები ისე მოეწყო და მოიქარგა, რომ მას დამწუნებელი და გამკიცხავი არსაიდან არავინ უჩნდებოდა.

ისიც უნდა ითქვას, რომ ხანდისხან ამ გარემოებით მუსულმანთა სულის მამებიც სარგებლობდენ, როგორც ხოჯიები, ისევე მოლები და სხვანიც... ყველახედ უფრო ადვილათ, სულის მამები სუნავდენ ხოლმე ბეგებთან ნამყოფ ქალებს. ასე და ამ გვართათ, მთელს სამუსულმანო საქართველოში არ დარჩა არც ერთი ოჯახი, რომ იქიდან ერთი, ან ორი და იქნება სამიც და მეტი ქალებიც არ აღმოჩენილიყვნენ წაყვანილნი და იმ გვართათ დაღუპულები.

ბეგებს, თავიანთ სოფლებში აღარ გადარჩათ არც ერთი ოჯახი... სადაც კი ოჯახში მათ ეგულებოდათ ვინმე ქალი, ის ოჯახი იმათ უკვე გაცნობილი ჰყვანდათ...

სამუსულმანო საქართველოში, ასე მოაწყეს მათ საქმე, რომ არსად აღარავინ დარჩათ გაუცნობი რაკი იქ უცნობი აღარავინ ეგულებოდათ, ამიტომ ბეგებმა იწყეს მონა-ყმებიდან ცოტათი შორს წასვლა, ანუ ისეთი ქვეყნებში გადასვლა, რაც იმათ ქვეყანასთანაც ახლო იყო. ასეთი ქვეყანა გახლდათ ქობულეთის თემი, სადაც მაშინ იყო 20მ სოფელი. ქობულეთს შემდეგ, ასეთ ადვილ ალაგათ, მათ გურია დაინახეს, იქ მიეცნენ მოქმედებას და გოგოების სყიდვას... ეს ნასყიდი გოგოები მიჰყვანდათ სამუსულმანო საქართველოში, იქ ჯერეთ თავის სახლში გააუპატიურებდენ და მერე მათ წაიყვანდენ ოსმალეთში და იქ გაჰყიდდენ მოგებით. ასეთის ხელობით ბეგებმა სრულ ოსტატობით იწყეს მოქმედება და ამ საქმეებში მათ მალე თავიანთი ზოგიერთი გლეხებიც ჩარიეს და აიყოლიეს. გლეხებიც მათსავით გადადიოდენ გურიაში და იქ ყიდულობდენ გოგოებს, ბიჭებს, ერთი სიტყვით ყველას და მერე ეს მყიდველი, თავიანთ ნაჭიდებს ოსმალეებზე ჰყიდდენ მოგებით.

ქართველ ბეგებს, პირველათ უჭირდათ ქრისტიან ქართველებში სიარული და ხალხის შესყიდვა, მაგრამ ნელა-ნელა ყველგან

აწყობდნენ და ახერხებდნენ თავიანთ საქმეებს... არის იმისი ცნობაც, რომ ყველაზედ ადვილათ ვურიაში ყიდულობდნენ იგინი ქალებს და ბიჭებსაც, სხვა ადგილებში კი ამას ვერ ახერხებდნენ, რადგანაც სხვაგან ქართველები მათ მაგრა უხვდებოდნენ და ხშირათ ქართველი შეილების შესყიდვისთვის, მათ სდევნიდნენ კიდევ ამიტომ სხვა მხრიდან იგინი სულ ცარიელი ბრუნდებოდნენ დიდის ზარალით.

მეორე ვარიანტი.

...ბეგებისთვის ძნელი იყო ქალების შოვნა ამისთვის მათ დაიწყეს თავიანთ გლეხებში ლაპარაკი:

— ძია კაცებო, თქვენ უნდა იცოდეთ, რომ ჩვენ მუსულმანები ვართ, ანუ თათრები... ჩვენი ფადიშახი ამისთვის დიდს პატივსა გვცემს და მასთან ჩვენი წმინდა სჯულიც ნებას გვაძლევს, ორ ორი ცოლი ვიყოლიოთ, ხან მეტიც, მაგრამ ჩვენი ცოლუაი ამის ნებას არ გვაძლევენ, რადგანაც იგინი ჯერაც კიდევ წმინდა თათრები არ არიან, ჩვენს წადილსაც ვერ ეთვისებიან, თქვენც წინააღმდეგნი ხართ, რომ ჩვენ თქვენი ქალები წავეყვანოთ. ამისთვის უსიამოვნებაც მოგვდის... ჩვენ თავი უნდა დავანებოთ საძრახის საქმეს და მის ნაცვლათ საქმე ასე მოვაწყუოთ:

— ჩვენ თქვენი გასათხოვარი ქალების წაყვანას თავს დავანებებთ, ეს ჩვენგან აღარ იქმნება, მხოლოდ გათხოვების დროს, პირველ ღამეს ჩვენთან უნდა მოვიდეს და ჩვენთან დარჩეს, ჩვენთან დარჩება ერთ კვირას და მერე ისევ თავის ქმარს დაუბრუნდება ს ხლში, კარგის საჩუქრებით და პატივისცემით. ეს არც საწყენი იქმნება თქვენთვის და არც საძრახისი.

ამ გვარათ 1690 წ. ატყდა ამის შესახებ კამათი და ბრძოლა: ამ ბრძოლაში არც დაბრმავებული ოსმალოს მთავრობა ერევოდა. იგინიც ნებას აძლევდნენ ბეგებს, ესენი როგორც ისურვებდნენ, საქმეც ისე უნდა გათავებულყო. ბევრი ყაყანისა და კამათის შემდეგ, ქართველ მუსულმანებში 1700 წ. დამყარდა იმისი წესები, რომ ქალი გათხოვების დროს, უსათუოდ პირველ ღამეს, უხდა ბეგთან წავიდეს და იქ გაათიოს... ეს ყოფილა იმ გვარათ, რომ გლეხი ვისი ყმაც იყო, იმისი ყმის ქალი თავის ბატონს უნდა მისვლიყო სახლში. ეს ვერავი წესი ოსმალოს მაღალ მთავრობამაც დააკანონა.

ეს უზღველი საქციელი, საშინელი მეხი იყო და თავჯარ დარცემი უბედურება გლეხ-კაცობისათვის, მაგრამ ვინ რას იზავდა. ოსმალოს მთავრობაც ბეგებს ულოლიებდა რადგან, როგორც განვაცხადეთ მათის დახმარებით ფიქრობდა საქართველოში ფეხის გამაგრებას... მათ

დიდს პატივს სცემდა და აბა გლახ-კაცობა რაღას იზავდა!.. გლახები ბედს უნდა დამორჩილებოდნენ და ეს წესი კი მათ უნდა მიეღოთ უსათუოთ, რომლის სათავეშიაც იდგა ოსმალოს მთავრობა.

მოგახსენებთ, რომ იმ დროს ქობულეთი არ იყო გათათრებული და ამიტომ მათში ეს წესებიც ჯერ არ არსებობდა. ეს სივერაგე, არც სხვაგან იყო საქართველოში, რადგანაც ქრისტიან ქართველებში სასტიკათ იყო აკრძალული, ოფიციალურათ,*) დაუქორწინებელი ქალის სახლში შეყვანა... ამ წესებს თვით ქართველი მეფენიც სასტიკათ ემორჩილებოდნენ. ამიტომაც მაშინდელი ქართველებიც, როგორც ოსმალთაგან არ დამონებულნი, სასტიკათ იცავდნენ თავიანთ წესჩვეულებას და წინააღმდეგნი იყვნენ ქართველ მაჰმადიანების და ნაშეტურ მათი ბეგების. ქართველებს სძულდათ და ეზიზღებოდათ თავიანთ მეზობელი და მოძმე ქართველი მაჰმადიანები, რომლებშიაც ეს ჭკვანო წესები მიღებული იყო.

ქართველ მაჰმადიან ბეგებმა^{**} შეიტყეს, რომ ქართველები ყველას ასწავლიდნენ, თქვენ ამ სადაგლობის წინააღმდეგი გახდით და ბეგებს ასეთ უზრდელ წესების ნებას ნუ აძლევთო. ამ ამბების შეტყობის შემდეგ, ბეგებში მოხდა კრებები და თათბირი... მათ აუწყეს ოსმალოს მთავრობას ქობულეთელების შესახებ... ამ ამბავმა ოსმალო დიდათ შეაშინა... მთავრობამ გადასწყვიტა ქობულეთი უსათუოდ აეღო ისლამისთვის დაეკავშირებინა და ამით მათი წინააღმდეგობა მოესპო.

ოსმალოს მთავრობამ იმეცადინა და 1710 წლამდის ქობულეთი უკვე დაიმორჩილა შემდეგ მათი გათათრებაც იქმნა გამოცხადებული. ოსმალოს მთავრობამ ქობულეთში ისე გაიმაგრა ფეხი, რომ მათი ისლამთან დაკავშირებაც მალე მოხდა... ქობულეთელი ბეგებიც მიიმხრეს ოსმალებმა... ამ ბეგებმაც გახდნენ ოსმალოს მთავრობის ყურ მოჭრილი ყმანი და მასთან მათაც იწამეს და მიიღეს ყველა ის საძრახისი წესები, რასაც წინეთ თვით ქობულეთელები სასტიკათ სძრახავდნენ.

საქმე ისე მოეწყო რომ ქობულეთელებმაც მიიღეს, გათათრების დღიდანვე, პირველ ღამეების წესები ქორწილის შემდეგ ქალი ბატონს უნდა ხლებოდა.. ქობულეთელები ამით ისე გაველურდნენ და გათახსირდნენ, რომ თვით ესენივე გახდნენ მისი მიმდევარნი და მფარველნი, თვით მათ დაუწყეს იმ სადაგლობის მფარველობა, რასაც წინეთ იგინი ზიზლით უმზერდნენ და სძრახავდნენ. ის მერე მათი სულისა და გულის მალამო გახდა და კარგი წამალი.

*) მკითხველმა არ უნდა დაივიწყოს, რომ ეს წესები ქართველებში, ოფიციალურათ არ იყო მიღებული, ისე კი...

*
**

არის ცნობები დარჩენილი, როცა ქობულეთელები ოსმალოს დაემორჩილნენ, მცირე ხნის შემდეგ ქობულეთელებმაც დაიწყეს თავიანთი ყმებით ნავარდობა და ვაჭრობა... იგინი ჰყიდნენ თავიანთ ნათესავეებს, ყმებს, ერთი სიტყვით ყველასფერს და ყველას.

ჩვენდა სამწუხაროთ, ქობულეთელებმა ავკაცობით გადააჭარბეს სხვებს... ამათ რაკი ფეხი შედგეს ისლამში, შემდეგ, იმავე ისლამის წყალობით გაანადგურეს არე-მარე. ქობულეთის მფარველი ბატონ-პატრონი თავდგირიძეებიც გახდენ ყველა ავობის მიმდევარი და მოტრფიალენი. ამ გვარის წინაპარი მაქსიმე თავდგირიძე იცავდა ამ ავობის მიმდევრობას და შემდეგ იგი ყველასფერს ბოროტ ავობას სჩადიოდა, მან ერთობ აღრე მიიღო ოსმალოს მთავრობისაგან ფაშობა.

ეს მაქსიმე, ისეთი თვისების და მოურიდებელი კაცი იყო, რომ მისი გაფაშების დღიდან, იგი გადაეკიდა გურულებს, მათში შეიტანა დიდი განხეთქილება და მტრობა... ეს ბოროტება არ აკმარა და უფრო შორს წავიდა თავის ავობით... მან ჩუმათ გაიჩინა აჭარელ ბეგებისაგან შემდგარი გუნდი. ამ გუნდში ერივნენ მძლავრი და ღონიერი ბეგების შვილები, ამათ შეიძინეს კარგი იარაღიც, რაც მათ ოსმალოს მთავრობამ მისცა და შემდეგ დაიწყეს გურიაზედ დაცემა და იქიდან გურულების გატაცება, როგორც ქალების, ისევე ვაჟების, ერთის სიტყვით ყველასი.

ამ ველურ მგლებს, ოსმალოს მთავრობაც დიდ ქომავობას და დახმარებას უწევდა... ეს გმირები გურულ გოგოებს ჯერეთ თავის სახლში ასადგურებდენ, თვითონ რაც უნდოდათ იმას სჩადიოდენ და მის მერე ამ წანატაც გურულ გოგოებს და ბიჭებს აღარეკავდენ ბათუმს, ბათუმიდან ტრაპიზონს და იქ ამათ ჰყიდნენ კარგ ფასებში. ამავე გზას მაქსიმეზე აღრე, მისი მამა მამუკა დავდგირიძე ადგა, მაგრამ იგი ამას ჩუმათ, ქურდულათ და არა აშკარათ სჩადიოდა. რაკი მაქსიმე ფაშა გახდა, ამან თავის მამის გზასა და კვალსაიღუშლო, ანუ ქურდული ხასიათი მოაცილა და პირდაპირ აშკარა გზას დაადგა. ამის შესახებ ერთი ცნობა მე დავბეჭდე გაზეთ „ივერიაში“ 1893 წ. მოვიყვან ეხლა იმ ცნობას ისე, როგორც მაშინ დავსწერე და იმ ცნობას იმასაც დაუმატებ, რაც კი იმ ცნობების დაბეჭდვის შემდეგ ვიპოვნე ქობულეთსა და გურიაში. აი ძველი ცნობა 1893 წლისა:

„მაქსიმე თავდგირიძემ თავის ნაყმევი გლენკაცობა ქობულეთიდან სულ ოსმალეთში გადაარეკა და იქ დაყიდა კარგ ფასებში... მის მერე ამ დანაყიდის ფულით, თანხა გაიჩინა და გურიაზედ დაცემა...

ქურდული სახე მოაცილა და იგი პირდაპირ ვაჭრულის ხასიათით ესტუმრებოდა ხოლმე გურულებს... ეს გარემოება მასში იწვევდა ცოტათი ზრდილობიანს მოპყრობას, გურულების დაყოლიებას და მის მერე მათში ძებნას და სყიდვას გურული ქალების, ბიჭების და ერთი სიტყვით ყველასი.

გურულები მოსურნენი არ იყვნენ და ეტყოდნენ მათ, რომ ჩვენ უსჯულო თათრებზედ ჩვენს ხალხს არ დავსყიდითო, მაგრამ მერე კი თანახმა გაუხდნენ, რადგანც ამ დანაყიდთა ძაგიერ მათ დაინახეს ოსმალოს ოქროს ფულები... ამ ოქროს ფულებმა გურულები სულ მოშალეს და დააბრმავეს... იგინი სულ გამოიცვალნენ და მცირე ხანს შემდეგ საქმე ისე მოეწყო, რომ გურულ შვილების სასყიდლათ არამც თუ ქობულეთელი და აჭარელი ბეგები გადმოდიოდნენ გურიაში და ყიდულობდნენ, არამედ თვით გურულებმა შეიძინეს ამ ავობის ხელობა და დაიწყეს ტაციობა თავიანთ შვილების, ნათესავების, მეზობლების და სხვათა, ჩაჰყვანდათ ქობულეთში და ბეგებზე ჰყიდნენ.

ამ გარემოებამ გურიაში დიდი განხეთქილება ჩამოაგდო და ბოროტება. ამ უბედურებას გურულები როგორმე შეურიგდებოდნენ და ქობულეთელების თავხედობას ალაგმავდნენ, მაგრამ უბედურება იმაში იყო, რომ მაქსიმეს და აჭარელ ბეგების ხელში ოსმალური ოქროს ფულები ჩხრიალებდა ეს ფულები აბრმავებდა გურულ მებატონეებს... ეს იყო გურულების დიდი უბედურება... მათში ძრიელ მალე აღორძინდა მოურიდებლივ და დაუხარებლივ თავიანთი ყმების დასყიდვის მიმდევრობა.

ასე და ამ გვარათ, აჭარელ და ქობულეთელ ბეგების წყალობით, საბრალო გურია და გურულები დიდს უნუგეშო მდგომარეობაში ჩავარდნენ. მალე საქმე იქამდის მივიდა, რომ გურულთა შვილებს ზემო ხსენებული ბეგები ცხვრის ფასად ყიდულობდნენ... ამ გვარათ გურიაში დამყარდა და დაწესდა ქალისა და კაცის გასყიდვის ოსტატობა... ვინც გურიაში ყოჩალი იყო, მარდი და მას შეეძლო ხალხის გატაცება, ხალხის მოპარვა, მიჰყვეს ხელი ამ ხელობას. იგი გადავიდოდა ქობულეთში, თავის ნაშოვარს ჩაიყვანდა, ცოცხალ გასაყიდ საქონელს მყიდველებს ზედ კარებზედ მიუყვანდა და იქ რასაკვირველია, ესენი კარგ ფასს და მადლობასაც იღებდნენ, ქობულეთელ და აჭარელ ბეგებისაგან.

მაქსიმე თავდგირიძე იქამდის წავიდა წინ, რომ მან ისურვა გურიის დაპყრობა, მერე მთელი გურულების სულ ოსმალეთში გადაარეკვა და იქ კარგს ფასებში დასყიდვა, რის გამო მისი დიდი მადლობელი იქმნებოდა თვით ოსმალოს მთავრობაც... იგინი ადვილათ

იშოვნოდენ გურულ ლამაზ ქალებს, მეორე მათ ხელში უვარდებოდათ კარგი, მეომარი ყმაწვილ კაცობა და მესამე ამ ოსტატობით ისლამიც ძლიერდებოდა და ქართველებში ადვილად იღვამდა ფეხს.

ეს მაქსიმე ისეთი ბოროტი აღმოჩნდა, თავის გაფაშების დღიდან, რომ მან ძრიელ დაუწყო მტრობა ქართველებს და ნამეტურ გურულებს. როცა ამ პირმა გურიის დაჭერა ისურვა, მაშინ დიდს ქომავობას უწევდა ახალციხის ვალი ფაშაც, რომელი ფაშა იყო ათაბაგთა გვარის წევრი, ფანატიკი და მასთან სისხლის მსგეული გურულებისა. გურიაში ქურდულათ ტაციობის დასაწყისი სწორეთ იმ დროდან იწყება... გავრცელებისათვის ახალციხის ვალი ფაშაც დიდს დახმარებას უწევდა ქობულეთელ თავდგირიძეებს და აჭარელთა ბეგების შვილებსაც. მოეწყო საქმე ისე, რომ ქრისტიანების საზარალოთ და დასაღუბათ, ქობულეთელები აღარასფერს აღარ ერიდებოდენ და დღე და ღამ სულ იმის მეცადინეობაში იყვნენ, რომ მათ გურული ყმაწვილი ქალები და ვაჟები ეტაცნათ, ეყიდნათ და ოსმალეთში გაერეკათ. საყურადღებოა ის გარემოებაც, რომ ქობულეთელები, როგორც თვით იწრთნებოდენ კარგათ ქალების და კაცების ქურდობაში, იგინი იმავე ოსტატობაში დიდათ აწინაურებდენ თვით ქრისტიან გურულებსაც და ეს გურულებიც არ ჩამოუვარდებოდენ ქობულეთელებს: ხალხის გატაცება, მოპარვაში და ძერე მათს დასყიდვაში. გურიაში საქმე ისე მოეწყო, რომ ჩვენდა სამწუხაროთ, გურულების ყველა თავადის და აზნაურის ხელობათ გახდა, რომ მას თავის ყმის შვილები გაეჭაცნა, მერე ქობულეთში გაერეკა, იქ დაეყიდნა კარგ ფასებში, აღებული ოქროებით იქვე ეყიდნა ოსმალური ფართალი და ჩამოეტანა შინ თავის სახლობის მოსართავად.

იყო ისეთი წესებიც, რომ ქობულეთში, ოსმალს ვაჭრები ამ გურულ გოგო-ბიჭებს ნივთებში უცვლიდენ ხოლმე და შინ ეს ფართალი მოჰქონდათ და მთელი მათი ოჯახი ამ გლეხებში გაცვლილ ფართალით იმოსებოდა. გურულებისაგან თავიანთ ყმების ფართალში გაცვლა-გამოცვლის საქმემ, ერთობ დიდი გავლენა იქონია ქობულეთელებზედ და ამათში გაჩნდენ მრავალი ისეთი მსყიდავი და გამყიდავი კაცები, რომელთა ხელობას და საქმეს მხოლოდ ეს გურულ შვილების სყიდვა-გასყიდვა შეადგენდა, ასეთ საქმეებით ცნობილნი იყვნენ, მეთვრამეტე საუკუნეში და მეცხრამეტე საუკუნის შემდეგიდან, დახელოვნებული და ქებული ქობულეთელი ვაჭარი თამაზიშვილები. ერთი ამათგანი გადადიოდა გურიაში, თან მიჰქონდა ფართალი და იქ ამ ფართალს გურულებს უცვლიდა ქალებსა და ვაჟებში. ერთ სოფელში ერთმა ბატონმა ორ ცხვირსახოცში, თუ ხელკახოცში

(ანუ „ბლატოკში“) ერთი გოგო და ერთი ბიჭი მისცა თავის ყმის შვილი, მეცხრამეტე საუკუნის შემდეგ, გურულები ისე წახდენ, რომ მათ აღარა სრცხვენოდათ, ისე აშკარათა ჰყიდდენ თავიანთ ყმათა შვილებს.

ამ თამაზიშვილის შესახებ, უნდა მოვიყვანოთ შემდეგი ამბავი: იგინი ყოფილან ქართველი აზნაურის შვილები. ამათაც ახლდათ თავის საკუთარი ყმები და ამათ წინათვე დაუწყევიათ თავიანთ ყმების გადარეკა ოსმალეთში და იქ დასყიდვა, ზოგის ფულზე და ზოგის ფართალზედ... ესენი თავისი ყმების დასყიდვაში ისე დახელოვნებულან, რომ თვისი ყმები სულ დაუსყიდნიათ ოსმალეზედ. მერე იგინი მგზავრობდენ გურიაში და იქ გურულებისაგან ყიდულობდენ მათ შვილებს... ეს ვაჭრები გურულის გოგო-ბიჭებით გავსილან... ეს თამაზიშვილები ოსტატი მსყიდველი ყოფილან ყმათა შვილების... ისინი კარგათ ასწავლიდნენ გურულ მებატონეებს, როგორ უნდა გაეტყუილებინათ თვისი ყმის წვილი და როგორ უნდა გაეყიდნა, რომ ყმის შვილს გასყიდვის ამბავიც კი არ შეეტყო.

ეს გვარი ცნობილია კაცთაშესყიდვის ოსტატობით და ეშმაკობით... ესენი ყიდულობდენ ყმათა შვილებს, მერე ეს ნაყიდები მიჰყვანდათ ქობულეთში და იქ ამ ნაყიდებს ისე ოსტატურათ ჰყიდდენ, რომ ამის შეტყობა გაყიდულებმა არც კი იცოდენ... ასე და ამ ოსტატურის სახით, ერთ დროს მთელი ქობულეთის ხალხი სულ ქალებისა და კაცების ქურდებათ გარდაიქცნენ. მათში სხვა ქურდები აღარავინ იყო, ყველას საქმე ხელობით ყოფილა: ქალებისა, კაცების ქურდულათ ან საიდუმლოთ გატაცება. აშკარათ ამისა მოხდენა აღარავინ აქენდა და ვინც ასეთ ქურდობას ადვილათ მოახერხებდა, ის დიდათ ქებული და დაფარულიც იყო. მეცხრამეტე საუკუნეში, ქობულეთსა და აჭარაში დროს იყვნენ გამოჩენილი ყაჩაღები, რომელნიც ტყეებში იფარავდენ თავს და მათი ხელობა იყო ხალხის ცარცვა-გლეჯა, ბოლოს დროს, თურმე ამათი საქმეც ისე მოეწყო, რომ კაცების გაცარცვას თავი დაანებეს, და ხალხის შვილების ტაციობა დაიწყეს... ეს ყაჩაღები გახლავან შემდეგი პირნი, რომელთა სახელებს აქ მოკლეთ მაინც მოვიყვან:

1. ყაჩაღი ყოზით ალა შამშამ-ოღლი, სოფ. სალორცელი, გვარათ დვალი.
2. ყაჩაღი ჩახალ ოღლი ზენდადელი, სოფ. ზენდადელი.
3. ყაჩაღი ახმედ-ალა კოკონ ოღლი, სოფელ კაბელი, ყველა ეს ყაჩაღები იყვნენ სხვა და სხვა ადგილებში 1800—1850 წლებში. ესენი იყვნენ გამოჩენილი მცარცვაენი ხალხისა, ბოლოს დროს იგინი

გახდნენ გურულ გოგოების და ბიჭების მცარცვაენი და მტაცაენი ქურდულათ... ეს ყაჩაღები ბოლოს დროს, იყენენ სასტიკი მტრები გურიის, მეგრელიის და ჯავახეთის... ერთი სიტყვით ყველა ქართველ ქრისტიანების.

ოსმალოს მთავრობა, ამით არასფერს შემთხვევაში არ დასტოვებდა დაუქერელს, ყველა მათ დაიჭერდა, მაგრამ რაკი მათ ქართველი შვილის ტაცვა დაიწყეს, ამ დანატაცის ოსმალოში გადარეკა და იქ დასყიდვა მათი, ამ ყაჩაღებს თავიანთ ბეგებისაგან მიენიჭათ უფლება, რაის ძალითაც მათ არავინ იჭერდა და ხმასაც ვერავინ სცემდა: რადგანაც იგინი გადადიოდენ გურიაში და იქ ყიდულობდენ გურულ ყმათა შვილებს, მერე მიჰყვანდათ აჭარაში, იქიდან სხვაგან და ჰყიდდენ მოგებით.

1820 წელს, სოფ. სურებელმა მებატონემ, თავის ყმის, სანიკიძეს შვილი მოიტაცა 11 წლისა, ხსენებულ ყაჩაღებთან მივადა და სთხოვა მათ, რომ ეს ჩემი ბიჭი იყიდეთო. ყაჩაღებმა არ იყიდეს. ბიჭი პატარაობის გამო დაიწუნეს. ყიდვაზე უარი უთხრეს, მასთან რამდენიმე ფული კი აჩუქეს სამგზავროთ და უთხრეს, რომ ამ ბიჭს პატარაობის გამო ვერ ვიყიდით, ხოლო პატივს კი გცემთ, რომ თქვენ ჩვენ არ დაგვივიწყოთ და შემდეგში, თუ კიდევ გყავდეს გასაყიდი ვინმე, აქ ჩვენ მოგვიყვანეთო.

მებატონემ საჩუქარი გამოართვა, მადლობა უთხრა და მის შემდეგ გაუდგა თავის გზას. ექ ბიჭი მან სხვაგან მიიყვანა და გაჰყიდა და 10 მანეთ ოსმალურ ოქროზედ.

ეს ყაჩაღები გურიაშიც გადმოდიოდენ, გადმოჰქონდათ ოსმალური ლირები და ხიბლავდენ გურულ მებატონეებს... ამ მებატონეებს აძლევდენ დახმარებას და ასწავლიდენ ბევრს ცნობებს, შემდეგ გურული ბატონებიც გადადიოდენ გურიიდან ოსმალოს და იქ ჰყიდდენ გურულ შვილებს.

მებატონენი თავიანთ ყმებს ჰყიდდენ ოსმალოს ყველა ქალაქის ბაზრებზედ... ამ სავაჭრო ბაზრების შესახებ მოვიყვან შემდეგ ამბავს, რომელიც შეეფერება დასაყიდ ბაზრების ისტორიას:

1890 წელს მე ესცხოვრობდი სოფ. სალორეთში... იქ ვიყავ ჩამომხტარი ქართველ მაჰმადიან უსეინ დევაძესთან. ამ უსეინმა მიაამბო, რომ ჩვენს ქვეყანაში შვილების დასაყიდი ბაზრებიც არსებობდა და ქართველთ ერნიც იყიდებოდაო. ასეთი გასაყიდი ბაზრები ბევრს ალაგას იყო. სხვათა შორის ასეთი ბაზარი ჩვენშიაც იყო. ერთ ჯუმა (პარასკევი) დღეს, აქ ყმები ჩამოეყვანათ და ჰყიდდენ... ლოცვი-შეჰდევ მე ერთს გურული აზნაურისაგან ვიყიდე გოგო-ბიჭი... სალას

მოს მსყიდველი ჩვენსა იყო, ვახშამი მივართვით და მან ბოდიში მოიხადა, რომ დღეს პარასკევია, მარხვა არის და ხორც არ ვჭამო. ჩვენ გავეკვირდით ამაზედ და უთხარი გამყიდავს! „თქვენ კაცი და ქალი გაყიდეთ, ამისთვის არ იმარხვეთ და ხორცს არ სჭამთ... რა არის ეს საკვირველება?!“.

ამავე პირის ნაამბობი.

ძველათგან ჩვენში „გოთაული“ შემოულიათ... ეხლა საკითხავია თუ რა იყო ეს სახელწოდება?!. ეს გახლავსთ („გოთაული“) სახელი იმ კაცისა, ვინც ძველათ ყმებს ყიდულობდა და ისევ მოგებით ჰყიდდა. ეს გოთაულები მრავლად გადმოდიოდნენ გურიაში და ყიდულობდნენ ქართველ შვილებს.

ასეთი გოთაულები ყოფილა აჭარის და ქობულეთის ყველა სოფლებში... ამის საბუთს გვაძლევს ერთი ლექსიკა, რომელიც გამოთქმულია გოთაულობაზედ. აი ეს ლექსიკა:

„გოთაულები შეიყარა, ქობულეთელი და დაგვია,

ბეცუბნელი, ქასაული, რომ ვსთქვათ ერთი არ გვაკლია“... და სხვაც. ასეთი სტრიქონები, სადაც მოთვლილი არის სახელნი გოთაულების. ამ ლექსიდან სჩანს, რომ გოთაულები ჰყიდდნენ და ყიდულობდნენ არამც თუ ყმათა შვილებს, არამედ სახელმწიფო, ანუ უცხო გლეხის შვილებსაც.

აჭარლების ბატონ-ყმობის ისტორიას რომ აქვს დიდი მნიშვნელოვანება, ამას ასაბუთებს შემდეგი გადმოცემა:

ქართველები ოსმალეთმა დაამხო და მაგრათ დაიჭირა 1625 წ. შემდეგ მოხდა ქართველთ გამუსულმანებაც. ქართველებში იყვნენ როგორც თავადები ისევე აზნაურები... თავიანთ ყმები ქრისტიანობაში რომელნიც ჰყვანდათ, მათ ჩაბარდათ და ეს ყმები მათ კარგახანს ემორჩილებოდნენ...

პირველათ ამ გამუსულმანებულ ქართველ მებატონეებმა დაუწყეს თავიანთ ყმებს ოსმალეებზედ დასყიდვა და გოთაულებიც გახდნენ.

საჭირო არის, რომ ეს გარემოება აღნუსხული იქმნეს აღწერის ისტორიაში, ვინაიდან აქედან ჩნდება თუ ბატონ-ყმობის ისტორიას რა დიდი კავშირი ჰქონია აჭარასთანაც... აქედან სჩანს რომ სამუსულმანო საქართველოში ყოფილა ბატონ-ყმობის განსაკუთრებული და თავისებური სახე... თავისებური ორიგინალობა.

IX.

სსპა ღა სსპა მანაწიბი.

საქართველოს ბატონყმობის შესახებ.

დაიწერა—1894 წელს.

იაკობ საბაშვილი—ბაროხი.

იაკობ საბაშვილი არის უტყუარი მოწამე იმ დავის და უბედურების, რაშიაც ძრიელ უხვათ იყვნენ გახიეულნი და ჩამხრჩვალნი ჩვენი წინაპრები. ჩვენ გვიყარს ჩვენი წარსული, მისი დიდებული *) შვილების და გმირთა ამაგი და იმედი მაქვს, რომ ამ ამბების მოკამათეც არავინ იქმნება... ნუ თუ, საბა ორბელიანის ამბები ტყულია?! ეს ხომ შეუძლებელი და გონების მოუსვლელია!..

ისევ ისა სჯობს, რომ მე ჩვენი წარსულს წყევლას და ჩვენი გმობას თავი დავანებო და ამის შესახებ იაკობ საბაშვილი ვალაპარაკოთ. ვალათ ვსთვლი, რომ ჯერ ორიოდ სიტყვით იაკობ საბაშვილიც გავიცნათ და მერე მისგან დატოვებულს ცნობებსაც, შეიკველია, მიეცემა თავის შესაფერი ღირსება. იაკობ საბაშვილი დაიბადა 1693 წ. ახალციხეში. საბა ორბელიანის სიკვდილის ღროს იაკობ საბაშვილი იქნებოდა 32 წლის კაცი და მამასადამე ამასაც ექმნებოდა რამის შეცნობა.

იაკობ საბაშვილი სწავლობდა პირველათ, ახალციხეს ივანე ნათლისმცემლის ეკლესიის სამრევლო სკოლაში. მერე კონსტანტინეპოლს... იქიდან იგი გადავიდა ვენეციის მხითარისტების სკოლაში და იქიდან რომ დაამთავრა პაპის „კონგრეგაცია“. ვენეციაში სწავლის დამთავრების შემდეგ, იგი მღვდლად იქმნა კურთხეული სომხურის ტიბიკონით და წოდებული „ტერ იაკობ საბაშვილი“, მაგრამ ეს იმავე ღროს, მცოდნე იყო ქართული ენის, საქართველოს ისტორიის და ქართული მწერლობის... თავის ვინაობას არ იფიქვბდა და როგორც განათლებული მქადაგებელი, ყოველთვის თვალხილული მდევარი იყო ქართველი ერისა და ამ ერის შვილთა ბედობლისა.

საბაშვილი რომში სწავლის დამთავრების შემდეგ, ერთ ღროს კონსტანტინეპოლს იყო სომეხ კათოლიკეთ მღვდლათ, მერე ტრაპიზონში, ბათუმს, ართვინს, ახალციხეს, გორს და ტფილისშიაც 1760 წლელში. სადაც კი ეს იაკობ საბაშვილი ყოფილა მღვდლათ, ყველ-

*) კომენტარიას არ უკეთებ.

გან მას ფხიზლათ უღევნებია თვალ ყური ქართველთ შვილების დას-
ყიდვის საქმეებისათვის.

კონსტანტინეპოლში ყოფნის დროს, 1735 წლებში, ყოფილა ქართველთა რიცხვი 100 ათას სულზედ მეტი. ამათში 40 ათასი სულ-
ლი კათოლიკენი ყოფილან და დანარჩენი კი ქართველი მახმადიანები...
მათში ბევრნი გამოჩენილი კაცებიც, ოსმალოს სახელმწიფო ასპა-
რეზედ. იმ დროს, კონსტანტინეპოლში, თურქებს ჩვეულებათ ჰქო-
ნიათ გახთილი, ქართველთა შვილების შესყიდვა. კონსტანტინეპოლის
ბაზრებზედ ქართველთ შვილები ძრიელ იაფათ და ადვილათ ისყი-
დებოდენ.

იაკობ საბაშვილს, კონსტანტინეპოლში დიდი მრეელი ჰყვანდა,
რამოდენიმე ათასი სული კათოლიკეები... ამათში რასაც იგი ფულებს
შოულობდა, იმ ფულებს სულ ქართველების დახსნას ანდომებდა და
ყველა მათ საქართველოში აბრუნებდა. იაკობ საბაშვილი სწერს თა-
ვის დღიურში: „აგერ ეკლესიაში ვწირავ, მაგრამ რაღაც ხმა
მესმის, რომ ჩემი ძმის შვილები, ჩემი მეზობლები, უკეთურ
ქართველებს აქ ჩამოურეკიათ და ჰყიდიან ოსმალებზედ. უურში
მესმის მათი ბლავილი, ტირილი და გოდება, ვსცდილობ, რომ
ლოცვა მალე გათავდეს და წავიდე ჩემი ძმების დასახსნელათ“.

იაკობ საბაშვილი მიდის, თან მიაქვს ფული და იხსნის
ბაზარზედ ქართველთ შვილებს და ყველა ამ ნაყიდებს აბრუნებს
საქართველოში.

ასე და ამ გვარად, იაკობ საბაშვილს დიდი ძალი ქართველები
დაუხსნია და დაუბრუნებია საქართველოში... მისი დახსნილებიდან
3000 კაცი ქართველი კონსტანტინეპოლს დარჩენილან და იქ იგინი
კათოლიკეს სჯულს შეერთებიან *). კონსტანტინეპოლის შემდეგ ეს
იაკობ საბაშვილი მოდის ტრაპიზონში და იქ მღვდლობს. ტრაპიზონში
ყოფნის დროს, როგორც თვითონ სწერს თავის დღიურებში, ტრაპი-
ზონშიც ხედავს თავის: „გულის და სულის აღმამფოთებელ ცნო-
ბებს“. ტრაპიზონში ძრიელ ხშირათ და მრავლათ ჩაჰყავთ თავიანთი
ქმები ბატონებს და ჰყიდიან ოსმალებზედ. ოსმალთა ვაჭრებიც გაფა-
ციცებით ყიდულობენ ამ ქართველთ შვილებს, რადგანაც იგინი იმათ
კარგი მოგებით ჰყიდდნენ ქართველის შვილებს დიდი მუშტარი
ჰყავდათ.

ტრაპიზონში ქართველებს ჩაჰყავდათ თავიანთ ძმები და ნათე-
სავეები წარმოიდგინეთ, რომ იგინი იქ ბატონათ როდი აცხადებენ

*) იქნებ, სწორეთ ეს იყო მიზეზი იაკობ საბაშვილის ნამეტნავი გულკე-
თილობის.

თავს, ყველა თავის გასაყიდს ვაჟს, თუ ქალს სულ თავის შვილებათ აცხადებს, რომ სკიდვის ვინმე მეტოქე არ გამოჩნდესო.

1740 წ. საბაშვილს, ერთის მებატონისგან ექვსჯერ უყიდნია დასაყიდი ვაჟები და ქალები, ყველა მათ იგი თურმე შვილებათ აღიარებდა და მისი არც სცხვენოდა არც ერიდებოდა. საბაშვილს ამ გვარათ ტრაპიზონშიაც მრავლათ უხსნია ქართველო შვილები და დაუბრუნებია საქართველოში, ნამეტურ გურიაში... უმეტეს ნაწილათ ტრაპიზონში გურულებს ჩაჰყვანდათ თავისი „შვილები“ დასაყიდათ.

საბაშვილი ამბობს: მე ყველა ამ დასაყიდებს „შვილებს“ უწოდებ, რადგანაც მათი დამსყიდვენიც ისე ამბობდენ ურცხვათ, რომ ეს გასაყიდი ჩემი „შვილები“ არისო. ამ საბაშვილს კოსტანტინეპოლს უქლდელია 1733 წლიდან 7 წელიწადი... 1740 წ. მისულა ტრაპიზონს. აქაც მრავლათ დაუხსნია ქართველთ შვილები და 1749 წ. ბათუმში ჩამოსულა.

აქაც მას, მრავლათ უნახავს ქართველთაგან თავიანთი „შვილების“ დასყიდვა... რასაც მღვდლობით ფულებს შოულობდა, სულ ქართველთ შვილებს იხსნიდა და უკანვე აბრუნებდა მათ. გამსყიდვებში იყვნენ ისეთი ბოროტები, რომ თავისაგან ერთხელ გაყიდულს ყმას ორჯერ და სამჯერ ჰყიდდა. საბაშვილს ერთი ქალი გაენთავისუფლებია და გურიაში დაუბრუნებია, მაგრამ მას გზაში დასცემია მისი გამსყიდავი „მამა“, ეს ქალი დაუჭერია და მეორედ ჩაუყვანია ბათუმში გასაყიდათ... საბაშვილს უნახავს ის ქალი, გამსყიდავი უცვნია და უთქვამს მისთვის:

— „შენ რაც მთხოვე ფული მე მოგეცი, შენი ქალი ღვთის პატივის საცემლათ გავანთავისუფლე და შენ არ ბრცხვენიან, რომ ეს შენი „შვილი, აქ მეორეთ ჩამოგყვანია და ჰყიდიო?“—

გამსყიდავმა ურცხვათ ასეთი პასუხი მისცა:

— ეს არც ჩემი შვილია და არც გამიყიდნია აქა, პირველათ მომყავს ეს ქალი—ჩემი ყმის ქალია“.

საბაშვილმა ის კაცი იქვე სასტიკად დასწყევლა *), მაგრამ გამსყიდავი თავს იმით იმართლებდა, რომ ეს ჩემი შვილი არ არისო, მე შენი წყევლა არ მომივაო, მე სხვის შვილებს ვყიდი, ჩემს ყმებისას და არა ჩემს შვილებსაო.

იმ ბოროტ ქართველებს, რომელნიც დაჩვეულები იყვნენ თავის ყმების გასყიდვას, მათ ოსმალოს მთავრობაც ხელს უწყობდა და ამიტომ მათ წინაშე არავის აქენდა ნება რომ ხმა ამოეღო. 1754 წ.

*) დღეს ყველანა იტის: თუ წყევლას რა ძალა ჰქონებია!..

ეს იაკობ საბაშვილი ბათუმში ახალციხეში გადმოვიდა და მისი მოღვაწეობის ცნობიდაც, ამ ასპარეზზე, აღარასფერი სჩანს.

იაკობ საბაშვილი გარდაიცვალა 1773 წ. ახალციხეს. ამისი ცხოვრების და მოღვაწეობის ცნობები დაცულია ახალციხის, ივანე ნათლისმცემლის, ეკკლესიის წიგნების „არხივში“.

მე აქ მოვიყვანე ცნობები ბატონყმობის შესახებ და სხვადასხვა წერილმანი ცნობებისათვის ყურადღება არ მიმიქცევია.

სულხან საბა ორბელიანის დამოწმება.—1716 წ.

დაწერილია 1884 წ.

ქართველი ყმების დასყიდვის შესახებ.

სულხან საბა ორბელიანი, ევროპაში გაემგზავრა 18 აგვისტოს 1713 წ. საბა ორბელიანს ვახტანგ მეფემ წერილები გაატანა საფრანგეთის მეფე ლუდვიკ მეოთხემეტესთან, რომის პაპასთან, იტალიის კოროლთან, ავსტრიის და სხვებთანაც. 1714 წ. მარტის რიცხვებში საბა ორბელიანი პარიზში ჩავიდა, იქ დარჩა ორ თვეს, მან ნახა ლუდვიკ მეოთხემეტე და მის ფეხთა წინაშე ჩოქვით მივიდა და ცრემლით შესტირა საქართველოს ქომავობის და დახმარების თხოვნები. პარიზიდან დაბრუნდა. 1715 წ. ის უკვე კონსტანტინეპოლს იყო და პასუხს ელოდა საფრანგეთის მეფე ლუდვიკ მეოთხემეტისაგან. 1716 წ. 13 მაის საბა, თავის თორმეტის თანამგზავრ მისიონერებით საქართველოში დაბრუნდა. ივლისის თვეში საბა ორბელიანი თავის ევროპიელთა მისიონერებით უკვე ბათუმში გახლდათ.

რადგანაც საბა ორბელიანი და მისი თანამგზავრი კათოლიკის მისიონერები დაღალულები იყვნენ, ამიტომ მათ ისურვეს ბათუმში რამდენიმე დღით დარჩენა და დასვენება. ერთ დღეს, საბა ორბელიანი თავის თანამგზავრი მისიონერებით, ბათუმში ზღვის პირას სეირნობდა. იმ დროს ზღვაში ერთი გემი იდგა, რომელიც ხალხით იტვირთებოდა, ამ გემისაკენ გაიარეს საბა ორბელიანი და მისიონერებმა, იმ დროს, ამათ გემიდან რაღაც ტირილის, ყვირილის და გოდების ხმა მოესმათ, მისიონერები გაჩერდნენ, მაგრამ ენის უცოდინარობის გამო ვერავის ვერაფერი ჰკითხეს, მერე მათ საბა ორბელიანს დაავალეს, რომ შენ წადი და შეიტყე ამ ტირილის და კვნესის მიზეზებიო.

საბა ორბელიანი მაშინათვე წავიდა გემისაკენ და იქ შეიტყო მიზეზები ტირილის და ღრიანტელის. საბას უამბეს შემდეგი ამბავი: გემში სხედან ის ყმაწვილები, რომლებიც მათმა მებატონეებმა

ოსმალეებზედ დაყიდეს, ეხლა ამ დაყიდულებს ნათესავეები მოუვიდნენ, ნახეს ერთმანეთი, ერთმანეთს ეთხოვებიან და მის გამო იგინი დიდათ გოდებენ და სტირიან ველარ ვნახავთ ერთმანეთსო.

ეს ამბები შეიტყო საბა ორბელიანმა... თვითონაც სწერს ამის შესახებ თავის „მოგზაურობაში“, აი. მისი სიტყვებიც:— „ეს ამბავი შევიტყუე გემში მყოფ ხალხის შესახებ. ამ ამბავმა დიდათ დამალონა და დამადარდიანა, სირცხვილისაგან სიცოცხლე შემძაგდა, ეს რა რისხვა არის ჩვენს თავს, ეს რა უბედურება და შეუფერებლობაა, რომ ქარლველი ქართველს ჰყიდის, ღმერთმა დასწყევლოს ასეთი ქართველი, ამის დარდსა და ფიქრებს მივეცი თავი და სულ მის ფიქრში ვიყავი თუ ევროპიელი მისიონერებისათვის რა მეთქვა და თავი როგორ მეხსნა სირცხვილისაგან.

ბოლოს მიშველა ღმერთმა და ევროპიელთ წინაშე მოვახერხე თავის ლაფიდან ამოღება და დახსნა. მისიონერებს ტყვილი უთხარი ასე“: გემში მგზავრებს ნათესავეები მოსვლია და ეხლა ერთმანეთს ესალმებიან და თან ტირიან მასზედ, რომ იგინი ერთმანეთს სცილდებიან და ვაი თუ მერე ველარ შეხვდენ ცოცხლები და ველარ ნახონო..

ასე და ამ გვართ დავარწმუნე ევროპიელები და თავი ვიხსენი სირცხვილისაგან, მაგრამ მერე რა გამოვიდა ამითი, ჩვენ—თვის, არასფერი, მე ევროპიელნი კი არ მოვატყვილე, ჩემი თავი ვიხსენი ლაფში თრევისაგანა და მე თვით ჩემი თავი მოვატყუილე, რომ ჩვენი სენი, ჩვენი სამარცხვინო სატკივარი დავფარე“.

ამ სამწუხარო ლაფისა და ქართველი ერის სენის შესახებ, საბა ორბელიანის სიტყვებს აღარ მოვიყვან, ესეც საკმარისია, რაც აქ მოვიყვანე და აქედამაც უკვე კარგათ სჩანს. თუ ჩვენის წარსულის დროის ცხონებულ მამებისაგან, ქართველთა შვილები როგორ იფანტებოდენ და როგორ იყიდებოდენ იგინი... მათი მყიდველნიც საით მიერეკებოდენ მათ და ეს ქართველნი როგორ ეკარგებოდენ თავის მშობელ ქვეყანას.

შეიძლება ზოგიერთებმა ჩვენ ცნობებს ცილი დასწამოს და სთქვას, რომ ეს სულ ტყვილი არის და მოგონებულიო, მადლობა ღმერთს, ეს ხომ მოგონებული არ არის და ნამდვილი ამბავია დაწერილი საბა ორბელიანისაგან და ისიც 1716 წ. როცა ჩემი ხსენებაც არ იყო, ამ ამბავს და ამ ამბის დროს კი, ვერც ერთი ქართველი ვერსად გაექცევა და ამიტომ კარგათ სჩანს ის გარემოება, თუ ჩვენი წინაპრები თავიანთ ქვეყნიდან როგორ იფანტებოდენ აქეთ-იქით.

„კაცმა კირი მალაო და კირმა თავი არ დამალაო“ ნათქვამია მართალია, მაშინ, ანუ 1716 წ. საბა ორბელიანმა ეს სამარცხვინო ამბავი დამალა, მაგრამ იგი ჩვენს წინ მაინც არ დაიმალა, დღეს მე ამას ვაცხადებ საქვეყნოთ და ვიტყვი იმასაც, რომ, როცა მე ვლაპარაკობ ამაზედ, მე მცხვენია ჩემის თავის და ჩვენის ისტორიის და ნეტა საბა ორბელიანი, როგორღა უყურებდა იმ მღვთის რისხვა უბედურებას ქართველის ერისას, რაც კი თავიანთ თავის დასაღუპათ და საქართველოს დასაქცევათ ხდებოდა?!

ნაამბოგი ლევან ღვინის ძე ჭავთარაძის მიერ.

ბატონყმობის გადავარდნის დროს, ეს ლ. ჭავთარაძე 25 წლისა იყო, მაშასადამე, მას ბევრი რამ ეხსომება ამ საქმეების. დღეს მისი დროის კაცები ჩვენში მრავლად სცხოვრობენ, მაგრამ სამწუხაროდ მათ ამ ბატონყმობის შესახებ არაფერი იციან. ჩვენ კი თუ რამეს შევიტყობთ ამის შესახებ, ყოველივეს ვსწერთ და ამიტომ ეს წვრილი ამბებიც ავსუსხეთ, დაუქარგველობისათვის, რომელიც ამ აზნაურს ლევან ჭავთარაძეს კარგად ახსოვს.

* *

არსენას დროის თფილისის ვაჭრებს, ჩვეულებათ ჰქონდათ, სხვა და სხვა მებატონეთაგან ყმათა გამოსყიდვის. არსენას დროს კი არა და მის მცირე ხანს შემდეგ. როგორც სხვაგანაც მოგვიხსენებია ყოფილა ერთი ავლაბრელი მოქალაქე ადამ ბეჟანის ძე ფორაქაშვილი, რომელიც ყოველთვის სხვა და სხვა მებატონეთაგან ყმებს ანთავისუფლებდა.

ამ დროს, მებატონეთა შორის, ჩვეულებათ იყო ნადირობა. ნადირობისთვის ქორ-მეძებრების ყოლა. მეძებრები მაშინ ძრიელ ფასობდა. ზოგს მებატონეს მთელი ჯოგი ჰყვანდა ძაღლების: 60, 80 და 100-იც. ამას მეკ მოვესწარ „თვით“ ჩვენს პოეტს გრიგოლ ორბელიანს 60 მეძებარი ჰყვანდა სახლში. ამათ დღეში 6 მ. ულუფას აძლევდა და ორი კაცი ანუ მსახური, ჰყვანდა მიჩენილი, რომელნიც უვლიდნენ ამ ძაღლებს.

მაშინ, მეძებართ მოვლა ხელობასავედ ყოფილა და ამის ცოდნა აქვდათ საბატონო ყმათ, რომელთაც ნადარობაც იცოდნენ კარგად. ასეთ დროს, მეძებრებში ბატონიშვილები ხშირად თავიანთ ყმებსაც სცვლადნენ და ასე ამ გვარად ყმათა შვილებზედ, ამ გზითაც იყო გახურებული ვაჭრობა, ალებ-მიცემა და მათი გოგო-ბიჭები მეძებრებშიაც გადაცვა. მებატონეთაც კარგად იცოდნენ ამის ალებ-მიცემის საქმე.

ყველაზედ კარგი გასაგალი ძალებს მაშინ, კახეთის მემატონეთა შორის აქვდა. ალბათ იმიტომ, რომ აქეთ მეძებრების გამრავლება-მოშენება არ იცოდნენ. ასეთი გარემოება იმერეთის მემატონეებს, კარგად აქვდათ შეტყობილი. იმერეთის მემატონენი უფრო მოხერხებულნი იყვნენ მეძებარ ძალების გამრავლებაში და ამიტომ მთელი იმერეთი სავსე იყო მეძებრებით. იმერეთში ყოველ თავადს და აზნაურს ჰყვანდა მადებართა ჯოგი. მათში ეს იმოდენი იყო, რომ იგინი ამ მეძებრებით ვაჭრობდნენ კიდევც, ჰყიდდნენ ფულზედ სცვლიდნენ სხვა და სხვა ნივთებზედ და ყმებზედაც მემატონეთა წინაშე.

რაკი იმერთ მემატონეთ იცოდნენ, რომ კახელი მემატონენი, მეძებრების კარგი მოტრფიალენი არიან და მათს ქვეყანაში კი მეძებრები არ მოსავლობენო. ამიტომ იმერეთიდან კახეთში ძრიელ ხშირად გადმოჰყვანდათ მეძებრები და იქ ზოგს ყმებზე სცვლიდნენ და ზოგთაც ფულზედ ჰყიდდნენ. ასე ალებ-მიცემა და ვაჭრობა გავრცელებულა 1810 წლიდან 1855 წლამდის. ქართლელი და კახელი კაცი ძრიელ ხშირად შეხვდებოდა ასეთ ძალებით მოვაჭრე იმერელ მემატონეს, კახეთის გზისაკენ მიმავალს, თავის სავაჭრო ძალებით.

თფილისში ყველამ კარგად იცოდა, რომ იმერელ მემატონეებს, კახელი მემატონეები ძალებში ყმებს უცვლიდნენ. ესეთი გარემოება ბევრს, კაცის დამცირებათ მიაჩნდათ და ამიტომ ზოგნი თავიანთ სულის გულისთვის*), ასეთ ძალებში გაცვლილ ყმებს თვისის ფულით იხსნიდნენ, ახალ მსყიდველ იმერელ მემატონეთაგან. ერთი ასეთი კეთილ თვისების ადამიანი ყოფილა ადამ ბეჟანის ძე ფორაქაშვილი.

ზოგი ამბები ამათის ქველმოქმედების და ადამიანობის გადამბულია არსენას ხანასთანაც... მეტად ბევრი კეთილი საქმენი უთესია ამას, ასეთი თვისების ყოფილა, როგორც მისი მამა ისე მთლად მისი საგვარეულოც, რომელნიც ხშირად იხსნიდნენ დაყიდულ ყმებს და მათ უკანვე აბრუნებდნენ. ისიც არის თქმული, რომ ზოგნი ამათგან განთავისუფლებული ყმანი, შინ მიბრუნებულნი, მათ მემატონეთ ძალით კვლავად დაუყმია და ამისთვის გლესხაც ვერაფერი ძალა გამოუჩენია, რადგანაც სამართალი ყოველთვის მათკენ ყოფილა.

ამ კეთილ პირთა, ასეთ ცნობათა საქმეებს კაი ისტორია აქვს, მაგრამ ჩვენ მისი ცნობები არ გვაქვს, ორიოდ ცნობა არსენას ამბავშია მოყვანილი, რადგანაც მის ხანასა და მოქმედებასთან აქვს კვანძი და კავშირი და ეს კიდევ მეორე ფაქტიური ამბავია. ერთ

*. საყურადღებო და საღი დიაგნოზია ზოგიერთ პირთა გულკეთილობის ასახსნელად.

დღეს, ადამა, კახეთის საზოგადო გზისკენ გასულა, რადგანაც სკოდ-
ნია, რომ ამ დღეს, კახეთიდან იმერელი მებატონენი თვის დაცვლილ
ყმებს და მეძებრებს ჩამოატარებნო. მართლაც ამ დღეს ჩამოუვლიად
რამდენსამე მებატონეს. ზოგს მეძებრები სულ დაუცვლია და ზოგს
კი დაუცველნი დაშთენია რამდენიმე, ეს მეძებრები ყველა ვაჭრებს,
ერთმანეთზედ გადაუბამთ და თავიანთის დაცვლილის ყმებით თფი-
ლისისაკენ წამოსულან.

ყოფილა სალამოს უამი... მომავალი ვაჭრები ადამას გაუჩე-
რებია და საქმის ვითარება უკითხავს. მებატონეთ ყოველივე და-
წვრილებით უამბნიად, მერე ყმების შესახებ ვაჭრობაც დაწყებუ-
ლა. რადგანაც ძაღლების ვაჭართ შორის, ერთი ყოფილა უფ-
რო შეძლებული და ბევრი ნასყიდი ყმებიც ჰყოლია, ადამა-
საც ამასთან დაუწყვია ვაჭრობა:

— კნიაზო, რა მოგართო აგერ აი ამ კაცში? ჰკითხა ბატონს
და თან ანიშნა ერთს გლახედ.

— იმას ბატონო, არ გავყიდი, იგი მაჯავრებს ძრიელ და იმე-
რეთამდის ცემით უნდა ჩავიყვანო ეგ მამაძაღლი...

მერე მეორეზედ მიუშვირა ხელი, მესაპეხედ, მაგრამ ბატონი
სულ უარს აპობდა: გზაში მაწვალეს მაგათ და სამაგიეროს გადახ-
დას იმერეთში შევსძლებო... ამი ჟომ აქ არ გავყიდი მათაო. ბო-
ლოს მსყიდველმა ხელი გაუშვირა ერთს ქერა ბეჭზედ და ჰკითხა:

— აგერ, აი, ის ბიჭი მაინც მომყიდე?

— აგერ, აი, ის ქერა, ისიც მამაძაღლი კაცია, მაგრამ მეჯავ-
რება, მან უჯრო ბევრი მაწყენინა და ჯანდაბას მისი თავი, მოვი-
შორებ, მოგყიდი.

აქ დაიწყეს ვაჭრობა და მალე ფასში ზორიგდნენ. ამ დროს
დღეც მიიწურა, დაბნელდა. მერე თურმე, ადამ ფორაქაშვილმა ეს
თავადები თავიანთ ძაღლებით და ნასყიდ ყმებით თავის სახლში
შიიწვია: „დალამდა დღე მობრძანდით ჩვენსა მოისვენეთ, ჩვენ
კარგი ეზო გვაქვს ძაღლებისათვის და მასთან თავლებიცო“.

მებატონენი თავიანთ ყმებით და ძაღლებით ეწვივნენ ამ მო-
ქალაქეს, მალე შევიდნენ ეზოში, ბატონის ბრძანებით ეზოს კარი
დაკეტეს, ნასყიდი ყმები თავლაში დაამწყვდიეს, გარედან ბა-
ტონმა კლიტე დაადო და მეძებრები კი სულ დასხნეს და ეზოში
გაუშვეს თავისუფლად სასიარულოდ. მერე საქმელიც მისცეს რო-
გორც ძაღლებს, ისე ნაყიდ ყმებს.

რამდენიმე ხნის შემდეგ, იმერთ მებატონეებს ვახშამი მიარ-
თეს, რასაკვირველია ვახშამი და ღვინო კარგი იყო. ვახშამზედ ამ

მებატონეებს სულ ძაღლებზედ და ნასყიდ ყმებზედ აქენდათ ლაპარაკი. მასპინძელი კი სულ იმას ავედრებდა, რომ ის ნასყიდი ყმები მათ, თვისის სულის გულისათვის იათად გაენთავისუფლებიათ:

მებატონენი ჯერეთ უარზედ იდგნენ და ვახშმის შემდეგ კი დარბილდნენ. ყველამ დაიძინეს. გათენდა დილა. მებატონენი წამოდგნენ, საუზნე კამეს და ყმების იაჟად განთავისუფლებაზე უარი სთქვეს: აგრე იათად ვერ შევეწყობით საქმესო. ამასობაში ძაღლებსაც მისცეს საქმელი, მებატონენი ბალკონიდან უყურებდნენ ძაღლების რბენას და ჭამას. ნასყიდი ყმები კი ამათ არ გაახსენდათ. წასვლის დროს, როცა ძაღლები ერთი მეორეს გადააბეს და დაამზადეს წასასვლელად, ნასყიდი ყმებიც მოაგონდათ. მივიდნენ თავლასთან გამოსაყვანაჲ, გააღეს კარები, მაგრამ შიგ ალარავინ დახვდათ, იმ ღამეს სულ გაპარულიყვნენ.

ამაზედ დიდი დავიდარაბა ატყდა. ვერავინ რა გაარკვია, თუ როგორ და საიდან გაიპარნენ ის ნასყიდი ყმები. მებატონები მასპინძლის კაცებს აბრალებდნენ. შეიძლებოდა ასეც იყო. მათ იმ დღითვე საჩივარი ასტენეს, რადგანაც ყმათა ნასყიდობის ბარათიც აქენდათ, მაგრამ ვერა გააწყვეს რა, მერე ისევ მოურიგდნენ მასპინძელს და ის ფული გამოართვეს, რასაც წინედ აძლევდა ყმებში. ქერაში 100 მ. მიუციათ და დანარჩენებში თითო თუმანი. ასე გათავებულა ეს ერთი პარტია ყმათა დახსნის საქმე.

უფროსი ბატონი ძრიელ დარლობდა იმას, რომ მე ზოგიერთ ნასყიდ ყმამ გამაჯავრა და მისი სამაგიეროს გადახდა ვერ მოვახერხეო. ბევრი მაწვალეს მათ და ამაზედ ვარ გაჯავრებული, იგინი ისე გამექცნენ რომ იმერეთში ვერ ჩავრეკე და იქ სამაგიერო ვერ გადაუხადეო.

იმერეთის ყმანის დამხსნელნი.

ამ ამბებთა მცირე ხანს შემდეგ, ანუ 1860 წლებში, ქუთაისში ყოფილა ერთი სომეხი ვაჭარი ალექსი არტემიჩ ტერგუქასოვი, რომელსაც ქუთაისში შენობები უკეთებია „ფოდრათით.“ ამისივე გაკეთებულია თურმე ქუთაისის მესამე ხიდი. ამასაც მრავლად უხსნია და უთავისუფლებია სხვადასხვა მებატონეთა ყმანი. ყოფილა მეტად გულკეთილი კაცი და ქომავი ყმა გლეხების.

ამისთანა კეთილ ადამიანის სამაგალითო საქმეებს, სხვებიც ბაძავდნენ, მებატონეები კი მაინც თავიანთსაც არ იშლიდნენ. მაგალიტად, დავით ივანეს ძე ქავთარაძემ, ახნაურმა გაჰყიდა თავისი ყმე-

ბი და გასციდულებში ანალები თული სულ გაფლანგა. იყო მეტად ბოროტი კაცი, ყმებს სცემდა, სტანჯავდა, აწვალებდა და სხვანი. ამის ყმებს უხაროდათ დიდათ, როცა მათ მებატონე ცხვრე-ბივით ჰყიდდა ქუთაისში. ასეთ ღირსების არც სხვა მებატონენი იყვნენ მოკლებელნი და იგინიც სასტიკად მტრობდენ და სდევნიდენ თავის ყმებს... სცემდენ და ტყავს აძრობდენ, რაისა გამო მათაც დიდათ უხაროდათ, როცა ჰყიდდენ, იმედი აქენდათ, რომ იქნება ახალი მებატონე ასეთი მაინც არ იქნესო.

ბატონყმობა და ვახტანგ მეფის კანონები ბატონყურ ურთიერთობის შესახებ.

ვახტანგ მეფე მსჯულდებლად არის ხმობილი, ე. ი. კანონების დამწერად. ამან საქართველოში შეკრიბა სხვადასხვა ძველად დაწერილი სამართლის წიგნები, სომხური, თათრული, ზოგი რომაელთა, ბექა და აღბულასი. ყველა ამათ, თავის მიერ შერდგენილი კანონებიც მიუმატა და მით შეადგინა ვრცელი სამართლის წიგნი. ამ წიგნს მერე ქართველთაგან დაერქვა: „ვახტანგ მეფის სამართლის წიგნი“. ამ სამართლის წიგნში, სხვათა შორის, ყმათა შესახებ, ვახტანგ სჯულმდებელი სწერს: „ყმა სულს გარდა მებატონის საკუთრება არის“. ისეთი შეხედულება აქვს ქართველთ სჯულის მდებელთ ყმაზედ. ასე უმზერდა იგი ყმებს მთელი თავისი კანონებით.

ყმის გასყიდვა: ვახტანგ მეფის კანონის 136 მუხლი რთავდა ნებას ყმის გასყიდვაზედ.

ბატონყმობის დროის ჩვეოლიუციონერები.

(ბატონყმობის გადავარდნის, ამბების გლეხი მქადაგებელ-პროპაგანდისტები)

დაწერილია 1874 წელს.

საიდან და რა დროიდან დაიწყო ქართველ გლეხებში პროპაგანდა, რომ ბატონყმობა გადავარდებო, არ ვიცით, ის კი გაგვიგონია, რომ ყმობის გადავარდნის ამბავს საქართველოში ადრიდგანვე ლაპარაკობდნენო, მაგალითებრ თვით 1830 წლებში იტყობდნენ აქეთ იქით, რომ ბატონყმობა გადავარდებო. ვისგან, როგორ, როდის და რითი, ამის ჩვენ არაფერი ვიცით.

ქართველ მეფეების დროს, ასეთი ცნობები არ იქნებოდა გლეხთა შორის გავრცელებული, ვინაიდან მაშინ ქვეყნის გარემოება ისეთი იყო, რომ თუმცა გლეხს ბატონის მონობისაგან ლაგამი ჰქონდა

ამოდებული და პირში სული ეხუთებოდა, თუმცა თვით მეფის უშიშარი და შეუპოვარი მებატონენი ხშირად ამ საბრალო გლეხთა შვილებს სპარს-ოსმალეთშიაც რეკავდნენ და ჰყიდნენ, მაგრამ მაინც გლეხნი მაშინ ისე იყო გონებით გათახსირებული, რომ ენიანს ენა არ ჰქონდა, არც აზრი, იგი იყო ჩვარი თავად-აზნაურებისა და როცა კი ამათ სურდათ, მაშინ მათ ხელზედაც იხვევდნენ.

მეფეთა დროს, გლეხი, თავადი და აზნაური მტრის წინაშე ერთ ტაფაზე იწოდნენ. უმეტესად რასაკვირველია უფრო გლეხები წვალობდნენ, ამ გაწვალბულთ აზრიც არ ჰქონიათ იმის რომ ყმა ბატონს მოსცილებოდა უბატონოდ ეცხოვრა და ბატონსაც უყმოთ. ისე იყო გლეხის გონება გათახსირებული, ისე იყო იგი დაცემული, იგი ზვარაკი იყო სამეფოსი, თავადის, აზნაურის, ზვარაკი იყო მათის სივერაგის, მასთანვე იგი თავის დაცემულის პიროვნებით გმირი იყო ქვეყნის, მებრძოლი მტერის და მასთან მუშაკი და მარჩენალი როგორც თავის ოჯახის, ისევე მუქთა ხორა მებატონეების და ასეთის სვაების.

სწორედ ასეთი გარემოება გახლავსთ მის უმთავრეს მიზეზათ გამხდარი, რომ ქართლსა, კახეთსა და სამხრეთ (სომხეთი) საქართველოს სოფლებში, ქართველი გლეხოზა ისე გაწყდა, ისე მოისპო, აღარსადაა ძველი სოფლები, აღარსად ქართველი გლეხოზა და აღარც მათი რიცხ მრავალი ოჯახები. ყოველივე გაქრა, მოისპო, აღიგავა საქართველოს სამეფოს მონური წესებით, მებატონეთა თავ-აწყვეტილი ნავარდობით, გარეშე მტერთა მუდმივი ომით, დაჟლეტა, წყვეტა და მასთან ქართველის ყმის უენობა, პირუტყვის მსგავსი ცხოვრება და განუსაზღვრელის მონებით, ამათ ასეთ მონებას რალა ფაქტი უნდა, თვით ქართველ მეფეთა კანონიც დესპოტიურად თართხამდა ამათ აღამიანურს გრძნობას, ბარბაროსობის კანონის მახვილით აბორგებდა მათს შიშიანობით მორჩილებას და ყოველივე ეს კიდევ მათ სისხლიდამ აკლიდა მოსაზრებას, რომ ყმა და ბატონი ერთნი არიან და ამიტომ ღვთის სამართალიც იქნება რომ ერთნი ვიყვნენთ და ბატონყმობა არ იყოსო.

ამ გვარად, ქართველ ყმა გლეხებში, ჩვენ ბატონყმობის გადავარდნის შესახებ ლაპარაკი ატყდა XVIII საუკ. შემდეგიდან როცა ქართლ-კახეთი რუსეთის იმპერიას შეუერთდა, მინამდის კი ქართლ-კახეთში და თუნდ იმერეთში ამ ხმის გაქანებაც არ იქნებოდა.

XVIII საუკუნის დამდეგიდამ, როცა მოისპო ქართლ-კახეთის სამეფო ტახტი, ამის ვითარება იცოდნენ მხოლოდ ქართლ-კახეთის სამეფო მახლობელთა, ნათესავთა, სამღვდელთა და ამათ გარეშე სხვა

არავენ, გლეხებს ამ გარემოების არაუარის ცნობა აქვდა; მათთვის სულ ერთი იყო თუ მეფედ ვინ იქნებოდა, ერეკლე, გიორგი თუ სხვა ვინმე. ვიცით კარგად, რომ 1810 წლებში, გლეხთა შორის, გაჩენილან ისეთი პირნი, რომელნიც იტყოდნენ, რომ მეფობა გადაეარდა, ის აღარ იქნება, ბატონ-ყმობაც გადაეარდება, აღარც ეს იქნება, რაკი მეფობა მოისპო, ესეც უნდა მოისპოს. მეფობა ინახამდა ყმობას და მონებას, რაკი ეს მოისპო, ამიტომ ყმობაც უნდა მოისპოსო.

მათ ის კი არ იცოდნენ, რომ ყმობა სხვაგანაც იყო და თუნდ რუსეთშიაც. ივინი ამას ლაპარაკობდნენ თავიანთის ალლოთი, თავიანთის მოსაზრებით, რის მოსაზრების მუჯლუგუნსაც მათში აღვიძებდა თვით მათივე მებატონეთა სვაფი მუცლიანობა, მათი დასვენებული ცხოვრება და XIX საუკუნიდგან მინიჭებული უფლება და ყმებზედ მონური გამგეობა. სულ ესეთი გარემოებათა პირობები იყო რომ 1810 წ. სამხრეთ საქართველოს (სომხეთი) მცხოვრებ ქართველ ყმა გლეხთა შორის გამოჩნდნენ მრავლად ისეთი ყმანი, რომელნიც მებატონეთა მონებას ველარ სთმობდნენ და ივინი ხმა მალლა ეწინააღმდეგებოდნენ მკაცრ დესპოტებს და უჯათობასაც უწევდნენ უწესო მონებისათვის. ერთმა ასეთ ყმა გლეხთაგანმა 1810 წ. ხანჯლით აკუწა თავის ბატონი, ზაალ ბარათაშვილი, პაპა არსენას ნაბატონარ ზაალ ბარათაშვილისა. ამ გარემოებამ მაშინ მეხი დასცა ქართველ მებატონეთა დესპოტთა რიცხვს.

ნათქვამია ქართულად:— „ნუ ხარ ავი და ნუ გეშინიან ავისაო“— ასე და ამ გვარად, მებატონეთა მონების და ყმობის შესახებ ბაასი და ლაპარაკი გლეხთაგან იყო გამოწვეული, პირველი მეფობის გადავარდნის ცნობებით და ამის გადავარდნის მიმბაძობითგან, მეორე მებატონეთა განუსაზღვრელის ბარბაროსულის წესებით, მესამე სამეფოთა დრო ცვლილებით და საქართველოში მრავლად ევროპიელთა შემოსვლით, ამ უკანასკნელ გარემოებისაც უნდა დაეთმოს დიდი ადგილი. ნამეჭურ ამას დაეხმარა 1817 წ. საქართველოში გადმოსახლებული პოლონელთა რიცხვი, ასევე 1832 წ. და შემდეგ წლებშიაც, როცა ასეთ პირთა გადმოსახლება საქართველოში არ მოსპობილა.

ამაების გარდა, იმასაც უნდა დაეთმოს ადგილი, რომ 1829 წლი დამ, სოლომონ დედოშვილი თავის გაზეთ, „თფილისის უწყებაში“, იუმც იშვიათად, მაგრამ მაინც ხანდისხან ბეჭდავდა ხოლმე საფრანგეთის რევოლუციის ისტორიის ცნობებს, როგორც მაგალითები მან დასტამბა“ თუ. უწყებაში 1832 წ. პარიზში მომხდარ რევოლუციონერთა და კომუნელთა პატარა ამბავი. ჩვენ არ ვიტყვი, რომ

ამ ამბებს ყმა გლეხები კითხულობდნ და იქიდან ირაზმებოდნ ყმობის წინაღმდეგ, არა, ეს ასე არ არის, მაშინ გლეხებმა და ისიც ყმებმა კითხვა სულ არ იცოდნენ და აბა მათ ამისი რა უნდა შეეტყოდ, სრულიადაც არაფერი. ვიტყვით, რომ მათ თუ რაზმავდა და ამზადებდა, ეს იყო მათი ცხოვრების სიღუბეჭირე, მონება და დაჩაგვრა, რაც მათ გრძნობა გონების აფხიზლებდა და ყმობას წინაღმდეგ რაზმავდა, ეს იყო თვით მათი გონების ძალა და ცხოვრების მიხვედრა. მართლა სულ ხომ უვიცი და ხეპრები არ იყვნენ, რომ მათ სულ არაფრის მოსაზრება არ ჰქონიყთ.

ყოველთვე ამათ, ასეთ მიხვედრას და უსამართლოების გამობას უნდა ზედ დაერთვას ის გარემოებაც, რომ საქართველოში ხშირად ხჩნდებოდნ სხვა და სხვა უცხო პირნი და მათ შორის რასაკვირველია, არც რუსეთის მწერლობა და მისი მისწრაფება დარჩა ჩვენთვის უმნიშვნელო, მის მეთაურთა და „ყმობის“ წინაღმდეგ მწერალთა აზრებსაც უნდა დაეთმოს რამე ადგილი ჩვენს ცხოვრების კალაპოტში და ნამეტურ გერცენის და ბაკუნინის შრომას და 1857 წ. ლონდონში „კოლოკოლს“ „პოდ სუდს“ და „პალიარნი ზეზნდი“-ს გამოცემას. ამით იყო, თუ სხვა რამ გარემოებით, საქართველოში 1850 წლებში უკვე გაჩაღებული ყოფილა ყმობის გადაეარუნაზე ლაპარაკი, თვით. დედაჩემისაგან გამიგონია, რომ „მზის დაბნელების დროს და მის წინათაც ყველგან ლაპარაკობდნ რომ საქართველოში ყმობა გადავარდება, ბატონობა ყმისა მოისპობათ. ესეთი ამბები მაშინ ყველას დიდათ უხაროდათ“.

თანამედროვე პირთაგან ვიცით კარგად, რომ ქართლი, კახეთი და იმერეთი საესე ყოფილა ისეთის გლეხებით, რომელნიც თურმე აშკარად გმობდნ ბატონყმობის წესებს, ყმების მონების, ტანჯვის და მებატონეთაგან შევიწროებას, ასეთი გლეხ-ყმანი თითო და ოროლი კი არ ყოფილა, არამედ მრავლად, ათობით და მათ შორის ზოგნი ისეთ მეთაურნიც, ისეთ მოწინავე გმირნიც, როგორიც მაგალითებრ აღმოსჩნდნ სუმბათაშვილების ერთის მებატონის ოჯახის წევრთა მოსპობანი და ასევე სხვაც რომელთა ცნობებს ჩვენი ისტორია და მწერლობა არ იცნობს.

ასეთ გლეხებში, ყველა ხომ მახვილს არ მისდევდა, ზოგი ენით ლაპარაკობდა ყმების შესახებ, ზოგი სხვა და სხვა წაქეზებით, ზოგი უსამართლო მებატონეთა წინაშე თავის არ დახრით. კისრის არ მოდრეკით, პირველი ღამის არ გაშვებით, მოახლეთ გოგო და ბიჭის არ მიცემით და სხვაც ბევრი ასეთი საგნებით, რაც მებატონეთა და ყმათა შორის დამოკიდებულებას ერთი ათად უფრო ამწვავებდა და

აზვიადებდა, მტრობას, მტრობის გადახდით მოსაედა, უსამართლობას უსამართლობით და ყველგან და ყველაფერში ძალისა და მახვილის გამოჩენით, რაც გახდებოდა პიროვნების დაცვის და შემოფარგვლის საგნად.

ასეთის პირებით საქართველო გაივსო ნამეტურ 1856 წლიდან. იგინი თავ-გამოდებით იღვწოდენ მებატონეთა წინაღმდეგ და თუ საქმე იქმნებოდა, მაშინ ესენი თავსაც არ დაზოგაედენ ყმითა მომხრეობით და უსამართლო მებატონეთა წინაშე, უჯათობით და უსამართლობის დაგმობით. ასეთ გლეხ ყმებთაგან ხშირად მებატონეთა შორის დიდი აყალ მაყალიც მომხდარა: ჩხუბი, ბრძოლა; ცემა—ტყევა კეტებით, ქვებით, რკინებით და ხშირად ხანჯლით და თოფითაც, ვიცით კარგად; რომ ამ გამოსვლებში 1810 წლიდან, ძალიან ბევრი ყმა გლეხი მომკვდარა ბატონის ხმლით, ხანჯლით და თოფ-დამბაჩით, ბევრი ყმა ციმბირსაც წასულა ბატონის წინაღმდეგობის გამო, ბევრი ყმა სპარსეთ ოსმალეთშიც გაქცეულა თავის ოჯახით, იქ ზოგი ისლამს დაკავშირებია, ზოგი სომხობას, კათოლიკობას, აისორობას და მით გადურჩენიად თავი ბატონის დევნა მახვილისაგან, ასეთ შემთხვევებში ხშირად არც მებატონეებს დაწვევით კაი დღეები, იგინიც ხშირად აკუწულან ყმების ხანჯალ-ხმალ-თოფ-დამბაჩებით, როგორც მაგალითები აკუწეს ბარძიმ ამილახვარი, მამაშე ერისთავი, სუმბათაშვილები, რამდენი კიდევ სხვანი. ენით დაუთველენი; სამწუხაროდ ასეთ საქმეთა ცნობები ჩვენ ერთობ მცირე გვაქვს, თითქმის სულ არაფერი, ვინაიდან როცა ყმასა და ბატონს შორის ასეთი საქმენი ხდებოდა, მაშინ მას შინაურულად ფარავდენ შინაურობა და მეზობელნი, თორემ ბოლოს ერთიც დაისჯებოდა და მეორეცა და ამათ გარდა შიგ სხვა და სხვა პირებსაც შერევდენო.

რომ ჩვენი საუბარი მართალია და საქართველო, თავის დროს საესე ყოფილა ზემოთ ხსენებულ მოქადაგე ზუ პროპაგანდისტი ყმა გლეხებით, ამას ფიქრი არ უნდა, ჩვენ ასეთ ყმა გლეხთა პროპაგანდის წესდებას არ შევეხებით, თუ იგინი რას ქადაგებდენ და რას ავრცელებდენ ყმა გლეხებში, ვიცით ის, რომ იგინი გმობდენ ბოროტ მებატონეთა უსამართლობას, მათს კანონს და დესპოტობას. ასეთი მოკამათე ყმა გლეხნი ყოფილან ყველა კუთხეში, ყველა სოფელში და ესენი ბოროტ მებატონეებს სულ დღეს უსწორებდენ და სისხლის უშრობდენ. უნდა ითქვას, რომ ასეთ პროპაგანდისტთ ყმა გლეხთა ბრძოლასაც მეტად საინტერესო ისტორია ჰქონდა, მაგრამ სამწუხაროდ ეს ცნობები სად არის, არაფერი არის დარჩენილი, ჟამთა ვითარებას ჰოველივე გაუქრია და შეუქამია.

ზარე კახეთში, გლეხთა მეთაურები ყოფილან:

ნინია თედუას ძე მესტირეშვილი,
 ივანე პაატას ძე ღრუმელაშვილი,
 ვოსტან ლაზარეს ძე მესტირეშვილი,
 ლაზარე გულიას ძე ბლუივშვილი

ესენი ყოფილან წამქეზებელნი ყმათა, მათის წყალობით, 1860 წლიდამ გლეხებს მებატონებზედ აუარებელი საჩივრები შეჰქონდათ და სჩიოდხენ ბატონების მხეცურ მოქმედებაზე, ცემა ტყეპაზედ, წართმევა დარბევაზედ და სხვაც ასეთებზე. ამოღბაში მოახლოვდა 1863 წ, ამ წელს საქართველოში მოვიდა დიდი მთავარი მიხეილ ნიკოლოზისძე.

მას მერე ყმობა მალე გადავარდა.

ქართლ-კახეთის ყმათა გათავისუფლება მოხდა 1864 წელს.

ზ. კ.

ნადვილზე დაწერილ-არს
«ვამტკიცებ».
ნამქტნიკი კავკასიისა,
ლენერალ-ფელდციეხმეისტერი
„მიხაილ“
ტფილისნი.
4 ნოემბერს 1864 წელსა.

წეს-დება

დაბინაგებისათჳს გლახთა, რომელნიც გამოსულან ბატონ-ყმობი-
ბილამ ტფილისის გუბერნიაში და არიან შინამსახურად მება-
ტონეებთან ღ მათს მეურნეობაში, ღ ეგრეთჳს რომელნიც
სახლობენ, სხუაგან ხიზნებად ანუ ჰსცხოვრებენ ქალაქთა ღ სა-
ვაჯრო სოფელთა შინა (*).

1. წესდებითა ამით განისაზღურებიან უფლებანი ღ ვალ-
დებულებანი გლახთა, რომელნიცა გამოსულან ბატონ-ყმობი-
ბამ თფილისის გუბერნიაში ღ რომელნიცა: პირველად—არ-
იან შინა-მსახურად მებატონეებთან ღ მათს მეურნეობაში, მე-
ორეო—სახლობენ ხიზნებად სხუა მებატონეთა ანუ ხაზინისა
ღ ეკლესიის მამულებზედ, ღ მესამედ—ჰსცხოვრობენ ქალაქთა
ღ სავაჯრო სოფელთა შინა.

(*) წესდება ესე შედგენილ-არს საფუძუნდითა-ზედა, რომელ-
ნიც იწუწნებიან უმადლესად დამტკიცებულთ 13 ოქტომბერს 1864
წელსა დამატებითა კახითა შინა გლახთათჳს, გამოსულთა ბატონ-
ყმობილამ ტფილისის გუბნ ნიაში (მუხლნი 6, 7 და 8), და შეფარ-
დებით წესდებისთან დაბინაგებისათჳს შინა-მსახურთა რუსეთში, რა-
მუნცა გამოსულან ბატონ-ყმობილამ 19 თებერვალსა 1861 წელსა.

შენიშვნა 1. კანონი, წესდებისა ამას შინა დადგინებულნი შესახებელად გლესთა, მყოფთა შინა-მსახურობაში ზე მეურნეობაში მებატონეებთან განევრცობიან ამ გლესთაგან მხოლოდ იმათზე, რომელნიც არიან შინა-მსახურად მებატონეებთან ზე მათს მეურნეობაში, ზე არა უჭირავსთ არა რაჟმე გადაჭრილი მიწა, ანუ აქუსთ მხოლოდ სახლ-კარ-ბინადრობა ზე ამასთანავე ორსავეს ამა შემთხვევაში, შეადგენენ ცალკეს კომლს. ცალკეს კომლად მიიღების ამ შემთხვევაში ისრეთი კომლი, რომელიც არის ანუ მარტო-ხელი გლესი, ანუ სახლობიანი, როდესაც სახლობას შეადგენს: ცოლი, შვილები, ანუ მკირე-წლოვანნი გლესის ნათესავნი.

შენიშვნა 2. კანონი ესე არა განევრცობიან იმ გლესთა ზედა, მყოფთა შინა-მსახურად მებატონეებთან ზე მათს მეურნეობაში, რომელთაცა, გარდა სახლ-კარ-ბინადრობისა, აქუსთ გადაჭრილი მინდურის მიწაცა, ანუ, თუმცა არა აქუსთ გადაჭრილი მინდურის მიწა, მაგრამ ეკუთვნიან იმ გლესის კომლსა, რომელიც სახლობს მამულში ზე, გარდა იმ კაცთა, შეიცავენ სხვათაცა მობდილთა მუშათა; გლესნი ესე არიან მოვალენი, თანახმად 139 მუხლისა (შენიშვნა 1) უმაღლესად დამტკიცებულისა 13 ოქტ. 1864 წ. ადგილობითისა წესდებისა ტფილისის გუბერნიისათვის, აღასრულებდენ ახლანდელთათვისთა ვალდებულებათა ორი წლის განვრძობაში დღიდან ამა წესდების დამტკიცებისა.

1. გლესთათვის, რომელნიცა არიან შინა-მსახურად მებატონეებთან ზე მათს მეურნეობაში.

1. გლესნი, რომელნიცა არიან შინა-მსახურად მებატონეებთან.

2. დღიდან სახლობოდ-გამოცხადებისა უმაღლესად დამტკიცებულთა 13 ოქტომბერს 1864 წელსა წესდებთა გლესთათვის გამოსულთა ბატონ-ყმობილამ ტფილისის გუბერნიაში, ამ გლესთაგანნი, რომელნიცა არიან შინა-მსახურად მებატონეებთან.

ნებთან, მოიჭოვებენ ყოველთა პირათადათა, სახლობითა ღ ქონებითა უბლებათა, მინიჭებულთა საზოგადოდ გლახთად-
მი, გამოსულთა ბატონ-ყმობილამ.

შენი შუნა. ამ უფლებებით ისარგებლებენ გლახ-
ნი შინა-მსახურად მყოფნი ზოგი-ერთის დროებითის მო-
კლებებით, რომელნიც წარმოჰსდგებიან მათის მოკალე-
ობითის სამსახურიდგან მებატონეთა-დჰი იმ დრომდინ,
ვიდრე მოჰსწყდებოდეს ეს სამსახური, ამ წეს-დებაში ნა-
ჩვენების გზით, ანუ ვიდრე გარდავიდოდნენ იგი გლახნი
აბროკზე (ფულის ხარჯზე).

3. ამა საფუძველით ორისავე სქესის გლახთა, შინა-მსა-
ხურად მყოფთა, შეუძლიათ დაქორწინდნენ დაუჭითხავად მე-
ბატონეთა; გარნა მებატონენი არ არიან მოვალენი მიჰსცენ
ბინა ღ საცხოვრებელი ცოლსა ღ შვილსა იმ გლახისას, რომელიც
დაქორწინებულა თვნიერ მათის თანხმობისა.

4. მოძრავნი ქონებანი, რომელნიც მოუპოვებიათ გლახ-
თა შინა-მსახურად მყოფთა, ვიდრე გამოცხადდებოდა სახალ-
ხოდ წეს-დება ესე, დაჰშთებიან მათს საკუთრებად. ხოლო უძ-
რავნი ქონებანი, მოპოვებულნი აჰავ გლახთა-მიერ ადრევე მე-
ბატონეთ სახელზე, შემოვლენ კანონთა ქტსზე, რომელნიც
არიან გამოხატულნი 32 მუხლსა შინა საზოგადოაჰს გლახთა-
თჰს წეს-დებისა 19 თებერვლის 1861 წლისა ღ ზედნადებთა
ამ მუხლზედ დაწესებათა შინა, რომლითაც დაემტკიცებათ
გლახთა უძრავნი მამულნი, მოპოვებულნი მათ მიერ უწინდელს
დროში მებატონეების სახელზე.

5. გლახნი, რომელნიც არიან შინა-მსახურად მებატონე-
ებთან ღ აქუსთ სახლ-კარ-ბინადრობა (1 შენიშვნა 1-ს მუხ-
ლისადმი), არ დაჰკარგავენ უფლებას სარგებლობდნენ იმ სახლ-
კარ-ბინადრობით, თანასწორ გლახთან ან დროებით ვალდე-
ბულებათაში მყოფთა. გარნა იმ გლახთა, რომელთაც არა
აქუსთ სახლ კარ-ბინადრობა, მებატონენი არას შემთხვე-
ვაში არ არიან მოვალენი მიჰსცენ ხელ-ახლად სახლ-კარ-ბი-
ნადრობისათჰს მიწა.

შენიშვნა 1. მებატონის მხედველობაზე არის დამოკიდებული როგორც ამ წეს-დების გამოცხადების დროს, ეგრეთვე შემდეგშიაც, მოახდინოს ყოველგვარი შინ-მოსამსახურეთ გლეხთა-თანა შეთანხმება მისაცემელად მათდა მიწისა არამც-თუ მხოლოდ სახლ-კარ-ბინად დრობისათვის, არამედ სახნავათაც ღ სათიბათაც.

შენიშვნა 2. შინ-მოსამსახურეთ გლეხთა, რომელნიცა მებატონესთან მორიგებით, მიიღებენ თვის სარგებლობაში ნაწილთა საკუთარს მებატონის განმგებლობაში დაშთენილის მიწებიდგან, მიეცემათ უფლება, რათა დაეხმაროს მმართველობა მოსაპოვებელად ამ ნაწილთა, მებატონის თანხმობით, თვისდა საკუთრებად, იმავე საფუძვლით, რომლითაც აღმოეჩინებათ ესრეთი დახმარება დროებით დამოკიდებულთ გლეხთა, გარნა არა სხუა რიგად, თუ არ შემდეგ აღრითვე შედგენისა უსტაფენის გრამოტათა სარგებლობისათვის მიცემულითა მათ შინ-მოსამსახურეთ გლეხთა-დმი მიწითა ღ დამოწმებისა აღგილობითის მიროვის პოსრედნიკის მიერ მას-ზედ, რომ გლეხთა ამათ დაუდგამთ აღნიშნულს მიწაზედ სახლები ღ ჯეროვნათ გაწყობილან.

შენიშვნა 3. დროსა დამტკიცებისა სიგელთა მიწათა ზედა, შინ-მოსამსახურეთ გლეხთა-მიერ მოპოვებულთა კეთილ-ნებობითის თანხმობითა მებატონესთან, — აღსრულდებიან კანონნი, ნაჩუბნებნი 6-ს მუხლში იმ წესდებისა, რომელიც არის გამოცემული შესყიდვისათვის 19 თებერვალს 1861 წელსა.

6-ის კონტრახტები, რომელნიც შეუკრავთ მებატონეთ, ამ წესდების გამოცხადებამდე, უცხოს პირთა-თანა მისაცემელად შინ-მოსამსახურეთა ბიქთა ანუ გოგოთა სასწავლებლად სხუა და სხუათ ხელოსნობათა, მუქთად — დაიცუბნ ძალსა თვისა გათავებამდე ვადისა, რომელიც არის დაწესებული 2206 ღ 2214 მუხლთა შინა სამოქალაქოთ კანონთა (სვოდში). ხოლო კონტრახტთა გამო მათ, რომლებითაც დაწესებული ყო-

ფულა მიცემა ფასისა გასასწავლებლად ესრეთთა გლახთა, — მიეჩემებათ გლახთ, ხოლო მათის უსაკობისა გამო — იმათთ მშობელთ ღ აპეკუნთ, შევიდნენ შეთანხმებაში მათ პირთათანა, რომელთაცა ჰყავთ იგინი აყვანილნი გასასწავლებლად.

შენიშვნა. ესე კანონი განეცრცობიან ერთობ იმ დროებით-დაძოკიდებულთ გლახთა-ზედაცა, რომელნიცა არიან მიცემულნი მებატონისაგან რაჲმე ხელოსნობის სასწავლებლად.

7. დღიდგან დამტკიცებისა წეს-დებათა 13 ოქტომბრის 1864 წლისა, გლახნი შინ-მსახურად მყოფნი მებატონეებთან ვალდებულ არიან, ორის წლის განმავლობაში ემსახურებოდნენ მებატონეთა, ანუ აძლევდენ მათ აბროკს (ფულად ხარჯს), ზაფუძკელსა ზედა კანონთა, შემდგომთ მუხლთა შინა დაწესებულთა, დაჰშთენით სრულს კანონიერს მორჩილებაში მებატონეთადმი.

8. უკეთუ გლახნი, რომელნიც ირიცხებიან შინა-მსახურად მებატონეებთან, დღესა წეს დებათა გამოცხადებისა აღმოჩნდებიან აბროკზედ (ფულის ხარჯზედ), ანუ მყოფად გარეშე, ბაშფორთით, — მებატონეს არა შეუძლიან მოუწოდოს იგინს ვალდებულებითს მუშაობაზე ანუ სამსახურზედ, ღ ვერცა მოსთხოვოს მათ აბროკი მას-ზედ ნამეტნავი, რაჲცა უძლევიათ მათ დამტკიცებად მდევ წეს-დებათა 13 ოქტომბრის 1864 წლისა. ერთობ აბროკი, რომელსაც ართმევს მებატონე ამ გლახთა, არა რომელს შემთხვევაში, არ უნდა აღემატებოდეს სამს თუმანს წელიწადში მოზდილს მამაკაცზედ ღ ერთ თუმანს დედაკაცზედ.

9. გლახთა, რომელნიცა ირიცხებიან შინა-მსახურებად, გარნაკი ყოფილან აბროკზედ ღ ჰსცხოვრობენ გარეშე ბაშფორთებით ანუ ბილეთებით, არ შეუძლიანთ უარი ჰსთქვან აბროკის მიცემაზედ, ანუ მოსთხოვონ მებატონეს დასადგომი ბინა, გინა ღონისძიება ცხოვრებისა. უკეთუ ამ გლახთ არ გარდინადეს რიგიანი აბროკი, მაშინ იგინი მიეცევიან, მებატონის მოთხოვნით, სამუშაოდ,

10. იმ გლეხთ, რომელნიცა, დროსა წესდებათ გამოცხადებისა, ყოფილან შინა-მსახურად მეპატონესთან ღ უცხოვრებათ მისს მამულში ანუ სახლში, უკეთუ მოისურვეს აბროკზედ გარდასვლა ღ ბაშფორთის მიღება, ორი წლის განმავლობაში, შეუძლიათ ესე მხოლოდ მეპატონის თანხმობით-გლენი, ამ გვარად გასულნი, იმავ ორის წლის ვადის განმავლობაში, მიჰსცემენ აბროკს, რომლისაც შეჰპირდებიან მეპატონესთან, გარნა არა მომეტებულ იმ ხარჯისა, რომელიც არის დაწესებული ამ წესდების 8-ს მუხლში.

11. მეპატონეთ არ შეუძლიათ არა რომელისამეს ანგარიშით გადდაჰსცენ სხუათ პირთა უფლებანი თჳსნი ვალდებულებითისა სამსახურისა გამო გლენთა, რომელნიც არიან მათთან შინა-მსახურად, თჳნიერ გლენთავე თანხმობისა. უკეთუ მეპატონემ დარღვეულ ჰყო ესე კანონი ღ დამტკიცდა კიდევ ესე, მაშინ ესრეთნი გლენნი, მათის თხოვნით, განთავისუფლდებიან ვალდებულებითის დამოკიდებულობისაგან მეპატონეთა-დმი.

12. უფლება ვალდებულებითს სამსახურსა-ზედა გლენთა, შინა-მსახურად მყოფთა, გარდავალს ერთის მეპატონისაგან მეორისა-მდი მხოლოდ კანონიერის მემ ვიდრეოდით, განყოფით დასახლებულის მამულისა, რომელიცა იმყოფება საზოგადოს მფლობელობაში ღ მიწილვითა მწობლებისაგან შკლთა-დში უძრავის მამულის ნაწილებისა.

13. გლენნი, რომელნიცა არიან შინა-მსახურად, ვალდებულებითის მათის სამსახურისა განგრძობაში (მუხლი 7). მიიღებენ მეპატონისაგან მასვე საცხოვრებელსა, ესე იგი საზრდოსა, საცმელსა, ბინასა ღ შეშასა, რომლითაცა იგინი, გამოცხადებამდე წესდებათა, სარგებლობდნენ ღ ჯამაგირსაცა, როგორც დაინახავს თვთ მეპატონე. მეპატონის ხარჯზედ, იმავე დროს განმავლობაში, დაჰშთებიან ყოველნი იგი გლენნიცა, შინა-მსახურად მყოფნი, რომელნიცა, მოხუცებულობისა, მცირეწლოვანობისა ღ სულისა ღ სხეულის სნეულებისა გამო, ვერა შეიძლებენ მუშაკობას.

14. გლახნი, შინა-მსახურნი მებატონეებთან, სრულს დროში ვალდებულებითის მათის სამსახურისა, მცხოვრებნი მის სახლში ანუ მამულში, უკეთუ აღმოიჩინეს გაჯვიფრება, ზარმაცობა, უჩიობა ანუ ცუდი ყოფა-ქცევა, წარიგზავნებიან მებატონისაგან, დასაპსჯელად, ქალაქის ანუ სოფლის პოლიციისაში, წერილით, რომელშიაც უნდა გამოცხადდეს ბრალი ამ გვარის კაცისა, პოლიცია გარდაახდევინებს მას დანაშაულობის მიხედვით ზღაპრითა მისდა კუთვნილითა.

15. უკეთუ გლახთა შინა-მსახურთა, დრომდე გაუქმებისა მათის ვალდებულებითის სამსახურისა, დაინახეს მეტად შევიწროება რამ მებატონეთაგან, მათ შეუძლიანთ იჩივლონ ადვოკატობითს მიროვის პოსრედნიკთან.

შენიშვნა. გლახნი შინა-მსახურნი, უეზდნის გაუქმებულს ქალაქებში ზღაპრითვე სავაჭრო სოფლებში, მიჰმართვენ საჩივრელად იმ მიროვის პოსრედნიკებს, რომლის უწყებაშიაც იქმნებიან შერიცხულნი იგი ქალაქები ზღაპრით სოფლები; ხოლო ტფილისში გლახნი მიჰმართვენ იმ გუბერნსკის პრისუტსტვიის ჩლენს, რომელსაც ექნება კავკასიის ნამესტნიკისაგან მინდობილი მიროვის პოსრედნიკის მოვალეობის აღსრულება ამ ქალაქში.

16. უკეთუ საჩივარი, შინა მსახურის გლახისაგან შეტანილი აღმოჰჩნდა ჭეშმარიტად, მაშინ მიროვის პოსრედნიკი მოჰსთხოვს მებატონეს, რათა მიჰსცეს მოჩივარს კმა-ყოფილება. უკეთუ ამ მოთხოვნაზე არაფრათ ჩაიარა, აგრეთვე უკეთუ გამოძიებამ აღმოაჩინა დიდი ბოროტ-მოქმედება მებატონის მოწყობაში ამ გვარ მოსამსახურებთან, მაშინ ეს მოსამსახურენი, მიროვის პოსრედნიკის განჩინებით, დამტკიცებულით გუბერნსკის პრისუტსტვიისაგან, განთავისუფლდებიან, — ფუ თვთონვე მოინდომეს, — ვალდებულებითის დამოკიდებულებისაგან მებატონისადმი, ადრევეც ორის წლის ვადისა, რომელიც არის დაწესებული 7-ს მუხლში.

17. გლახნი შინა-მსახურნი სახელმწიფო ხარჯსა და სხუა გა-

დასახადსა მათდა შესახვედრსა, ვიდრე შეჰსწყდებოდეს მათი დროებითი მებატონეთაგან დამოკიდებულება, გარდინდიან იმავე საფუძველზე, როგორც აქამომდე.

18. ორი წლის ვადის განმავლობაში, რომელიც არის გამოცხადებული 7 ს მუხლში, მებატონეს შეუძლიან, შინამსახურნი გლეხნი განთავისუფლებულჰყოს თვისის მოვალეობითის დამოკიდებულობისაგან, როგორც ერთმან-ერთის მათთან მორიგებით, ეგრეთვე მათ-და დაუკითხავათაც; მაგრამ ამ უკანასკნელ შემთხვევაში, როდესაც განთავისუფლებულნი შინამსახურნი ვერა შეიძლებენ მუშაკობას, მებატონე ვალდებულ არის, განთავისუფლების წერილის მიცემის დროს, შეიტანოს მიროვის პოსრედნიკთან, სარჩენად ამ გვარ მოსამსახურეთა, რავდენიც დრო კიდევ რჩებოდეს ორის წლის ვადის გასვლამდინ, ფული, ნაანგარიშევი განთავისუფლებულთ სულთ რიცხვზე, იმდენი, რავდენიც ამ საგანზე დაწესდება გუბერნსკის პრისუტსტივისაგან. შეტანილი, ამ მუხლის ძალით, მებატონის მიერ ფული მიეცემათ დათხოვნილთ კაცთა.

შენი შტენა. მკირცაწლოვანნი უდედ-მამონი ობოლნი შინ-მოსამსახურეთ გლეხთაგანნი დათხოვნილ იქნებიან მებატონისაგან მხოლოდ სურვილისა მებრ მათ ნათესავთა, რომელნიცა მიიღებენ იმა ობოლთა თვის მზრუნველობას ქვეშ. ესრეთი მათი სურვილი უნდა დამოწმებულ იყოს მიროვის პოსრედნიკის მიერ.

19. გლეხთა შინამსახურთა, დათხოვნილთა ძალითა 18-ს მუხლისათა ორის წლის ვადის განვლამდე, მებატონენი მიჰსცემენ, უბრალოს ქალაღზე, განთავისუფლების წერილსა, შემოწმებულსა მიროვის პოსრედნიკის მიერ. ამასთანავე, როდესაც მებატონე ითხოვდეს გლეხსა, საჭეშაკოთ უღონოსა, განთავისუფლების წერილი არა დამოწმდების ვიდრე მიროვის პოსრედნიკთან არა იქნების შეტანილი ფული, 18-ს მუხლში დაწესებული მისაცემელად საზრდოდ გამსვლელის გლეხისათვის; ყოველთ შემთხვევათა შინა, რომელნიც არიან მოხსენებულნი 18-ს მუხლში, გამსვლელს გლეხს ჩამოერთმევა ჩუც-

ნება მას-ზედა, თუ რომელს სახელდობ საზოგადოებას, ქალაქისას თუ სოფლისას, ჰსურს მას მისწერდეს. ჩუბნებას ამას პირი იგი, ვისაც ჩამოურთმევია ჩუბნება, შეიტანს განთავისუფლების წერილში ზე გარდაჰსცემს იმ საზოგადოებას, რომელშიაც დათხოვნილს პირს ჰსურს ჩაეწეროს.

შენიშვნა. მებატონეთ არ შეუძლიათ იგი გლახნი, რომელთაცა ჰსძევსთ მოვალეობითი შინ-მსახურობა, მიჰსცენ მმართველობის განკარგულებაში; უკეთუ მებატონემ მოისურვა შეჰსწყვიტოს ვალდებულებითი მისგან დამოკიდებულება ეს-ერთა გლახთა, მაშინ უნდა მოიქცეს ისე, როგორც უჩვენებენ მუხლნი 18 ზე 19 ამა წესდებისა. ხოლო შემთხვევათა შინა მათ, როდესაც მებატონე უარ-ჰყოფს მიღებასა ამ გუარტა გლახთა, დაჰსჯილთა ანუ დატყვევებულთა იქუსა ქუბუშე სამჰსჯავროსაგან, უნდა მიწებდესთ ამ გლახთ მიჰსწერდნენ იმ უეზდის სამზღვარს გარეთ, სადაცა იგინი ირიცხუოდენ, — საქალაქო ანუ სასოფლო საზოგადოებისადმი, რომელიც იქნება თანახმა მათის მიღებისა თავანთს შორის. მოსაპოვებლათ ესრეთისა საზოგადოებისა უნდა დაენიშნოსთ მათ ექვსი თვე ვადა, ზე ამისათჳს მიეცესთ მათ ექვსი თვის ბილეთები, გუბერნიის მთავრობის განკარგულებითა; უკეთუ ამ ვადის განმავლობაში ზემოხსენებულთ გლახთ ვერ მოიპოვეს საზოგადოება, თანახმა მათის მიღებისა, მაშინ გუბერნიის მთავრობა ვალდებულთა მოახდინოს განკარგულება, რათა წარიგზავნენ იგინი ციბირში, ძალითა ამ შემთხვევაში დაწესებულის კანონებისათა.

20. გლახნი შინა-მსახურნი, რომელნიცა იქმნებიან განთავისუფლებულნი ამ წესდების 11 ზე 16 მუხლების ძალითა, მიიღებენ განთავისუფლების წერილთა მიროვის ჰოსრედნიკისაგან, დაცვითა, იმ პირობისა, რომელიც არის დაწესებული საზოგადოებაზედ მიწერისა-ოჯს ამის-წინა მუხლში.

21. უკეთუ გამსვლელთა, რომელ საფუძუელზედაც უნდა იყოს, გლახთა შინა-მსახურთა, არ დაასახელებს საზოგადო-

ება, რომელშიაც უნდათ მათ შეირიცხნენ, მაშინ იგინი ჩათვლებიან მიწერილად იმ სოფლებზედ, რომლებშიაც არიან იგინი მოხსენებულნი უკანასკნელის კამერალნის აღწერით. ესრეთისა მიწერისა გამო უნდა იყოს ცნობილი ჯეროვანი ალაგი იმ პირის მიერ, რომლისაგანაც ჩამოერთმევათ გამსულელთა გლეხთ ჩუბნება, ანუ მიეცემათ მათ თვთ განთავისუფლების წერილი (მუხლები 19 ზ 20). გლეხთა, ამ საფუძვლით მიწერილთა სოფლებზედ, მიეცემათ ნება, განჰავლონაში ვადისა, მოხსენებულისა 25-ს მუხლში, აღირჩიონ ადგილი თვსდა დაბოლოებითის სადამე მიწერისა.

22. შემდგომ გასვლისა ორას წლის ვადისა დღიდან დამტკიცებისა წეს-დებათა 13 ოქტომბრის 1864 წლისა, გლეხნი შინა-მსახურნი განთავისუფლდებიან, სამუდამოდ, ყოველნიართა ვალდებულებათაგან მებატონეთადმი. ამა დროდგან ყოველი დამოკიდებულება ზ საქმე მათ-შორის შეიძლება მოხდეს მხოლოდ კეთილნებითის ერთმან-ერთის პირობებით.

23. როდესაც განთავისუფლდებიან სრულიად გლეხნი შინა მსახურნი, მაშინ მათგანნი, უისაც ჰყავთ მცირეწლოვანნი შვილნი, ვალდებულ არიან მიიღონ ეს მცირეწლოვანნი თვს მზრუნველობას ქტსშ, ეგრეთვე ქმრები ვალდებულ არიან გაიყოლიონ თან თავიანთი ცოლები, ხოლო სრულ ჰასაკოვანნი შვილნი ვალდებულ არიან მიიღონ თვსს მზრუნველობას ქტსშ მშობელნი თვისნი, უკეთუ ამ მშობელთ არა აქუსთ ღონე მოპოვებად თვსდა საზრდოსი.

24. შემდეგ განვლისა დაწესებულის ორი წლის ვადისა დღიდან დამტკიცებისა წეს-დებათა 13 ოქტომბრისა 1864 წლისა, გლეხნი შინა-მსახურნი, რომელთაც იმ ორი წლის ვადის განმავლობაში არ მიუღიათ განთავისუფლება—ვალდებულებითა, რათა შეირიცხულ იყვნენ სადმე,—მიითვლებიან ეგრეთვე, —როგორც აღნიშნულს 21 მუხლს შემთხვევაშიაც, — მიწერილად იმ სოფლებში, რომლებშიაც არიან ნაჩვენებნი უკანასკნელის კამერალნის აღწერით.

შენიშვნა. მიწერილთა, საფუძვლსა ზედა 21 ზ

24. მუხლებისა, გლახთა მიეცემათ ბაშფორთები ჯეროვანის ადგილებიდან, სადაც მიწერილ არიან. მიღებადმდე მათგან ბაშფორთებისა, ადგილობითი პოლიცია მიჰსცემს მათ ღროებითა ბილეთთა ექვსის თვით, ასე რომ, თუ მეტად საჭიროდ აღმოჰჩნრა, ეს ვადა განეგრძობათ მათ კიდევ ექვს თვეს, მიხედვით იმ კანონთა, რომელნიც არიან გამოცხადებულნი ბაშფორთების უსტავსა შინა (მუხლნი 114—116).

25. გლახთა შინა-მსახურთა, რომელნიც მიჰსწერდებიან, საფუძველსა ზედა მუხლთა 21 ღ 24 ამა წეს-დებისა, სოფლებზედ, — მიეცემათ ორნი წელიწადი ვადა აღსარჩევლად თვსდა ადგილისა აბოლოებითის მიწერისათვს, საფუძტლსაზედა მუხლთა 26 ღ 27.

26. გლახთა, განთავისუფლებულთა ვალდებულებითის შინ-მსახურობიდან მებატონეებთან როგორათაც განმავლობაში, ეგრეთვე შემდეგ გათავებულთა ორის წლის ვადისა, შეუძლიანთ მიეწერნენ საქალაქოთ ღ სასოფლოთ ყოველ უწყებათ საზოგადოებათა, საფუძტლსა-ზედა დაწესებულთა ამაზედ კანონთა. საქმენი მიწერისათვს მათისა იწარმოებიან უბრალოს ქალაქზედ, თვნიერ გამოართმევისა ღერბიანის ქალაქის ფასისა.

27. ყველა ქალაქთა (გარდა სატახტოთა ღ სხუაფრივ განსხუაებულთა ქალაქთა), გლახთა, ვალდებულებითის შინ-მსახურობიდან განთავისუფლებულთა, შეუძლიანთ მიეწერნენ თვნიერ თანხმობისაცა ამ ქალაქების საზოგადოებათა; მაგრამ, ამ შემთხვევაში, იგინი შემოვლენ ამ საზოგადოებათა შინა იმ კანონების დაცვით, რომელნიც არიან დაწესებულნი პოდატის ანუ ხარჯის უსტავსა შინა (მუხლი 657). გლახთა, აქ მ-ხსენებულთა, ძალუძსთ ეგრეთვე მიეწერნენ სახელმწიფო გლახთ საზოგადოებათადმი, ძალითა წოდებათ ჰსჯულისა (მუხლნი 634, 635, 640 ღ 641).

28. გლახთა შინა-მსახურად მყოფთა შეუძლიანთ მიჰსწერდნენ საზოგადოებათადმი გლახთა, ბატონ-ყმობიდან გამო-

სულთა, იმ წესით, რომელიც არის ამ უკანასკნელ გლეხთათვის დადგენილი.

29. გლეხნი, დათხოვნილნი ვალდებულებითის შინ-მსახურობიდგან, უწინარეს დაწესებულისა ორის წლის ვადისა (მუხლი 7), განთავისუფლდებიან, განვლადმდე ამა ვადისა, ყოველნაირთ საკელმწიფო ხარჯთა ღ მოკრეფათაგან, ეგრეთჲ სასოფლოთ ფულის ღ ბევრის გარდასახადთაგან. ხოლო შემდეგ ხსენებულის ვადისა, ისარგებლებენ ამ პატიებათა იგინი, რომ ღნიც მიეწერებიან სასოფლო საზოგადოებათაზედა, კიდევ ექვსის წლის განმავლობაში, ხოლო რომელიც მიეწერებიან ქალაქის საზოგადოებათა—კიდევ ორი წლის განმავლობაში, იმ დღიდგან, როდესაც დაბოლოვდება ორის წლის ვადა, დადგინებული 7 მუხლში.

2) გლეხნი, რომელიც არიან მებატონეთა სახლის მეურნეობაში.

30. გლეხნი, მებატონეთა სახლის მეურნეობაში მგიებნი, ესე იგი აღმასრულებელნი სხუა ღ სხუათა სახლკარიანობაში თანამდებობათა, ყველაფერში—როგორათაც მოპოებაში პირითადთა, სახლობითთა ღ ქონებითთა უფლებათა ღ მასთანვე მოვალეობითს ყოფნაში ამ თანამდებობათა შინა ორს წელიწადს დღიდგან დამტკიცებისა წესდებათა 13 ოქტომბერს 1864 წელსა, ეგრეთვე განთავისუფლებისა გამო შემგომ ამ ვადისა ანუ ადრევეც დამოკიდებულებათგან მებატონეთადმი, შემოვლენ იმავე კანონებთა ქუტზე, რომელიც დაწესებულ არიან გლეხთათვის შინა-მსახურთა, მუხლთა შინა 2—29 წესდებისა ამის.

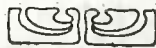
II. გლეხთათვის, დასახლებულთა ხიზნებად მიწაზედ სხუათა მებატონეთა ანუ უწყებათა (სახაზინოსი ანუ საეკლესიოსი), ღ მცხოვრებთა ქალაქებში ღ სავაქრო სოფლებში.

31 მოვალეობა გარდასახადის მიცემისა ფულად, რომელსაც წესდებთა ესე ვალად ჰსდებს შინა-მსახურთა გლეხთა განვრცეოდება იმ გლეხებთ შორის მათზედაც, რომელიცა

თუმცა არიან დასახლებულნი ხიზანთ უფლებითა, სხვისა მებატონისა ანუ უწყებისა (სახაზინოს თუ საეკლესიოს) მიწა-ზედა, ან რომელნიცა მცხოვრებენ ქალაქებში ო სავაჭრო სოფლებში, მაგრამ აძლევენ დღეს ესრეთსა გარდასახადსა ფულად. გარდასახადი ესე ფულად, რომელსაც აძლევენ დღეს გლეხნი, არ შეიძლება გამოერთვასთ იმაზე მეტი, რომელიც მათ უძლევიათ დამტკიცებადმდე წესდებათა 13 ოკტომბრისა 1864 წლისა. ყოველს შემთხვევაში კი, ფულად გარდასახადი ხარჯი არ უნდა აღემატებოდეს სამს თუმანს წელიწადში თვითოეულის მოსწრობილს მამაკაცზედ.

32. ორის წლის ვადისა შემდგომ, ვითარცა ხიზანნი, აგრეთვე გლეხნიცა, მცხოვრებნი ქალაქებში ო სავაჭრო სოფლებში, განთავისუფლდებიან ყოვლის მოვალეობისაგან უწინდელთ მებატონეთადმი; იმათგან ხიზანნი დარჩებიან ხიზნის მდგომარეობაში, იმა საფუძველთა-ზედა, რომელნიც არიან განწესებულნი თავისუფალთ წოდების კაცთ ხიზანთა-თჳს, ხოლო გლეხნი, მცხოვრებნი ქალაქებში და სავაჭრო სოფლებში, განიგებიან კანონებითა, ამ წესდებაში დადგინებულითა.

მოწერილ არს: ნაჩალნიკი კავკასიის ნაჰესტნიკის გლავნის უბრავლენიისა, სენატორი, სტატს-სეკრეტარი ბარონი ა. ნიკოლაი *).

*). ამ წესდების გარჩევას მოვათავსებთ შემდეგ ტომში,

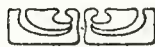
ზოგიერთ უცხო სიტყვათა ახსნა:

1. პროტესტი—შეურიგებლობა, წინააღმდეგობა.
2. დესპოტიზმი—თვითმპყრობელობა.
3. მხიტარისტი—მხითარის მიერ დაარსებულ „ძმობის“-ს მიმდევარი.
4. კონგრეგაცია—ლათინური სიტყვა—ნიშნავს ძმობას.
5. პაპა—კათოლიკეთა სარწმუნოების უმაღლესი სასულიერო პირი.
6. ტორლი ანუ ტორგი—შეჯიბრება.
7. არხივი—ძველი ნაშთები, ისტორიული საბუთები.
8. კაროლი—მეფე.
9. მისიონერი—კათოლიკეთა სარწმუნოების მქადაგებელი.
10. კნიაზი—თავადი.
11. პოდრათი—იჯარა.

ზოგიერთ ხალხურ სიტყვების ახსნა:

1. ყომარი—კოჭით თამაში.
2. ჟამპაპა—ძველი აზრების მიმდევარი.
3. დედეული—ცოლის ოჯახი.
4. კაფვა—ნაჭრებათ ქცევა.
5. დატუქსვა—გაჯავრება, გაკიცხვა.
6. ჩაჩრა—ძალით ჩადება.
7. ტაბაკი—ფიცრის ნატეხი.
8. დედიშობილა—ტიტველი
9. გოთაული—ადამიანით მოვაჭრე.
10. დრტვინვა—ოხვრა, ჯავრი.
11. ჭარბობა—ვადამეტება.
12. აბეზარი—მოუსვენარი.
13. საკახპო—სამეძავო.
14. ბოზობა—სხელის ყიდვა, მეძაობა,
15. დავა—საჩივარი.
16. გიჟურ-ბრიყული—სულელური, არა ნორმალური.
17. ობტი—ჟინი.

18. ურჩი — დაუდევარი.
19. ჯიბრი — ქინით მეტოქეობა.
20. შარი უდო — მოუგონა.
21. სახასო — სახაზინო.
22. ლიქენით — ენა მელიობით.
23. პირქუში — ურცხვი.
24. მრუში — ცრუ.
25. განდრეკილი — გადგომილი.
26. ასპიტი — კაპასი.
27. სირაჯხანი — სირაჯების კუთხე, სირაჯების უბანი.
28. ხარასხანი — ხარაზების უბანი.
29. ნატამალი — ნაფუქვენი, ნამცეცი, იოტის ოდენა.
30. დაღლიება — გადაბირება, მიმხრობა.
31. მიღუნება — მიყუჩება, დაჩუმება.
32. ჭონხანა — მექუდეების უბანი.
33. ჭონი — ქუდების შემკერავი.

იგაჭდეგა და მოკლე ღროვი გამოვა
მ ი რ . ხ უ ხ უ ნ ა ი შ ვ ი ლ ი ს

მ ა ი ა წყნეთელი

ისტორიული რომანი ქართლ-
 კახეთის ცხოვრებიდან.

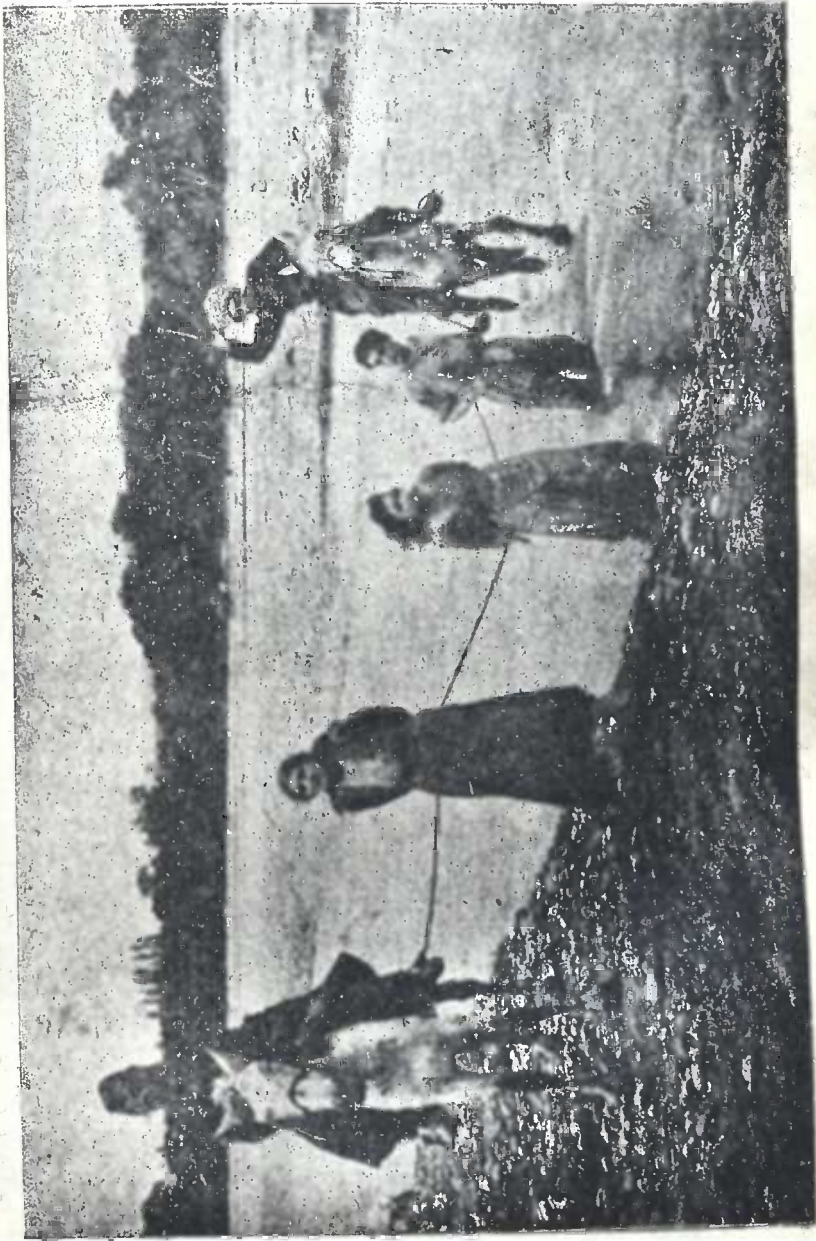
შოროდანი

ისტორიული რომანი გურიის
 ცხოვრებიდან.

მღელვარ ტალღეზუი...

ღრამა — თანამედროვე ცხოვრებიდან.

ბატონშვილის ისტორიიდან

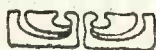
მიუტკეპიან...

შემჩნეულ შეცდომათა გასწორება

გვერდი		დაბეჭდილია:	უნდა იყოს:
11	ქვევიდან მე- 4 პწკარზე	პირების	პირები
12	„ მე-11 „	მწერალი	მწერლები
13	ზევიდან მე- 7 „	იმის	ამისთვის
13	ქვევიდან მე-15 „	ორბელიანის	ორბელიანი
15	ზევიდან მე- 2 „	პოდაგოგობით	პედაგოგობით
24	„ მე- 5 „	ღიახ, მართალია	ღიახ,
44	შენიშვნაში	ოდებაც	წოდებაც
51	ქვევიდან მე-11 „	ციხეშიაც	ციმბირშიაც
53	„ მე-12 „	საჩივარ	საჩივარი
58	ზევიდან პირველ „	შეუსწავლია	შეესწავლა
58	ქვევიდან მე-12 „	ყოფილ	ყოფილა
61	ზევიდან მე- 6 „	მებატონის	მებატონეს
61	„ მე- 9 „	მათვე	მისვე
61	„ მე- 9 „	მათ	მას
62	ქვევიდან მე- 8 „	გააქციეს	გაიტაცეს
64	ზევიდან მე- 2 „	რომ ჩემი ყმა	ჩემი ყმა
64	„ მე-19 „	ჰქონდა	იყო
64	„ მე-23 „	არსებობდა	იყო
65	ქვევიდან მე- 2 „	ელში	წელში
69	შენიშვნაში	„ზასელატელი“	„ზასედატელი“
70	ქვევიდან მე- 2 „	კოგოში	გოგოში
71	ზევიდან მე- 2 „	მასს დასჯას	მის დასჯას
80	ქვევიდან მე- 3 „	წლოვანია	წლოვანი
111	ზევიდან მე-14 „	არფთნებოდა.	აფრთნებოდა.

შენიშვნა I: შემჩნეულია შესასვენებელ ნიშნების, ზოგადი არეგ-დარევა, მაგრამ ფიქრობთ, რომ მკითხველი ადვილათ გაუგებს მას გამოსაცნობ კვანძს.

შენიშვნა II: პირველ გვერდზე დაბეჭდილია: საქართველოს საგამომცემლო ს-ბა „მწიგნობარი“-ს გამოცემა. უნდა იყოს: ჟურნალ „კოოპერაციის“ გამოცემა № 34.

ბატონუმოგის ისტორიკოსები.

გლეხთა აჯანყება.

ახლო მომავალში

დაიწყებს მოქმედებას საგამომცემლო კომპანიაში

„მწიგნობარი“

წესდება და წვერათ ჩაწერის პირობები

===== ი ს ი ლ ე თ =====

ეურ. „კოოპერაციის“ № 1 და 2/3-ში, ან „კოოპერაციის რე-
დაქციაში, უნივერსიტეტის ქ. № 4.

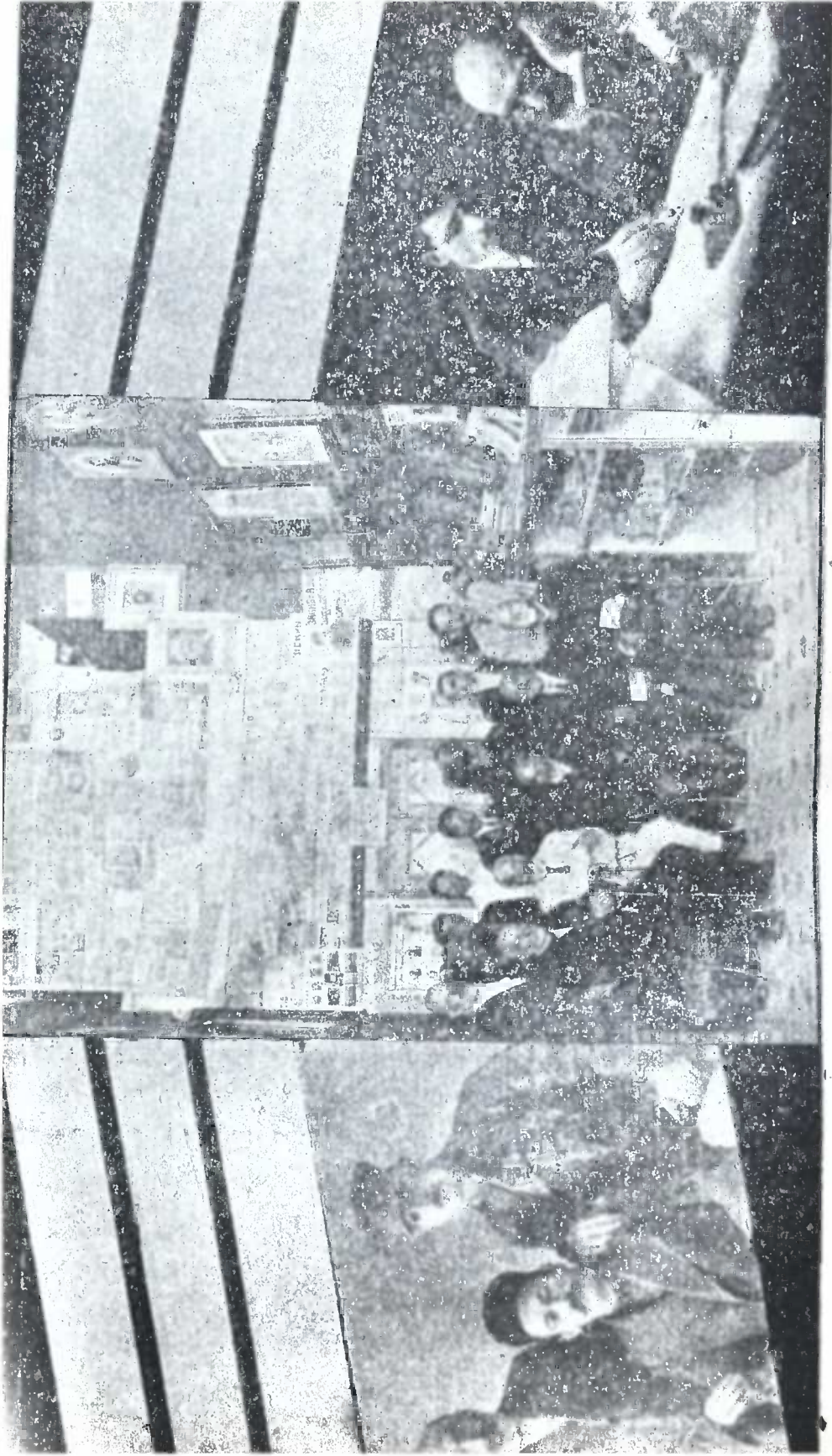
განცხადებები,

ამ ნომრისთვის გადმოცემული, წავა
შემდეგ ნომერში.

ტახნიკური მიჯნავის გამო

ამ ნომერში ვერ მოთავსდა განზრახული მა-
სალების რაოდენობა და სურათების რიცხვი,
რომლებიც შევლენ შემდეგ ნომერში.

რედაქცია.

ტიტინაძე, სპარსელი ქართველი ილსელოანი
აშ. ჩინილაშვილი. სპარსელი სტუმრის მიერ
აჭარის დათვალიერების გამო

ზაქარია კიკინაძე — ნაცნობ-მეგობრებში.

ზაქარია კიკინაძე და მირ. ხუხუნაიშვილი,
ბატონუშვილის მასალებზე მუშაობის
დროს.

ფასი 1 მან.

მათელიტი № 1362.

შეკვ. № 1827

პოლიგრაფიული განყოფილების მე-5 სტამბა.